க்ருஷ்ண யஜுஸ் ஸந்தியாவந்தனத்
தெலுங்கு பாஷ்யம்.

KRISHNA
YAJUR
SANDHYAVANDANA
BHASYAM.

శ్రీరస్తు. రూ. [illegible]-00

ఓం నమో గాయత్ర్యై నమః

శ్రీమదవనీమండలమండనాయమానానాం
నిత్యనైమిత్తిక ప్రాయశ్చిత్తోపాసనాది నిఖిల
కర్మానుష్ఠాన ధురంధరాణాం

త్రయ్యంతవిశ్రాంతస్వాంతప్రచారాణాం
ద్విజాతీనాం మనోల్లాసకరం
నిఖిలనిగమాదిదర్శనరాద్ధాంతవిజ్ఞానరత్నాకరాయ
మాణవిద్వన్మండల సంస్తూయమాన కీర్తిచంద్ర
చంద్రికా విశదీకృతదిగంతరాళ
శ్రీ కృష్ణ పండిత ప్రణీతమ్.

పరమపురుషార్థ దివ్యసౌధసమారోహణ సోపా
నమాగాయమానసంధ్యాకర్మవిశదీకరణ
ధురీణమ్ - నిర్ణయకల్పవల్ల్యాఖ్యమ్.

సంధ్యావందనభాష్యం.

ఇదమ్.
చెదలవాడ - సూర్యరామశాస్త్రిణా.
సమ్యక్పరిశోధితమ్.

సౌభాగ్యరత్నాకరముద్రాక్షరశాలాయామ్.

ముద్రాప్య ప్రకటీకృతం సత్.

సజ్జనామోదాయ విజయతేతరామ్.

చెన్నపట్టణము.

1900 రూ. 2-00

శ్రీః

ఏతద్గ్రంథవిషయసూచికా.

ఏతద్గ్రంథ విషయసూచికా సమాప్తా.

—(*****)—

శ్రీరస్తు.

సంధ్యావందనభాష్యప్రారంభః.

శ్లో॥ యస్మిన్దర్పణబింబజృంభితపురీ సందర్శతుల్యం జగజ్జాతం యస్స్వర
సంవిదో యత ఇదం యాప్యాదివల్లీయతే। యస్యాజ్ఞానవిజృంభితా
పరభిదా వారీందుభేదాదివత్తం భూమానముపాస్మహే ప్రత్యగ్ర
సదానందఘనం జానిః శివమ్॥ *

స్వాత్మానందస్వరూపాయ దక్షిణామూర్తయే నమః। ప్రాజ్ఞాన్ప్రాజ్ఞా
న్యగోపీతిదీక్షితా యస్యచింతయా॥ ముకుందాశ్రమయోగీంద్రపాదపంకజ
మాశ్రయే। యత్సందర్శనమాత్రేణ ప్రాయశ్చిత్తం జాయతే నృణామ్॥ అరుంధతీ
పతివ్రతభాగ్యశాలినీలక్ష్మీరభూన్మే జననీ జన్మనా ర్మతా శ్రీరామభట్టస్తు పితా మితా
గమస్తావద్ద్వయం దే సకలార్థసిద్ధయే॥ శ్రీమద్రాఘవదైవజ్ఞవంశజః కృష్ణపండితః।
ప్రకాశయామ్యహం స్పష్టం సంధ్యావందనపద్ధతిం॥ భాష్యాణి వేదస్య విలోక్య
నిర్మితా విద్వత్ప్రియా నిర్ణయకల్పవల్ల్యసౌ। గంభీరసంశోభిపదానుగుంఫితా ల
బ్ధాగమశ్రేణిశిశుత్సయా మయా॥ ఇహ ఖలు సకలధర్మపరిగణనాయాం మాదితః
పరిగణనార్హస్య సంధ్యావందనకలాపస్య స్వరూపవిశేషజిజ్ఞాసాయాం కథం
చిద్విగుణాపి॥*॥ శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాదితి భగవ
దుపదేశాత్ప్రథమం త్వేవ శ్రేయసీతి హృది నిధాయ నిరంతరవిశేషశుశ్రూషా
పరితోషితసదాచార్యముఖకమలోదీరితసిద్ధాంతసారసాగరాన్నిర్గళితమతి
రహస్యామృతమాకలయ్య యథాయోగం ప్రకాశ్యతే॥

—(*) సంధ్యాయా నిత్యత్వవిచారః. (*)—

తత్ర తావత్సంధ్యావందనం నిత్యం॥*॥ అహరహస్సంధ్యాముపాసీతేతి శ్రు
తావహరహరితి వీప్సావగమాత్॥ అహరహః ప్రవృజ్యతే- అర్ధమాసేర్ధ
మాసే ప్రవృజ్యతే- వసంతే వసంతే జ్యోతిషా యజేతేత్యాదౌ తథా దర్శనాత్
నన్విదమయుక్తం తత్ర నిత్యత్వం యథాకాలమకరణే ప్రాయశ్చిత్తశ్రవణాత్-
ఆతృతీయాత్పురుషాత్సోమపానాభావే దాభ్రాహ్మణ్యశ్రవణాచ్చ- అనాహి
తాగ్నితా స్తేయమిత్యుపపాతకేష్వనాహితాగ్నితాయాః పాఠాచ్చ- నైవం ప్ర
కృతే తాదృశవచనాని సంతి యేన సంధ్యావందనం నిత్యం భవేదితి చేదుచ్యతే ప్ర
కృతే తథావిధాని వచనాని న సంతీతి వక్తవ్యం- కిం సంధ్యావందనకర్మణః

చ్యతే। అహి స్విద్యథాకాలం సంధ్యావందనకర్మానుష్ఠానస్యాకరణే ప్రాయశ్చి
త్తాభావః నాద్యః సావిత్ర్యా అపి యథాకాలమనుపదేశే గురుతరప్రత్యవాయ
శ్రవణాత్- యథాహ భగవానాపస్తంబః॥ అతిక్రాంతే సావిత్ర్యాః కాల ఋతుం
త్రైవిద్యకం బ్రహ్మచర్యం చరేదథోపనయనం తతస్సంవత్సరముదకోపస్పర్శనమి
తి ఉక్తం చాశ్వలాయనమునిచరణైః అత ఊర్ధ్వం పతితసావిత్రీకా భవంతి - నై
నానుపనయేన్నాధ్యాపయేన్నైభిర్వ్యవహరేయు న్నయాజయేయురితి నద్వితీ
యః సంధ్యాయా అకరణే బహుప్రత్యవాయశ్రవణాత్- తదాహ గోభిలః॥*॥
సంధ్యా యేన న విజ్ఞాతా సన్ధ్యా యేనానుపాసితా। జీవమానో భవేచ్ఛూద్రో
మృతశ్శ్వా నోభిజాయతే- విష్ణుపురాణే॥ ఉపతిష్ఠంతి యే సన్ధ్యాం యే న పూర్వాం
న పశ్చిమాం- వ్రజంతి తే దురాత్మానస్తామిస్రం సరకం నృప॥ కూర్మపురాణే॥ యో
న్యత్ర కురుతే యత్నం ధర్మకార్యే ద్విజోత్తమః- విహాయ సంధ్యాప్రణతిం స యా
తి నరకాయుతం॥ దక్షః సంధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమనర్హస్సర్వకర్మసు। య
దన్యత్కురుతే కర్మ న తస్య ఫలభాగ్భవేత్॥ స్మృత్యంతరేపి॥ యస్సన్ధ్యాం కాల
తః ప్రాప్తామాలస్యాదతివర్తతే- సూర్యహత్యామవాప్నోతి ఉలూకత్వమియా
త్తయా॥ కించ॥ సాయం ప్రాతస్సదా సన్ధ్యాం యే విప్రా నానుపాసతే- తాన్సేవ
ధార్మికో రాజా శూద్రకర్మసు యోజయేత్॥ శౌనకః॥ సన్ధ్యాతిక్రమణం య
స్య సప్తరాత్రమవిచ్యుతం- ఉన్మత్తదోషయుక్తో వా పునస్సంస్కారమర్హతి॥ త
స్మాత్సన్ధ్యావందనాతిక్రమణే ప్రత్యవాయబాహుళ్య శ్రవణాన్నిత్యమితి సిద్ధం- త

—(*) సంధ్యాయా అర్థజ్ఞానపూర్వకమేవానుష్ఠేయత్వవిచారః. (*)—

చ్చానుష్ఠానమర్థావబోధపూర్వకమాచరణీయం- తథా సతి మహాఫలం భవ
తి నేతరథా॥ అత ఏవ ఛాందోగ్యే॥ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయా తదేవ వీర్యవ
త్తరం భవతి- విద్యా సమ్యగర్థజ్ఞానం శ్రద్ధా ఆస్తిక్యబుద్ధిః అర్థజ్ఞానేన సప్ర
ఫలం భవతీత్యాశయేన వీర్యవత్తరమిత్యుక్తం- తదేవేతి విశేష్యసంగత్యైవకార
సామర్థ్యాదవిద్వత్కృతమనుష్ఠానమతథాభూతమితి చ గమ్యతే తథా నిరు
క్తేపి॥ స్థాణురయం భారహారః కిలాభూదధీత్య వేదం న విజానాతి యోఽర్థం యో
ర్థజ్ఞ ఇత్సకలం భద్రమశ్నుతే నాకమేతి జ్ఞానవిధూతపాప్మేతి॥ స్మృత్యంతరేపి॥ య
ద్గృహీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే - అనగ్నావివ శుష్కైధో న తజ్జ్వలతి క
ర్హిచిత్॥ లఘువ్యాసోపి॥ వేదస్యాధ్యయనం సర్వం ధర్మశాస్త్రస్య చాపి యత్- అ
జ్ఞాతార్థం తు తత్సర్వం తుషాణాం ఖండనం యథా॥ ఖండనమవహననం తు
షావహననవద్వ్యర్థప్రయాస ఇత్యర్థః॥ యథా పశుర్భారహారో న తస్య భ
జతే ఫలం। ద్విజస్తదర్థానభిజ్ఞో న వేదఫలమశ్నుతే - నవైదికకర్మఫలభాగ్భవ

తీత్యర్థః అతఏవవ్యాసః ॥ జ్ఞాత్వాజ్ఞాత్వాచకర్మాణి జనోయోయోనువర్తతే॥
విదుషఃకర్మసిద్ధిస్స్యాత్తథానావిదుషోభవేత్॥ అతఏవ తేషాంపూజాకమ
పిన కార్యమితిసఏవాహ ॥ పాఠమాత్రరతాంస్తాంస్తాన్ద్విజాతీనర్థవర్జితాన్-
పశూనివనతాన్ప్రాజ్ఞో వాఙ్మాత్రేణాపినార్చయేత్॥ అతోర్థజ్ఞానమావ
శ్యకమితిభావః॥లఘువ్యాసోపి ॥ శ్రుతహీనమధీతంయన్నేహనాముత్రతద్భవే
త్ ।శ్రుతంచకేవలమపిసముద్ధారాయకల్పతే॥ శ్రుతమర్థజ్ఞానండభయోస్సము
చ్చయేనభవితవ్యమితిసఏవాహ॥ జ్ఞానంకర్మచసంయుక్తం ముక్త్యర్థంకథితం
యథా-అధీతంశ్రుతసంయుక్తంతత్రశ్రేష్ఠన్నకేవలం-అర్థజ్ఞానసంపన్నస్యఫల
మాహమనుః॥ వేదశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞోయత్రకుత్రాశ్రమేవసేత్- ఇహైవలోకే
తిష్ఠన్సబ్రహ్మభూయాయకల్పతేహారీతోపి॥ మంత్రార్థజ్ఞోజపంహూయంస్త
థైవాధ్యాపయన్ద్విజః।అధీత్యయత్కించిదపివేదార్థావగమేరతః - బ్రహ్మలో
కమవాప్నోతిధర్మానుష్ఠానతోద్విజః॥యత్కించిదపిమంత్రభాగమాత్రమధీత్య

—* వేదార్థాఽపరిజ్ఞానేదోషః. *—

ర్థః-వేదార్థాపరిజ్ఞానేదోషమాహ ॥ సవేదపాఠమాత్రేణ సంతుష్టోయోభ
వేద్ద్విజః-పాఠమాత్రావసాయీతుపంకేగౌరివసీదతి ॥ యోధీత్యవిధివద్విప్రో
నవేదార్థంవిచారయేత్-ససాన్వయశ్శూద్రసమః పాత్రతాంనప్రపద్యతే - త
స్మాదకరణేప్రత్యవాయశ్రవణాత్ - కరణేచాభ్యుదయసంభవాదర్థజ్ఞానమా
వశ్యకమితిసిద్ధం-కించ- మన్త్రార్థపరిజ్ఞానపూర్వకోపదేశసిద్ధ్యర్థముపనేతుర్వి

—* ఉపనేతుర్విద్వత్తావశ్యకతా. *—

ద్వత్త్వమాహ- భగవానాపస్తంబమునీంద్రస్సామయాచారికేషు*తమసోవా
ఏషతమఃప్రవిశతియమవిద్వానుపనయతే యశ్చావిద్వానితిహి బ్రాహ్మణమితి॥
తత్రవృత్తికారః॥ విద్వానేవోపనేతాభిగమ్యతఇతి విధాతుమవిదుషోనిందా
మాహ తమసోవేతి,యథాకశ్చిత్తమసస్సకాశాత్తమఏవ ప్రవిష్టఃకించిన్నజా
నాతిఏవమేషఃయమవిద్వానుపనయతే - తథాయశ్చావిద్వానుపనయతఇత్య
పేక్ష్యతేయశ్చస్వయమవిద్వానుపనయతేసోపితమ సఏవతమఃప్రవిశతీతితస్మా
దర్థజ్ఞానంనిత్యమితిత్యాచార్యాభిప్రాయః॥ అపిచమన్త్రార్థపరిజ్ఞానసిద్ధ్యర్థమేవ
అర్థీసమర్థోవిద్వానితియాగాధికారవిశేషణకోటౌ విద్వత్త్వపదంనివేశితం - అ
న్యథాతస్యవైఫల్యాపాతాత్-నను పత్న్యవేక్ష్యమాజ్యంభవతి - విష్ణుక్రమా
న్క్రమత ఇత్యాదిషుఅస్థానాయాఃపంగ్వాదేస్తదసంభవేపియథానిత్యకర్మణిన
క్షతిఃతద్వదవిదుషోపియాగాధికారేనక్షతిరితిచేన్నైవం-పంగ్వాదేరంగవైక
ల్యాదినావిష్ణుక్రమమాత్రానుష్ఠానాసమర్థత్వేపితదితరయాజమానకలాపస్య

మంత్రార్థజ్ఞానపూర్వకమనుష్ఠాతుంశక్యత్వాన్నకశ్చిద్దోషఇతి - తత్రాయుక్త
ముత్పశ్యామః ప్రకృతేతు తస్య గాఢాజ్ఞానప్రవిష్టస్య మూకతుల్యతయా కుత్రా
పిసంకల్పాదియాజమానకర్మణియథార్థానుష్ఠానాసమర్థత్వేనతత్కృతకర్మణ
స్తుషావహననన్యాయేనవైయర్థ్యాత్. పంగ్వాదేస్సామర్థ్యాభావేపి యాగా
ధికారో స్తీతితన్న్యాయేనమూఢస్యాపితదధికారాయోగాచ్చ. నహియజ్ఞోపవీ
తినిత్యోదకస్సన్ధ్యాముపాసీతేతివిధీయమానం సంధ్యావన్దనమశక్తస్యాస్వా
తస్యాప్యస్తీతితన్న్యాయేనఅయజ్ఞోపవీతినోపి తదనుష్ఠానన్దృశ్యతే నచవిశి
ఖోనుపవీతీచయత్కరోతినతత్కృతమితి వచనాదయజ్ఞోపవీతి నస్తదనుష్ఠాన
మనుచితమితివాచ్యం - తథాసత్యర్థజ్ఞానావశ్యకతాప్రతిపాదకపూర్వోక్తబ
హువచనపీడాభియామూఢస్యాపి నాధికారో స్తీతినకిమర్థం బ్రూయాః తస్మా
న్మూఢస్యాపిగరీయసాప్రయత్నేనవిదితపదార్థ సంగతికస్యైవ తదధికారః అ
న్యథాదేవతోద్దేశత్యాగాదిమాత్రాపరిజ్ఞానాభావేనతత్కృతంకర్మవిఫలం
స్యాత్ అవిధివాకృతమకృతమితిసిద్ధాంతాత్ - అతఏవ॥*॥యఏవంవేద- యఏ
వంవిద్వాన్యజతె,యస్యైవంవిదుషోగ్నిహోత్రంజుహ్వతి, యఉచైనమేవం
వేద, యఏవంవిద్వాంశ్చాతుర్మాస్యైర్యజతె ఇతిప్రతికర్మసువిద్వత్సంకీర్తనం
దృశ్యతె తదన్యథానన్మత్తప్రలాపవదనర్థకంస్యాత్, కించ, స్వాధ్యాయో
ధ్యేతవ్యఇత్యధ్యయనవిధేఃఫలవదర్థావబోధవ్యాపార మంగీకుర్వాణైర్భట్ట
పాదైరపిమన్త్రార్థపరిజ్ఞానమావశ్యకమితి బహుధాప్రతిపాదితం నాపిఫల
వదర్థావబోధస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం లాభాత్తదర్థమధ్యయనం విధేయ
మితిచేన్న అధ్యయనేనైవఅర్థమవబుధ్య యాగాదికమనుష్ఠితంచేత్క్రతుఫల
భావనాసిద్ధిరితినియమార్థంతద్విధానాత్ ,నను అధ్యయనవిధేరనారభ్యాధీతత
యాక్రతుసంస్పర్శాభావాన్నకత్వర్థత్వమితిచేన్న, స్వాధ్యాయస్యార్థప్రతి
పాదనసామర్థ్యరూపలింగేన యాగానుప్రవేశితద్వారా అధ్యయనస్య యాగ
సంస్పర్శసంభవాత్ - యథా - యస్యపర్ణమయీజుహూర్భవతీత్యనారభ్యాధీత
పర్ణతాయాఅవ్యభిచరితయాగసంబంధితాజుహూద్వారాయాగాన్వయాత్ప
ర్ణశబ్దార్థపలాశరూపప్రకృతిద్రవ్యనియమవిధిపరత్వం తద్వాచనస్యదృష్టంతద్వ
దితిసంక్షేపః యద్యపివివరణకారమతె అధ్యయనవిధేరక్షరావాప్తిరేవ ఫలం
నతుఫలవదర్థావబోధః, తథాపిసకలతాంత్రికసమ్మతేరనపేక్షితత్వాత్ వస్తు
తస్తుతత్రాపివిధేరర్థావబోధ పర్యంతవ్యాపారాభావేపి అక్షరావాప్తిస్స్వా
ర్థాపర్యవసానాంగీకారాన్నకాపిక్షతిః, తస్మాదర్థజ్ఞానమావశ్యక మితిసిద్ధం
తస్యనిగమనిరుక్తవ్యాకరణాదిసాధ్యత్వేనతత్రాత్యన్తాలసానాంఫలవదర్థజ్ఞా

సలాభాయస్వబుద్ధిపరిశుద్ధ్యర్థంచ తత్పరమోపయోగభూతనవీనగ్రంథారంభః
క్రియతఇతి దురభిమానదుష్టజనసముత్థాపితైతద్వైయర్థ్యశంకానావతరతి

—(*) సంధ్యాకర్తృకనియమాః. (*)—

ననుసంధ్యావందనంకథంభూతేనకర్తవ్యం ఉచ్యతే యజ్ఞోపవీతీనిత్యోదకస్సం
ధ్యాముపాసీతేత్యాశ్వలాయనకేతథాదర్శనాత్ - యజ్ఞోపవీతినాకృతస్నానే
నమార్జనాదికంకుర్వతాప్రదక్షిణంసన్ధ్యావన్దనంకర్తవ్యం- తదుక్తమాపస్తం
బమునిభిశ్శ్రౌతపరిభాషాయాం- యజ్ఞోపవీతీప్రదక్షిణందైవానికర్మాణికరో
తీతి- స్మార్తపరిభాషాయామపి - యజ్ఞోపవీతినా ప్రదక్షిణమితి, నిత్యోదక
స్స్మృత్యుక్తోదకః- తేనమార్జనాదికమపిసిద్ధమితినారాయణవృత్తికారకః- త
త్పదేనైవస్నానస్యాపిగ్రహణం - శక్తవిషయేస్నాతస్యైవతదధికారాత్ న
ముహూర్తమప్యప్రయతోభవతీతిసామయాచారికేషుదర్శనాత్ ననుసంధ్యా
కాలేనస్నానమావశ్యకం - తత్పూర్వభావిత్వనియమాభావాత్, అతఏవస
న్ధ్యాస్నానమితిపరాశరస్మృతౌ విపరీతపాఠోదృశ్యతేఇతిచేన్న, అగ్నిహో
త్రంజుహోతి,యవాగూంపచతీతిపాఠవ్యత్యాసేప్యర్థక్రమస్వీకారాత్॥ అత
ఏవ॥*॥అస్నాతోనాచరేత్కర్మజపహోమాదికించన- స్నానాద్యధికారీభవతి
దైవేపిత్ర్యేచకర్మణి॥అత్యంతమలినఃకాయోనవచ్ఛిద్రసమన్వితః॥ స్రవత్యేవది
వానక్తంప్రాతస్స్నానంవిశోధనమితిస్మృతిషుసంధ్యావందనాత్పూర్వంస్నా
నంకార్యమితిబహుధా ప్రతిపాద్యతే॥ తస్మాత్పూర్వం స్నానంకర్తవ్యంతత
స్సంధ్యావందనం కర్తవ్యమితిసర్వంసుస్థం - నను యజ్ఞోపవీతినా కర్తవ్యమి
త్యుక్తంతదనుపపన్నం - ఉపనయనకాలేయజ్ఞోపవీతస్యగృహ్యకారైరనుక్త
త్వాదితిచేత్సత్యం-తథాపియజ్ఞోపవీతధారణమావశ్యకం - అథకథమయజ్ఞో
పవీతీబ్రాహ్మణఇతిశ్రుతౌ యజ్ఞోపవీతాభావేబ్రాహ్మణ్యాభావస్యోక్తత్వాత్
గృహ్యకారైరపితత్రతత్రకర్మణి యజ్ఞోపవీతధారణమిత్యుక్తం-యజ్ఞోపవీత
శాచేవనిత్యేఇతి పరిభాషాయామపినిత్యత్వముక్తం - యజ్ఞోపవీత్యాచమ్యే
త్యాశ్వలాయనకేప్యుక్తం-ఆపస్తంబసూత్రేపి ఉపాసనేగురూణాంవృద్ధానా
మతిథీనాంహోమేజప్యకర్మణిభోజనఆచమనే స్వాధ్యాయేచ యజ్ఞోప
వీతస్స్యాదితి-తైత్తిరీయకేపి, సహవై దేవానాంచాసురాణామిత్యత్ర యత్కిం
చ బ్రాహ్మణో యజ్ఞోపవీత్యధీతే యజతఏవ తత్తస్మాద్యజ్ఞోపవీత్యేవాధీయీ
తయాజయేద్యజేతవేతి॥ తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతిగృహ్యసిద్ధత్వాద్యజ్ఞోపవీత
ధారణమావశ్యకమితిసిద్ధంఉపనయనప్రకరణే తద్వ్యాఖ్యానావసరేసుదర్శ
నాచార్యైరుపాసనే గురూణామితిసూత్రేణ విహితంయజ్ఞోపవీతంప్రాప్త

మితివ్యాఖ్యాతం తత్ర భృగుః॥ * ॥ సదోపవీతినాభావ్యం సదాబద్ధశిఖేనచ। విశి
ఖోవ్యుపవీతీచ యత్కరోతినతత్కృతమితి ॥ తస్మాద్యజ్ఞోపవీతినా కర్తవ్యమితి

—(*) సంధ్యావందనఫలవిచారః. (*)—

సిద్ధం॥ అథసన్ధ్యావన్దనస్య ఫలవిచారః క్రియతే నను అహరహస్సన్ధ్యాముపా
సీతేతివాక్యం సన్ధ్యాయాః కర్తవ్యతాబోధకం మూలవాక్యముపన్యస్తం-తదను
పపన్నం తద్విధీయమానస్యైవ దుర్జ్ఞేయత్వాత్ - తథాహి న తావన్నిత్యత్వం
కామనాశ్రవణాభావేన రాణాం నిష్ఫలే నిత్యకర్మణి బహ్వాయాససాధ్యే ప్రవృ
త్త్యనాపత్తేః నాపినైమిత్తికత్వం గృహరథాధారే భగ్నే ఇంద్రబాహుర్వ
ద్ధవ్యాపాయసం బ్రాహ్మణోభోజయితవ్యఇవ నిమిత్తాశ్రవణాత్ నచాహరహ
రితికాలస్యైవనిమిత్తత్వం ఆగ్రయణస్య శరత్కాలవదితివాచ్యం తథాసతివ
సంతేజ్యోతిషాయజేతేత్యత్రాపి వసంతస్యాపి నిమిత్తత్వే జ్యోతిష్టోమస్యా
పి నైమిత్తికత్వంస్యాత్ నాపి ప్రాయశ్చిత్తరూపం గురుతల్పగామీసవృష
ణగ్ శిశ్నం పరివాప్యాంజలావాదాయ దక్షిణాందిశమనావృత్తివ్రజేదిత్యా
దౌపాపసంయోగేతత్ప్రాయశ్చిత్తవిధానాత్, నాపికామ్యం, విధ్యుద్దేశేఫల
సంబంధాశ్రవణాత్, నను తథా అశ్రుతఫలేసన్ధ్యావన్దనే స్వర్గఏవఫలతయా
కల్పనార్హః, యథావిశ్వజిదాయజేతేత్యతవిశ్వజిద్యాగస్యఅధికారైకత్వేస
స్వర్గస్స్యాత్సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాదితి సర్వకామనావిషయతయా స్వతస్సుంద
రస్వర్గఃఫలతయాకల్ప్యతే, తర్హి ఫలకామనాయాంసత్యామేవతదనుష్ఠానంత
దభావేతుతదనుష్ఠానంనస్యాత్-పశుకామనాతదభావప్రయుక్తచిత్రానుష్ఠా
నానుష్ఠానవత్, నచతథాదృశ్యతే- పరంతు కృతాభిషేకాస్సర్వజనపదేషు
ఏకాంతసమాహితాస్తథావిధ ఫలానపేక్షిణో దంభలోభశూన్యామహాజ
నానిరంతరంయథాకాలం తదనుష్ఠానమాచరంతి తస్మాత్తస్యకామ్యత్వమంగీ
కృత్యకాదాచిత్కానుష్ఠానమంగీకర్తుమనుచితమితి, నచప్రకృతేస్వర్గఃఫలత్వే
నకల్పనీయః, తస్మాత్కిమనేనవిధీయతఇతిచేదత్రబ్రూమః సన్ధ్యావందనంనిత్యం
నతు చిత్రాదివత్కామ్యమితి ప్రభాకరేణ సన్ధ్యావందనస్య తేనవిధివాక్యేన
నిత్యత్వవిధానాత్-అన్యథా, పూర్వోక్తానామకరణే ప్రత్యవాయప్రదర్శకా
నాంబహూనామాప్తవచనానాంపీడాస్యాత్ - నచనిత్యంనిష్ఫలమితిస్యాదే
నసన్ధ్యావందనస్య నిత్యత్వేనిష్ఫలత్వంవాచ్యం, తథాచ ఫలశూన్యేతస్మిన్నక
స్యాపి ప్రవృత్తిరిత్యప్రాగేవోద్ఘోషితమితి శఙ్కనీయం - ప్రభాకరైస్తథాభ్యు
పగమేపి అస్మాభిర్నిత్యకర్మణి ప్రత్యవాయనివృత్తిఫలస్యస్వీకారాత్ నచాత్ర
ప్రమాణాభావః ధర్మేణ పాపమపనుదతీతి శ్రుతేః॥ * ॥ యోగినః కర్మ

కుర్వంతిసంగంత్యక్త్వాత్మశుద్ధయ ఇతిస్మృతేశ్చ సంగంఫలాభిసంధిమిత్యర్థః
ఆత్మశుద్ధయే మలాపకర్షణ చిత్తశుద్ధయ ఇత్యర్థః॥ *॥ నిత్యనైమిత్తికైరేవకు
ర్వాణోదురితక్షయమితి॥ సంధ్యాముపాసతే యేతు సతతంసంశితవ్రతాః। వి
ధూతపాపా ఇతిచస్మృత్యంతరేస్పష్టమేవప్రత్యవాయనివృత్తిఫలశ్రవణాచ్చ
తస్మాత్ప్రత్యవాయనివృత్తిలక్షణంఫలంసమ్యగస్తీతినకించిదనుపపన్నం, న
న్వేవంచేన్నిత్యకామ్యయోర్వివేకోనస్యాత్, ఉభయత్రాపిఫలవత్త్వాంగీకా
రాత్, ఉచ్యతేఫలాభిసంధిపూర్వకానుష్ఠానవిషయత్వావిషయత్వాభ్యాము
భయోర్భేదసంభవాత్ తథాహిస్వర్గకామాదివాక్యసామర్థ్యాత్స్వర్గాదికా
మనయాయాగాద్యనుష్ఠానప్రవృత్తేర్యాగాదేఃకామ్యత్వంప్రకృతేతుతథా
కామనయానుష్ఠానానిర్ణయాత్ సిద్ధవదేవఫలసంకీర్తనస్యాభావాచ్చసంధ్యా
వందనాదినిత్యమితిరమణీయం-మమోపాత్తదురితక్షయార్థం శ్రీపరమేశ్వరప్రీ
త్యర్థంసంధ్యాముపాసిష్యే, ఇత్యనుష్ఠానప్రారంభకాలేఫలసంకీర్తనపురస్స
రంసంకల్పోప్యస్తి తథాపినతావన్మాత్రేణ సంధ్యావందనస్యకామ్యత్వసిద్ధిః, త
ద్వాక్యస్యసంధ్యావందనాదౌ పరమేశ్వరార్పణలాభాయమహాజనైఃపరిగృ
హీతత్వాత్, యాగాదికామ్యకర్మఫలస్వర్గాదివిలక్షణతయాదురితనిరాకరణ
లక్షణనిత్యకర్మఫలస్వరూపప్రదర్శనపరత్వాచ్చ, వయంతత్రబ్రూమఃయ
త్కర్మకలాపానుష్ఠానాకరణేయత్రప్రత్యవాయశ్శ్రూయతేతత్కర్మనిత్యం
యదకరణేప్రత్యవాయోనదృశ్యతేనతన్నిత్యం, తదాహుష్టీకాకారాః, పం
చపాదీయకాచార్యాః, అధ్యయనవిధినిరూపణప్రసక్తేఉపనయనాఖ్యసంస్కా
రోనిత్యః అకరణేప్రత్యవాయశ్రవణాదితి ఏవంచాకరణేప్రత్యవాయశ్రవణా
శ్రవణాభ్యాంనిత్యకామ్యవివేకస్సులభః-నన్విదంవిరుద్ధంప్రాయశ్చిత్తస్యాప్య
కరణేప్రత్యవాయశ్రవణాత్, తథాహి॥*॥అతీతేచిరకాలేతుద్విగుణంవ్రతమ
ర్హతీతివచనేనతద్విధానాత్కథంతేననిత్యత్వవివేకస్స్యాత్, ఇతిచేన్న, ప్రాయ
శ్చిత్తాకరణేదోషనిరసనాయనహిద్విగుణంవ్రతంవిధీయతేపరంతుప్రాయ
శ్చిత్తనిరాకరణీయస్యప్రాగుక్తదురితస్యైవచిరకాలేవ్యతీతేద్విగుణవ్రతాపే
క్షయైవనిరాసఉచ్యతే, అన్యథాప్రాయశ్చిత్తానవస్థాప్రసంగాత్-అత్రా
యమభిసంధిః, విహితకర్మాననుష్ఠానంనప్రత్యవాయజనకం। అభావస్యాకా
రణత్వాత్-పరంతుతద్విరుద్ధకర్మకరణమేవతథాతత్తుకుత్రచిత్తాత్కాలికం
కుత్రచిద్వాచికంకుత్రచిన్మానసికమితి వివేకః।తదుక్తంభట్టపాదైః॥*॥స్వకా
లేయచ కుర్వంస్తుకరోత్యన్యదచేతనః। ప్రత్యవాయోస్యతేనైవ నాభావేనస్వజ
న్యతఇతి॥ అచేతనఃమూఢధీరిత్యర్థః అస్యకర్తురిత్యర్థః సఃప్రత్యవాయఃస్వకా

తేవిహితకర్మానుష్ఠానకాలే యద్విహితమకుర్వన్ అన్యదవిహితవిరుద్ధాచర
ణంకరోతి అస్య ప్రత్యవాయస్తేన జన్యతే నాభావే నేతి కారికార్థః, నను కామ్యక
ర్మణాం కాలే ప్యకరణే ప్రత్యవాయశ్శ్రూయతే యథా సిద్ధాంతే, కామ్యాన్యే
నాభిమతే శ్రవణే అరున్ముఖాన్ యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛదిత్యకరణే
ప్రత్యవాయశ్శ్రూయతే తద్దానముభయోర్భేద ఇతి చేత్ తద్వాచ్యం ఆరంభా
గ్నూర్ధ్వమేవ నిత్యతాసంపాదకత్వం న తు సంధ్యాతద్యథాకాలమనుష్ఠానే దో
షసంకీర్తనపరత్వం తత్రేతి రహస్యం నన్వేవంచేన్నిత్యనైమిత్తికయోర్భేదో
నస్యాత్ తత్రాపి ప్రత్యవాయశ్రవణాత్, ఇతి చేన్న, నిమిత్తసంయోగాసంయో
గాభ్యాం భేదసంభవాత్, తస్మాదహరహస్సంధ్యాముపాసీతేతి మూలవా
క్యం సంధ్యానిత్యతావబోధకం తత్ర ప్రత్యవాయనివృత్తిలక్షణం ఫలమప్యస్తీతి
సర్వం సుందరమ్, అథ విధివిచారః, నను కోయం విధిః ఉచ్యతే, మానాంతరానవ
ధారితార్థే సంధ్యావందనరూపే ప్రవృత్తత్వాత్ అపూర్వవిధిరేవ యవనవి
ధికవత్ తదుక్తం భట్టపాదైః, విధిరత్యంతమప్రాప్త ఇతి. *

—(*) సంధ్యాత్రయమధ్యే ప్రాథమ్యవిచారః. (*)—

నను సంధ్యాత్రయమధ్యే కస్య ప్రాథమ్యం, ఉచ్యతే, సంధ్యాత్రయమధ్యే సా
యంసంధ్యాయా ఏవ ప్రాథమ్యం. తథాహి, ఉపనయనకాలే మాధ్యాహ్నిక
సన్ధ్యాచరణావకాశేపి సాయంసంధ్యాయా ఉపక్రమవిధానాత్, సైవ ప్రథ
మేతి గమ్యతే, అథ గౌతమః ॥*॥ సంధ్యాత్రయం న కర్తవ్యం యావన్మౌంజీ న బ
ధ్యతే । సంధ్యాత్రయం తు కర్తవ్యం సాయమాది తతః పరం॥ ఉపనయనానంతర
మిత్యర్థః॥*॥ సావిత్రీం తు గురోర్లబ్ధ్వా మంత్రాన్ ధ్యాయన్యథోచితాన్। అభ్య
స్యోపాసయేత్సన్ధ్యాం సాయమాది యథాక్రమమితి॥ వసిష్ఠోపి॥ గాయత్రీం గు
రుణాదిష్టాం తిష్ఠన్నా సూర్యమభ్యసేత్। సూర్యేస్తశిఖరం ప్రాప్తే సాయంసం
ధ్యాముపక్రమేదితి॥ శౌనకోపి॥*॥ ఉపనీతః కృతాయాం చ సాయంసంధ్యాము
పక్రమేత్ । బ్రహ్మయజ్ఞం తు ప్రకృతం మధ్యాహ్నే తు పరేహని॥ ఉపాకరణప
ర్యంతం గాయత్ర్యా బ్రహ్మయజ్ఞకమ్। కుర్యాన్మాధ్యాహ్నికీం సంధ్యాం తతః
స్మృత్యుక్తమార్గత ఇతి తత ఉపనయనానంతరం పరేహ్ని మాధ్యాహ్నికకాల
ఇత్యర్థః। ఆశ్వలాయనాపస్తంబయోరేష సమానః పంథాః- తిష్ఠేదహశ్శేషం
నోపవిశేదితి గృహ్యకారేణోక్తం- అస్తంగమనపర్యంతం బ్రహ్మచారిణ ఉపవేశ
నస్య నిషిద్ధత్వాదనుపవిశతః ఆచమనం సంధ్యాద్యనధికారః తిష్ఠన్నాచామేది
తి నిషేధాత్, తస్మాన్మాధ్యాహ్నికం సన్ధ్యాకరణముపనయనకాలేనోపపద్య
తే, నను తదర్థముపవేశనం భవిష్యతీతి చేన్న, తథా సత్యహశ్శేషమిత్యత్యంతసం

ాగేద్వితీయాశుర్యేఃపీడాస్యాత్ నచేష్టాపత్తిః-యావతాహీదం ప్రథమము
ాత్ర గాయత్రీమంత్రస్యాశుద్ధ్యర్థంస్వాధీనతాలాభార్థంచతిష్ఠేదితిబ్రహ్మచారి
స్థానంవిహితం తస్యభ్రష్టేమంత్రస్యైవ నియమవిలోపాగ్భ్రంశస్స్యాత్
॥*॥నశ్రేయోనియమంవినేతివచనాత్ తథాసతిసావిత్రీపాతిత్యమేవ స్యాది
మాలోచ్ఛేదిపాండిత్యప్రకర్షః- గృహ్యకారేణాపిసాయంసంధ్యా ప్రభృ
త్యేవసంధ్యావిధానంకృతం॥*॥యజ్ఞోపవీతనిత్యోదకస్సంధ్యాముపాసీత పం
వ్రతస్సాయమాసీనఇత్యాది, తస్మాత్సాయం సంధ్యాప్రభృత్యేవసంధ్యాకా

—(*) అథసంధ్యాకాలవిచారః. (*)—

ానిర్ణీతిః-అథసంధ్యాకాలవిచారః క్రియతే- తత్రముఖ్యకాలఉక్తః - ఛాం
దోగ్యే-స థా సంధ్యాముపాసీత సజ్యోతిషోదర్శనాత్సంధిరితి అస్యార్థః- త
త్రజ్యోతిఃపదంసూర్యనక్షత్రవాచకం-తథాచ॥సజ్యోతిషోదర్శనాత్-అర్ధా
స్తమితిసూర్యదర్శనకాలమారభ్యనక్షత్రోదయపర్యంతంయఃకాలసంధిః తత్ర
సాయంసన్ధ్యాముపాసీతవిదధీత॥తదుక్తం॥*॥అర్ధాస్తమితకాలాద్యస్సంధిరా
కారకోదయాత్।తత్రసన్ధ్యాముపాసీత సాయంకాలేసమాహితఇతి॥ సజ్యో
తిషోదర్శనాత్।నక్షత్రదర్శనకాలమారభ్యాసూర్యదర్శనాద్యః కాలసంధిః త
త్రప్రాతస్సంధ్యాముపాసీతేతి స్మృత్యంతరేవిశేషఉక్తః॥ *॥ అహోరాత్ర
యోయస్సంధిసూర్యనక్షత్రవర్జితః॥తత్రసంధ్యాముపాసీతసాయంప్రాత స్స
మాహితఇతి॥ ఉదయాత్ప్రాక్తనీసంధ్యా ఘటికాత్రయముచ్యతే,సాయంసం
ధ్యాత్రిఘటికాఅస్తాదుపరిభాస్వతఇతి॥అకృత్స్నసూర్యబింబాస్తమయాదూ
ర్ధ్వంనక్షత్రోదయాత్పూర్వంసాయంసంధికాలః-అకృత్స్ననక్షత్రాస్తంగమ
నాదూర్ధ్వంసూర్యోదయాత్ప్రాక్ప్రాతస్సంధికాలః- తత్రసన్ధ్యాముపాసీతే
త్యశ్లోకార్థః అయంసంధ్యాద్వయస్యముఖ్యకాలః- నన్వేవంచేత్సంధ్యావంద
నంకథమాచరణీయం- ఏతాదృశముఖ్యకాలస్యాదుర్లభత్వాదుచ్యతే-అస్యై
వకాలస్యోత్తమమధ్యమాధమభేదేనస్మృతిషుకీర్తితత్వేన ఉత్తమకాలేతదను
ష్ఠానాలాభేపిమధ్యమాధమకాలేతదనుష్ఠానసమ్భవాత్- తథాహి॥ *॥ ఉత్త
మాసూర్యసహితామధ్యమాలుప్తతారకా। అధమాతారకోపేతా సాయం
సంధ్యాత్రిధామతేతి॥గౌతమః॥ఉత్తమాతారకోపేతా మధ్యమాలుప్తతార
కా।అధమాసూర్యసహితా ప్రాతస్సంధ్యాత్రిధామతేతి॥ ఏవంభూతోపిము
ఖ్యకాలఏవ-తస్మింస్త్రివిధకాలేయస్తుసంధ్యాంనానుతిష్ఠతి- సహిసంపూర్ణ
బ్రాహ్మణోనభవతి,తత్రాహశాతాతపః॥*॥ అనాదిత్యాంతు యఃపూర్వాం
సాదిత్యాం చైవపశ్చిమామ్। నోపాసీతద్విజస్సంధ్యాం ససరోఽబ్రాహ్మణ

స్మృతేః - అబ్రాహ్మణస్సంపూర్ణబ్రాహ్మణో న భవతీత్యర్థః ॥ * ॥ ద్వాదశాహమ
నగ్నిషు సంధ్యాకాలవిపర్యయః । పతితోపి చతుర్వేదశ్శూద్రాదపి న సంశయః ॥ యు
స్తేఽస్మిన్కాలే సంధ్యాముపాస్తే న సంపూర్ణబ్రాహ్మణ ఇత్యర్థాదుక్తం భ
వతి గౌతమః ॥ * ॥ కాలేషు వందితా సంధ్యా స్వర్గమోక్షప్రదాయినీ । అకాలే

—(*) సంధ్యాశబ్దార్థవిచారః. (*)—

వందితా సంధ్యా సా చ వంధ్యా వధూరివ । అథ సంధ్యాశబ్దార్థో విచార్యతే - సం
ధ్యాముపాసీతేత్యత్ర సంధ్యానామ చిచ్ఛక్తిరూపా దేవతా తాముపాసీత -
ధ్యాయీత - తాం ధ్యాయన్ ఆచమనాదారభ్య అభివాదనాంతం కర్మ కుర్యా
త్, సా దేవీ వసిష్ఠేన స్పష్టీకృతా ॥ * ॥ యా సంధ్యా సా జగత్సూతి ర్మాయాతీతా
హి నిష్కలా । ఐశ్వరీ కేవలా శక్తిస్తత్త్వత్రయసముద్భవా ॥ ధ్యాత్వార్క మండ
లగతాం సావిత్రీం వై జపేద్ద్విజ ఇతి ॥ అనేనార్కబింబాభివ్యక్తాదిత్య శబ్దవా
చ్యపరబ్రహ్మరూపా చిచ్ఛక్తిరేవ సంధ్యాదేవతేత్యుక్తం భవతి - ధ్యాత్వా ధ్యా
యన్నిత్యర్థః - సావిత్రీం సవితృదేవతాకామృచం జపేదిత్యర్థః - సా చ రుగ్గా
యత్రీ - నన్విదం విరుద్ధం - న సంధ్యాపదం చిచ్ఛక్తిపరం పరం తు కర్మపరమేవ - సం
ధ్యాస్నానమితి పరాశరేణ తత్పరత్వేన కీర్తితత్వాత్ - సత్యం - సంధ్యాపదస్య
ముఖ్యవృత్త్యా చిచ్ఛక్తిపరత్వేపి సంధౌ భవా సంధ్యేతి వ్యుత్పత్త్యా క్రియాపరత్వ
స్యాపి సంభవాత్ - అత ఏవ వ్యాసః ॥ * ॥ ఉపాస్తే సంధివేలాయాం నిశాయా దివస
స్య చ । తామేవ సంధ్యాం తస్మాత్తు ప్రవదంతి మనీషిణ ఇతి ॥ తాం క్రియాం విధా
తి - యోగయాజ్ఞవల్క్యః ॥ * ॥ సంధౌ సంధ్యాముపాసీత నాస్తగే నోద్గతే రవౌ ॥
తాం క్రియామాదిత్యాఖ్యాం చిచ్ఛక్తిరూపాం దేవతాం ధ్యాయన్ కుర్యాదితి ఫ
లితార్థః - అత్ర కేచిత్సంధ్యోపాస్యాదేవతా తయోపలక్షితాం క్రియామా
దాయ పర్యవస్యతీతి సంధ్యాపదం క్రియాపదమిత్యాహుః - తదసాధు - సంధౌ భ
వా సంధ్యేతి సంధ్యాపదస్య సాక్షాత్క్రియాపరత్వసంభవే పరంపరయా త
త్కల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్ ఉపాసీతేత్యుపాసనాతు విహితతయా కర్తృ
పరతంత్రాభిధ్యానరూపా క్రియైవ న తు జ్ఞానం తస్య ప్రమాణం పరతంత్రత్వే
వస్తుపరతంత్రత్వాయోగాత్ తథా చ శ్రుతిః ఉద్యంతమస్తం యంతమాదిత్యమభి
ధ్యాయన్కుర్వన్ బ్రాహ్మణో విద్వాన్సకలం భద్రమశ్నుతే అసావాదిత్యో బ్రహ్మే
తి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి య ఏవం వేదేతి ॥ అస్యార్థో భాష్యకారేణోక్తః - వ
క్ష్యమాణ ప్రదక్షిణం కుర్వన్ - సంధ్యాశబ్దవాచ్యమాదిత్యం బ్రహ్మేతి ధ్యాయ
న్నైహికాముష్మికం సకలం భద్రమశ్నుతే య ఏవముక్తధ్యానేన శుద్ధాంతఃకర
ణో బ్రహ్మసాక్షాత్కురుతే స పూర్వమపి బ్రహ్మైవ సన్నజ్ఞానాజ్జీవత్వం ప్రా

ప్రోక్షితత్వాత్తస్మాత్కారేణాజ్ఞానాపగమే బ్రహ్మైవ ప్రాప్నోతీతి వ్యాసః॥ తదే
వం ప్రతిపద్యేత గాయత్రీం బ్రహ్మణా సహ । సోఽహమస్మీత్యుపాసీత విధినా యే
న కేనచిదితి॥ ఆదిత్యరూపాచిచ్ఛక్తిరేవ గాయత్ర్యాఖ్యా భవతి॥ అత ఏవ జప
కాలే గాయత్రీధ్యానం విహితం॥ గాయత్రీం చింతయేద్యస్తు హృత్పద్మే సముప
స్థితాం। ధర్మాధర్మ వినిర్ముక్తస్స యాతి పరమాం గతిమ్॥ శ్రుతావాదిత్యధ్యానం
విహితం। వచనే తు గాయత్రీధ్యానముక్తం। తత్రాదిత్యరూపచిచ్ఛక్తేరేవ గాయ
త్రీశబ్దవాచ్యత్వానంగీకారే జపకాల ఏవ గాయత్ర్యాదిత్యయోర్ధ్యానాపత్తిః
న చేష్టాపత్తిః ఏకస్యైవ కర్తురేకకాలీన ప్రధానకర్మద్వయాకరణాయోగాత్ త
స్మాత్ ఆదిత్యరూపచిచ్ఛక్తేరేవ గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వే బ్రహ్మచైతన్యస్యైవ గా
యత్రీమంత్ర ప్రతిపాద్యత్వాచ్చిచ్ఛక్తిరూపమాదిత్య రూపం గాయత్రీ రూపం
చ బ్రహ్మచైతన్యమేవ సంధ్యాదేవతేత్యవగంతవ్యమ్. అత్రేదం తత్త్వం విచార్య
తే. అర్ఘ్యప్రక్షేపణం గాయత్రీజపః సూర్యోపస్థానం చేతి త్రయం సంధ్యా
కర్మణి సమప్రధానం. అన్యత్ స్మృత్యుక్త మార్జనాదికం తదంగం తదుప
కారకమితి యావత్ -అపరార్కే-శాఖాంతరే॥*॥ ఓంకారవ్యాహృతిపూర్వాం
గాయత్రీం బ్రాహ్మణో జపేత్ । త్రిష్టుభం చైవ రాజన్యో జగతీం వైశ్య ఏవ
చేతి॥ సర్వే గాయత్రీమితి శ్రుత్యా గాయత్రీజపమాత్ర విధానాత్ - స ఏవ ప్రధా
నమితి తత్రావగమ్యతే ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మేత్యాదిహృదయపఠనం ప్రాణా
యామన్యాసధ్యానాదికం గాయత్రీజపాంగం. ఏషు త్రిష్వప్యర్ఘ్యప్రక్షేపణం
బలవత్ప్రధానం తథా చ శ్రుతిః॥ శ్రు॥ పూర్వాభిముఖః సంధ్యాయాం గాయత్ర్యా
భిమంత్రితా ఆప ఊర్ధ్వం విక్షిపేదిత్యత్ర తావన్మాత్రస్యైవ ప్రాధాన్యేన విధా
నాత్ - గాయత్రీ జపోపస్థాన ప్రతిషేధ పూర్వకమాశౌచే హ్యర్ఘ్యప్రక్షేపణ
మాత్రవిధానాచ్చ - తదుక్తం స్మృత్యంతరే॥*॥ స్వాధ్యాయజపహోమాదీనా
శౌచే వర్జయేత్సదేతి ॥ జపః గాయత్రీజపః తస్మిన్కాలే హ్యర్ఘ్యప్రక్షేపణ
మాత్రమేవ కర్తవ్యమిత్యాహ పైఠీనసిః॥ ఆశౌచే హ్యపాం అంజలీన్ దత్వా సూర్యం
ధ్యాయన్నమస్కుర్యాదితి॥ సూర్యధ్యాయన్నంజలీన్ ప్రక్షిపేదిత్యన్వయః -
స్మృతికారైరేవ తత్సర్వం విచార్య ఆగ్నేయ్యాదియాగత్రయానుష్ఠానవత్ త్రే
షాం త్రయాణామనుష్ఠానమావశ్యకమిత్యుక్తం. అత్ర దైవాన్మానుషాద్వా క
దాచిత్ త్రయాణామనుష్ఠానాసంభవేఽపి ఏకానుష్ఠానేనైవ సంధ్యోపాసనాఽ
పూర్వం సిధ్యతి, నాసోమయాజినో బ్రాహ్మణస్యాగ్నీషోమీయః ఇతి అగ్నీషోమీ
యయాగానుష్ఠానాభావేపి తదితరయాగానుష్ఠానేనైవ పౌర్ణమాస్యేష్ట్యపూ
ర్వవదితి ప్రయోజనమనుసంధేయం, అథ సంధ్యాకాలలోప ప్రాయశ్చిత్తం॥ *॥

—(*)సంధ్యాకాలాతిక్రమణప్రాయశ్చిత్తమ్.(*)—

సన్ధ్యాకాలేత్వతిక్రాంతేస్నాత్వాచమ్యయథావిధి । జపేద్దశశతందేవీంతతస్స
న్ధ్యాంసమాచరేత్ ॥ జమదగ్నిః॥ ఏకాహంసమతిక్రమ్యప్రమాదాదకృతంయ
ది- అహోరాత్రోపితోభూత్వా గాయత్ర్యాశ్చాయుతంజపేత్॥యత్తు ॥ *॥
రాష్ట్రభఙ్గేనృపక్షోభేరోగార్తేసూతకేపిచ। సన్ధ్యావన్దనవిచ్ఛిత్తిర్నదోషా
యకదాచనేతి - తద్వచనస్యతథావిధకాలేపియావదనుష్ఠానాలాభేపిమనసా
మంత్రోచ్చారణమాత్రేణతత్సిద్ధిః, నతుసర్వాత్మనాలోపః - నిత్యత్వాదితితా
త్పర్యార్థః ఇదంచార్ఘ్యప్రదానకాలేసమ్యఙ్నిరూప్యతే . నను విద్యాసక్తానాం
సన్ధ్యాకాలలోపోభవతీత్యత్రకాలాతీతవారణాకుశలైవ ॥*॥ దేవాగ్నిద్విజ
విద్యావాంకార్యమహంతి సంస్థితేసన్ధ్యాహానేన దోషోస్తియస్మాత్తేస్వర్గ
సాధకాః॥ తస్మాద్యథాకాలాతిక్రమణేవిద్యాసక్తానాన్నదోషఇతిసుస్థంఅథ
సన్ధ్యావందనస్యగౌణకాలస్త్రిధాతావదుపయోగితయోచ్యతే॥*॥

సంధ్యావందనస్యగౌణకాలవిచారః.

నప్రాపర్నప్రదోషేసన్ద్యాకాలోతిపద్యతే । ముఖ్యకల్పోనుకల్పశ్చసర్వస్మి
న్కర్మణిస్మృతఇతి ॥ వృద్ధమనువచనాన్మధ్యమగౌణకాలో వేదితవ్యఃముఖ్యమగౌ
ణకాలః స్మృత్యన్తరేకీర్తితః ॥*॥ చతస్రోఘటికాస్సాయంగౌణకాలస్తుమధ్య
మః॥ప్రాతఃకాలేప్యేవమేవసన్ద్యాకాలఉదీరితఇతి - షడ్ఘటికాత్మకఃకాలఃప్రా
తఃకాలశబ్దార్థః ముహూర్తత్రితయంప్రాతరితివచనాత్ ॥ తత్రచతస్రోఘటి
కాఃప్రాతస్సన్ధ్యాయాంగౌణమధ్యకాలఇత్యర్థః ప్రదోషకాలేప్యేతావానేవ॥
*॥ త్రిముహూర్తఃప్రదోషస్స్యాద్భానావస్తఙ్గతేసతీతివచనాత్ ॥ కేచిత్త్రి
ముహూర్తస్యకాలస్యరజన్యాదావితినేదినే॥ ఖ్యాపయన్తిప్రదోషత్వంగార్గ్య
ప్రభృతయస్సదా।తత్రాపిపూర్వవత్ ఉత్తమగౌణకాలస్తుగౌణకారేణోక్తః॥
* ॥ సాయఙ్కాలేత్రిఘటికాఅస్తాదుపరిభాస్వతః । ప్రాతఃకాత్రిఘటికాత
త్రసన్ధ్యాంసమాచరేత్॥గోభిలః ॥*॥ ముఖ్యకాలేయదావశ్యంకర్మకర్తుంనశ
క్యతే॥గౌణకాలేపికర్తవ్యాగౌణోప్యత్రేదృశోమతః ॥ అత్రఈదృశఃముఖ్యఏవే
తిసమ్మతః ॥*॥ గౌణకాలేప్యతిక్రాంతేసూర్యహత్యాప్రజేదితిఅసాయంప్రా
తస్సంధ్యాంకుర్యాత్ - తావత్పర్యంతంసూర్యస్యరక్షసాఞ్చయుద్ధప్రవృత్తిః.
సూర్యస్యతద్యుద్ధబాధానివృత్త్యర్థత్వాత్సంధ్యోపాసనస్య॥*॥తస్మాదుత్తిష్ఠం
తగ్ంహవా తానిరక్షాగ్ంస్యాదిత్యనయోధయన్తి యాదవస్తమన్వగాదితి
శ్రుతేః । అత్రానుష్ఠానకాలే ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకమేవానుష్ఠానం కార్యంత
త్ప్రకారస్తుస్మృత్యంతరే॥*॥ ప్రాణాయామత్రయంప్రాతర్ద్విగుణంసంగమే

స్మృతం మధ్యాహ్నే త్రిగుణం ప్రోక్తమపరాహ్ణే తు షడ్గుణమ్ । సాయాహ్నే ద్వాదశగుణం సూర్యహత్యాం తతో వ్రజేత్॥ అథ సంధ్యాత్రయస్య విశేషేణ

—(*) సంధ్యాతిక్రమణే ప్రాయశ్చిత్తద్వైవిధ్యమ్. (*)—

కాలాతిక్రమణస్య ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే-సంధ్యాయాః ద్వౌ కాలౌ నిర్ణీతావవస్థాన్ముఖ్యగౌణభేదాత్-ముఖ్యకాలేతిక్రాంతే గౌణకాలే ప్రాప్తం చేదనుష్ఠానం వక్ష్యమాణప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం కార్యం। తచ్చ ప్రాయశ్చిత్తం ద్వివిధం, గాయత్రీపూర్వకమర్ఘ్యప్రక్షేపణాత్మకమేకం ప్రాణాయామాత్మకమపరం తత్రార్ఘ్యప్రక్షేపణాత్మకమాహ వ్యాసః॥ *॥ ప్రణవవ్యాహృతియుతం గాయత్రీం శిరసా సహ।ఉచ్చార్య దత్వార్ఘ్యమాదౌ సంధ్యాకర్మ సమాచరేత్॥గ్రంథాంతరే॥*॥ గాయత్రీం శిరసా సార్ధముక్త్వా వ్యాహృతిభిస్సహ॥ కాలాతీతవిశుద్ధ్యర్థం దత్వా సంధ్యాం సమాచరేత్॥ అర్ఘ్యమితి శేషః ఇదం ప్రాయశ్చిత్తం సంధ్యాత్రయేపి సమానం తదానీమేకం ప్రాణాయామం కృత్వా ముఖ్యకాలాతిక్రమణదోషపరిహారార్థమర్ఘ్యప్రక్షేపణాత్మకం ప్రాయశ్చిత్తం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యం దత్వా తతస్సంధ్యాం సమాచరేత్॥ చతురర్ఘ్యం తు గాయత్ర్యా దత్వా సంధ్యాం సమాచరేత్।కాలాతీతవిశుద్ధ్యర్థం త్రిసంధ్యాసు సమాచరేదితి॥ఉభయోః ప్రాయశ్చిత్తయోస్సముచ్చయః న తు వికల్పః-ఏకస్మిన్ దోషే శ్రూయమాణాని ప్రాయశ్చిత్తాని సముచ్చీయేరన్నితి శాస్త్రే దర్శనాత్ ప్రాణాయామలక్షణం ప్రాయశ్చిత్తముక్తమథ స్యాత్-అత్ర కేచిత్ ప్రాణాయామత్రయం ప్రాతరిత్యత్ర ప్రాతరితి లింగాత్- ప్రాతఃకాలాతిక్రమణ ప్రాయశ్చిత్తత్త్వైవ ప్రాణాయామలక్షణం ప్రాయశ్చిత్తం సముచ్చినోతి నేతరయోరితి వదంతి- తన్న- అర్థంవాసి సాధ ఇష్టుర్నియమాతిక్రమణే చాన్యస్మిన్ నియమాతిక్రమణమాత్రే విధీయమానస్య తస్య కర్మవిశేషే నియమితుం శక్యత్వాత్ అత ఏవ సుదర్శనాచార్యైః ప్రాయశ్చిత్తనిరూపణప్రసంగే ఆచమనభోజనలోపః ప్రాణాయామశ్చేతి త్రయాణాం సముచ్చయో న తు వికల్ప ఇతి వ్యాచఖ్యా వచన

—(*) సంధ్యాయా దివా అననుష్ఠానే కర్తవ్యతా. (*)—

స్థం ప్రాతరితి పదమనువాదపరమితి న దోషః - నను సంధ్యాత్రయస్య దివాభాగే దైవాన్మానుషాద్వా సర్వథానుష్ఠానాసంభవే కిం కర్తవ్యం ఉచ్యతే ఉక్తప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం క్రమేణ శర్వరీప్రథమయామే కుర్యాత్ . న తు వ్యుత్క్రమేణ-తత్ర లోకోపకారే॥*॥ దివోదితాని కర్మాణి ప్రమాదాదకృతాని వై। శర్వర్యాః ప్రథమే యామే తాని కుర్యాద్యథాక్రమమిత్యత్ర కేచిత్స్వకాలే బలవత్యేపీతి న్యాయేన సాయం సంధ్యామాదౌ కృత్వా దివాతిపన్నాని కర్మాణి కుర్యాదితి వదంతి

అపరేపునః క్రమణేతి వదంతి- తదుక్తం॥ ✻॥ కాలాతీతేషు పూర్వేషు ప్రాప్తవ
త్స్వుత్తరేషు చ। కాలాతీతాని కృత్వైవ విదధ్యాదుత్తరాణి తు॥ ఇతి శిష్టాచారా
దాచారో వేదితవ్యః - తదుక్తమాపస్తంబమునిభిః సర్వజనపదేష్వే కాంతస
మాహితమార్యాణాం వృత్తం సమ్యగ్వినీతానాం వృద్ధానామాత్మవతామలో
లుపానామదాంభికానాం వృత్తసాదృశ్యం భజేతైవ ముభౌ లోకావభిజయతీ
తి॥ నను తర్హి కః పక్షస్సమాశ్రయణీయః ఉచ్యతే - సాయంకాలే హి సంధ్యావం
దనం విహితం- తథా చ స్వకాలే బలవత్యపీతి న్యాయేన తదేవాతిపన్నానుష్ఠానా
త్పూర్వం కర్తుముచితం - తదనంతరమతిపన్నానుష్ఠానం- యదా పునస్సాయం
సంధ్యాకాలోప్యతిక్రాంతస్తదానీం యథాక్రమమనుష్ఠానం భవతి- అతిక్రాం
తావిశేషత్వాత్, స్వకాలస్యాతిపన్నత్వేన వర్ణిత న్యాయాప్రసరణాచ్చ- త
స్మాదతిపన్నానుష్ఠానాత్పూర్వం స్వకాలే సాయంసంధ్యావందనం కార్యం - అ
త ఏవ భట్టాచార్యైరపి స్వకాలే కర్మానుష్ఠానం గరీయః - తద్విపర్యయాత్తత్కాలే
తస్మిన్న కించిత్కృతం చేన్మహాన్ప్రత్యవాయో భవతీతి॥ ✻॥ స్వకాలే యదకు
ర్వంస్తు కరోత్యన్యద్విచేతనః। ప్రత్యవాయస్తు తేనైవేతి॥ ✻॥ కించ॥ స్వకాలే సా
యంసంధ్యావందనం కర్తవ్యమితి స్మృత్యంతరే కీర్తితం॥ ✻॥ మధ్యాహ్నసమ
తిక్రాంతే సాయంకాలే భవేద్యది। సాయంసంధ్యాముపాస్యాదౌ సంధ్యాం మా
ధ్యాహ్నికీం చరేదితి॥ నన్వేవం క్రమానుష్ఠానసంపాదకవచనానాం కా గతిరి
తి వాచ్యం - సాయంసంధ్యావందనస్యాపి కాలాతిపత్తివేళాయాం సంధ్యాత్ర
యస్య సమవాయే కస్య ప్రథమమనుష్ఠానమితి జిజ్ఞాసాయాం యథాక్రమమేవాను
ష్ఠానం న తు వ్యుత్క్రమేణేతి జ్ఞాపనార్థం తథావిధవచనప్రవృత్తేః అత్ర స్మృతివచ
నం॥ ✻॥ సాయంకాలో వ్యతీతశ్చేదస్తం యాతే దివాకరే॥ కుర్యాదావర్తనీం సం
ధ్యాం సమారభ్య యథాక్రమమ్॥ ఆవర్తనం నామ మధ్యాహ్నః- తథా చ మా
ధ్యాహ్నికీం సంధ్యామిత్యభిప్రేతార్థః - ప్రసంగాత్కించిదుచ్యతే॥ ✻॥ కుర్వీతావ
ర్తనీం సంధ్యాం రాత్రావపి న దుష్యతి। దద్యాదర్ఘ్యం తు గాయత్ర్యా సౌర
సూక్తం వివర్జయేత్॥ మధ్యాహ్నసంధ్యా రాత్రౌ చేత్ప్రమాదాత్క్రియతే య
ది॥ పౌరస్థానే జపేత్సూక్తం పౌరం వైశ్వానరీయకమితి॥ పరమప్రకృతం తు సా
యంసంధ్యావందనం స్వకాలే తిక్రాంతానుష్ఠానాత్పూర్వం కర్తవ్యం- తతః అతి
క్రాంతానుష్ఠానమితి సిద్ధం నను రాత్రౌ ప్రథమయామే వ్యతిక్రాంతే కా గతిః క
ర్మానుష్ఠానలోపే ఏవ గతిః అత్ర లోకోపకారః॥ ✻॥ అకాలే చేత్కృతం కర్మ కా
లే ప్రాప్తే పునః క్రియా। కాలాతీతేషు యత్కుర్యాదకృత్యం తద్ధి నిర్దిశేదితి॥ అ
స్యార్థః అకాలే అనాగతకాలే యత్కర్మ కుర్యాత్తస్య ముఖ్యకాలే ప్రాప్తే పు

నః క్రియా పునః కరణం భవేత్, కాలాతీతేతు గౌణకాలాతిపత్తౌ తన్న కుర్యాత్
కింతూక్తప్రాయశ్చిత్తమేవ కుర్యాత్ ॥*॥ నిత్యానామత్యయే గౌణకాలశ్చ గౌ

—(*) సంధ్యాదినిత్యకర్మణామేకాదినాతిక్రమణే ప్రాయశ్చిత్తం. (*)—

ణకాలతః । గౌణేతితే సచిత్తం స్యాన్నాతీతం ముఖ్య ఆగత ఇతి॥ సంధ్యాదినిత్యక
ర్మణామనుష్ఠానాభావే నపక్షస్మిన్నహోరాత్రే గతే పరేద్యురుపోష్య షోడశ
ప్రాణాయామపూర్వకమష్టోత్తరసహస్రగాయత్రీజపం కుర్యాత్ - తథాహ చమ
నుః॥*॥ వేదోదితానాం నిత్యానాం కర్మణాం సమతిక్రమే। స్నాతకవ్రతలోపే చ
ప్రాయశ్చిత్తమభోజనం॥ సంధ్యావందనహానౌ తు నిత్యస్నానం విలుప్య చ హో
మం చ నిత్యకం శుద్ధ్యేత్ సావిత్ర్యష్టసహస్రకమ్ । శుద్ధేః పరేద్యుః - అష్టసహస్రకం
అష్టోత్తర సహస్రకం సంఖ్యయా అల్పీయస్యా ఇతి పాణిని స్మరణాదష్టశబ్ద
స్య పూర్వనిపాత ఇతి తాత్పర్యం, అత్రాయం సిద్ధాంతః - యథా ఔపాసనస్య అ

—(*) సంధ్యాయాస్సప్తరాత్రాకరణే పునస్సంస్కారః. —(*)

ష్టహోమకాలాతిపత్తౌ చతూరాత్రమహూయమానోఽగ్నిర్లౌకికస్సంపద్యత
ఇతి వచనాదూర్ధ్వం ధార్యమాణస్యాగ్నేరనుగతేమంథ్య ఇతి అగ్నేరుత్పత్తిప్రా
యశ్చిత్తే భవతః - తథా సప్తరాత్రమవిచ్ఛిన్న-సంధ్యానుష్ఠానాభావే పునస్సం
స్కారః కార్యః తదనంతరముపేతం పూర్వప్రకారేణ తదనుష్ఠానం కార్యం - అ
త్ర శౌనకః॥*॥ సంధ్యాతిక్రమణం యస్య సప్తరాత్రమవిచ్ఛిన్నం । ఉన్మత్తదోష
యుక్తో వా న పునస్సంస్కారమర్హతీతి ఔపాసనహోమస్యతు బహుకాలాతి
క్రమణే అష్టభ్యో హోమకాలేభ్యః పూర్వం ప్రత్యేకం సర్వప్రాయశ్చిత్తపూర్వ
కమతీత హోమాః కర్తవ్యాః - తథా సుదర్శనాచార్యైరుక్తత్వాత్. ప్రకృతేతు
సంధ్యావందనస్య బహుకాలాతిక్రమణే సప్తరాత్రాత్పూర్వమతీత సంధ్యాను
ష్ఠానం ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం కార్యమితి వక్తుం న శక్యతే - తథా శిష్టాచారా
భావాత్ - స్మృతికారైరనంగీకారాచ్చ - కింతు యథోక్తప్రాయశ్చిత్తమేవ కృ
త్వా తత్కాలోచితానుష్ఠానమేవ కార్యమితి స్మృతివిదాం స్థితిః - ఇతోఽప్యన్యత్
స్మృతివశాద్విజ్ఞేయం గ్రంథవిస్తరభయాన్నేహ ప్రపంచితమితి సారం ॥ శ్రీకృ
ష్ణం జగదేకమండితమణిం శ్రీరామభట్టారకశ్రీలక్ష్మ్యోరపి యం జనానతనయం
ప్రత్యక్షబోధోజ్జ్వలమ్। తస్యాగ్రోధసమీపవాసిభగవాన్మంత్రానుచింతాఫలే
సంధ్యావందననిర్ణయే నిరగమద్గుచ్ఛోఽయమాదిస్ఫుటమ్॥ *

ఇతి శ్రీకృష్ణపండితస్య కృతౌ నిర్ణయవల్ల్యాఖ్యసంధ్యావందనభాష్యే
ప్రథమగుచ్ఛః.

శ్రీరస్తు

ఓంనమోగాయత్ర్యైనమః.

సంధ్యావందనభాష్యే-ద్వితీయగుచ్ఛప్రారంభః.

ఆ చ మ న వి ధిః.

అథాచమనవిధిప్రకారః ప్రతిపాద్యతే- ఆచమనంత్రివిధం- శ్రౌతంస్మా
ర్తంపౌరాణికంచేతి- తత్రప్రత్యక్షశ్రుతిచోదితంశ్రౌతం - సూత్రోక్తంస్మా
ర్తం - కేశవాద్యైస్త్రిభిః పీత్వేతివచనోక్తంపౌరాణికం - తత్రాద్యంతైత్తి
రీయారణ్యకేప్రసిద్ధంతచ్చబ్రహ్మయజ్ఞాంగం - తచ్చాశ్వలానామపిబ్రహ్మ
యజ్ఞాంగతయాకర్తవ్యం ద్వితీయనపునస్సంధ్యాదినిత్యకర్మాంగం తృతీయం
పునర్నిష్ఠీవనశౌచాద్యంగమితివివేకః ॥*॥ శౌచాంతేచతథాపానేఽస్పృష్టా
స్పృష్టేచకర్మణి । పౌరాణాచమనంకుర్యాన్నామభిః కేశవాదిభిః। ఇతిస్మృ
త్యంతరేదర్శనాత్ - విశేషేణ శ్రుత్యాచమనంషట్కర్మదీపికాయాముక్తం
దేవ్యాః పాదైః స్త్రిభిః పీత్వా అబ్లింగైరపభిస్పృశేత్ । సప్తవ్యాహృతిసం
యుక్తాంగాయత్రీంత్రిపదాంశిరః శిరోమంత్రం ద్విధాకృత్వాఏతేసమస్యచతు
ర్వింశతిమంత్రాభవంతిఏతేషాంవినియోగః - కేశవాదీనామివద్రష్టవ్యః ఇదం
శ్రౌతాచమనందర్శపూర్ణమాసాదిశ్రౌతకర్మాంగం-తథాహాశ్వలాయనః॥ప్రా
గుదగాహవనీయాదవస్థాయ ప్రాఙ్ముఖోయజ్ఞోపవీత్యాచమ్యేతి అత్రవృత్తి
కారః - ఆచమ్యేత్యత్రఆచమనవిధానంశ్రౌతాచమనప్రాప్త్యర్థమితి - గాయ
త్రీజపకాలేవాశ్రౌతాచమనంకృత్వా ప్రాణానాయమ్యగాయత్రీజపంకుర్యా
న్ముక్ష్యఃసతుఇతిఅన్యచ్ఛ్రౌతాచమనంస్మృత్యంతరేకథితం॥ తదోంకారేణాచ
మనంయద్వావ్యాహృతిభిశ్చరేత్ ॥ సావిత్ర్యావాపికర్తవ్యమితివ్యాసేనభాషి
తం॥ పురాణాచమప్రకారః స్మృత్యంతరేకథితః ॥ కేశవాద్యైస్త్రిభిఃపీత్వా
ద్వాభ్యాంప్రక్షాళయేత్కరౌ। ద్వాభ్యామోష్ఠౌచసంమృజ్య ద్వాభ్యామున్మా
ర్జయేచ్ఛిరః ॥ ఏకేననామ్నాసంప్రోక్ష్యపాదావపితథైకతః।ఏకేనాపిచమూర్ధ్ని
స్వాన్యత్తత్సంకర్షణాదిభిః । సర్వాసామంగుళీనాస్తుమూలేనచుబుకంస్పృశే
త్ తర్జన్యాంగుష్ఠయోగేనఘ్రాణద్వయముపస్పృశేత్ । అంగుష్ఠానామికా
భ్యాంచచక్షుశ్శ్రోత్రముపస్పృశేత్ ॥ అంగుష్ఠేనకనిష్ఠేననాభిదేశముపస్పృ
శేత్। కరమధ్యంహృదిస్థాప్యకరాగ్రంశిరసిన్యసేత్ ॥ ముతుళేనచహస్తేనబా
హుమూలేఉపస్పృశేత్ । ఏకమాచనంకుర్యాత్సాక్షాన్నారాయణోభవేత్
అథప్రకృతోపయోగిస్మార్తాచమనముచ్యతే ॥ యాఃక్రియాఃక్రియతేమోహాదనా
చమ్యైవనాస్తికః । భవంతిహివృథాతస్యక్రియాస్సర్వానసంశయఇతివచనా

దాచమనం నిత్యతయావగమ్యతే తత్ర ప్రయోగః- కృతాప్లవో బద్ధకచ్ఛశి
ఖో యజ్ఞోపవీతీ పవిత్రకరో భూమౌ పాదౌ ప్రతిష్ఠాప్య స్వేష్టదేవతాం హృది సం
ధాయ ప్రకృతిస్థం ఫేనబుద్బుదరహితం అంబు సంహతాఙ్గులినా పాణినా గృహీ
త్వా బ్రహ్మతీర్థేన త్రిస్తూష్ణీం పిబేత్- అత్ర శౌనకః॥*॥ ద్విజన్మనాం వైశుద్ధ్యర్థం
స్మార్తాచమనముచ్యతే। శిఖాకచ్ఛనిబద్ధశ్చ సోపవీతస్సమాహితః॥ భూమౌ పా
దౌ ప్రతిష్ఠాప్య ప్రాఙ్ముఖోదఙ్ముఖోపి వా। ప్రక్షాళ్య పాదౌ హస్తౌ చ ప్రభాతే
ముఖముప్యత॥ స్నాత్వా శుద్ధ్యర్థం సంధ్యాదినిత్యకర్మాధికారయోగ్యతాసిద్ధ్య
ర్థమేవమాచమనం కార్యమితి తాత్పర్యార్థః- సఏవాచమనోదకమాహ॥ ఆచా
మేన్మాషమగ్నం చ గోకర్ణచుళుకస్థితమ్। సంహతాఙ్గులినా తోయం గృహీ
త్వా పాణినా ద్విజః। ముక్తాఙ్గుష్ఠకనిష్ఠాభ్యాం త్రిః పిబేద్బ్రహ్మతీర్థతః। తతః ప్ర
క్షాళ్య హస్తౌ చ సంకుచ్యోష్ఠౌ త్రిమృష్ట్యేఽథ- సంహతాంగుళిభిర్మాత్రైర్ద్విః ప్ర
మృజ్య తతో ముఖం। ప్రక్షాళ్య హస్తౌ చాభ్యుక్ష్య పాదశీర్షే తథైవ తు॥ మధ్యమాం
గుళిస్పృష్టైశ్చ త్రిస్స్పృశేద్ఘ్రాణమూలకం। హస్తౌ ప్రక్షాళ్య సంస్పృష్ట్వా ఘ్రా
ణాదిద్వితయం పృథక్। అంగుష్ఠేన ప్రదేశిన్యా ఘ్రాణం పశ్చాదుపస్పృశేత్। అం
గుష్ఠానామికాభ్యాం చ చక్షుశ్శ్రోత్రే చ సంస్పృశేత్। అంగుష్ఠోపకనిష్ఠాభ్యాం
నాభిం పశ్చాదుపస్పృశేత్। తలేన హృదయం స్పృష్ట్వా స్పృశేదంగుళిభిశ్శిరః,
అంగుళ్యగ్రైర్బాహుమూలే సంస్పృశేదితి శౌనకః। ప్రణవేనోదకం ధృత్వా ఆ
త్మానం పరిషించయేత్। అనేన విధినా విప్రః కుర్యాదాచమనం సదా। ఆచమన
కాలే నియమో దర్శితః॥ ఆచామేన్నాసనస్థోఽఙ్ఘ్రిర్నబద్ధాసన ఏవ వా। న ప్రసా
రితపాదో వా బహిర్జానుకరోపి వా। పవిత్రకర ఆచామేచ్ఛుచిః కర్మార్థమాదరా
త్। కుశమాత్రకరో వాపి దర్భమాత్రకరోపి వా॥ పవిత్రం హిరణ్మయం॥ పవిత్రం వై
హిరణ్మయమితి శ్రుతేః॥*॥ స్నానే దానే జపే యజ్ఞే స్వాధ్యాయే నిత్యకర్మణి। సపవి
త్రౌ సదర్భౌ వా కరౌ కుర్వీత నాన్యథా॥ నిత్యకర్మణి సంధ్యాదావిత్యర్థః॥ అథమ
హాజనపరిగ్రహాయాచమనవిధాయికా మూలసూత్రకణ్డికా లిఖ్యతే॥ తిష్ఠన్నా
చామేత్ప్రహ్వో వా సీనస్త్రిరాచామేద్ధృదయంగమాభిరద్భిస్త్రిః ప్రోక్ష్య త్రి
రోష్ఠౌ పరిమృజేద్ద్విరిత్యేకే సకృదుపస్పృశేచ్చక్షుషి నాసికే శ్రోత్రే చాథాప
ఉపస్పృశేత్ అత్ర భాష్యార్థః- ప్రతిసంస్కృతే సంతిష్ఠైస్సోపస్కారైర్బుద్ధి
వైశద్యాయ లిఖ్యతే- భూమిగతాస్వప్స్వాచమ్య ప్రయతో భవతీత్యాదౌ నిత్య
కర్మాదౌ ప్రాయత్యసిద్ధ్యర్థమాచమనం విహితం తత్ప్రకారమాహ- తిష్ఠన్నితి
తిష్ఠన్ప్రహ్వో వా నాచామేత్ - నను ఆసీనస్త్రిరాచమేదిత్యాసనవిధానాదేవ
స్థానాదేర్నిషేధసంభవే పృథక్ తిష్ఠన్నాచామేదిత్యారంభః- కిమర్థః- ఇతి చేన్న

త్వం - ఇదం హి సూత్రం నతిష్ఠ దాచమనం నిషేధతి కిం తు జలపానం తథాహి దక్ష
సూస్త్రీం దత్తి తథా చ గౌతమః॥ నాంజలినా పిబేన్న తిష్ఠన్నితి ॥ నద్యాప్యాచమన
ప్రకరణే జలపాన ప్రతిషేధో పపన్నః - తథాప్యాసీనస్త్రిరాచామేదిత్యాసన
విధానాదర్థాత్ స్థానాదేర్నిషేధ ఇతి శబ్దస్తత్వదర్థం పునరారంభః - అత్ర కే
చిదాహుర్నిషేధం న్యాయజ్ఞ ఇతి నాభిదఘ్నే చోరుదఘ్నే వా తిష్ఠతః ప్రహ్వస్యాచ
మనం భవతి తన్నిషేధస్యోద్ధృతోదకాచమనవిషయత్వాత్॥ గౌతమః॥ న తిష్ఠ
న్నుదకేనోద్ధృతేనాచామేదితి తస్మాదనుద్ధృతోదకే తిష్ఠతః ప్రహ్వస్యాచమన
సిద్ధ్యర్థం తిష్ఠన్నిషేధ ఇత్యాహుః తచ్చింత్యం నిషన్నాచామేదితి సామాన్య
నిషేధస్య విశేష పర్యవసానాయోగాత్ - న గోర్ణ్వా నాప్సుసతః ప్రయమణం
విద్యతే ఇతి సూత్రకారేణ జలే విద్యమానస్యాచమనమస్తీతి ప్రాగేవోక్తత్వా
త్సచ గౌతమవచస్యకాగతిరితి వాచ్యం - తస్యోద్ధృతోదక కరణకతిష్ఠ త్క
ర్తృకాచమన ప్రతిషేధకత్వేపి అనుద్ధృతోదకే విద్యమానస్య తదస్తిత్వ ప్రతిపా
దకత్వాత్ - సూత్రాంతర బాధాయాం తథా పర్యవసానాయోగాచ్చ - అథాచ
మనమంత్రమిరుచ్యతే - ఆసీనస్త్రిరాచామేద్ధృదయంగమాభిరద్భిః - ద్వితీయార్థే తృ
తీయా - ఆసీనశ్శుచౌదేశే అనాసనే దక్షిణం బాహుమూర్వోరంతరే కృత్వా
పాదౌ ప్రక్షాళ్య దఙ్ముఖో వా హృదయంగమాః అపః కరతలస్థాసుయావతీషు మాషో
మజ్జనం తావతీః ఫేనబుద్బుదరహితాః త్రిః త్రివారమాచామేత్ పిబేత్ బ్రాహ్మ
ణో ఽద్భిః - క్షత్రియః కంఠగాః వైశ్యస్తాలుగా ఇతి విశేషః త్రిరోష్ఠౌ పరిమృ
జేత్ ద్వివారమంగుష్ఠమూలేనోష్ఠౌ పరిమృజ్యాత్ - ద్విరిత్యేకే మన్యంతే తుల్య
వికల్పః సకృదుపస్పృశేత్సవ్యేనాభిస్సిక్తైరంగుళీభిరోష్ఠావేకవారమభిమృ
జ్యాత్ - ద్విరిత్యేకే తుల్యవికల్పః దక్షిణేన పాణినా దక్షిణహస్తేన సవ్యం పా
ణిం ప్రోక్ష్య పాదౌ శిరశ్చేంద్రియాణ్యుపస్పృశేత్ - అంగుళీభిస్సర్వేషా
మింద్రియాణాముపస్పర్శనప్రసంగే నతద్యోగ్యేంద్రియాణి పరిగణయతి - చక్షు
షీ ఇతి [illegible] వచనం స్వరూపపరం అత్రాంగుష్ఠానామికాభ్యాంచ
క్షుషీ [illegible] పృథక్ స్పృశేత్ అంగుష్ఠప్రదేశినీభ్యాం నాసికే అంగుష్ఠ
కనిష్ఠికాభ్యాం శ్రోత్రే [illegible] యుగపత్స్పర్శాసంభవేన పృథగితి నిర్ది
ష్టం [illegible] అథ [illegible] స్పృశేత్ సూత్ర [illegible] ప్రక్షాళయేత్ ఇదం హి స్మార్తాచమ
నస్య [illegible] పాదకత్వాత్ - సూత్రకారేణ ముఖ్యత
[illegible] తత్ ॥ * ॥ సంధ్యాయాం కర్మకాలే చ స్మృతేరా
[illegible] శ్రుతేరాచమనం ద్విజః॥ గోకర్ణా
కృతివత్ [illegible] స్త్రేవ మాషమాత్రంపిబేజ్జలం॥ [illegible] న్యూనమధికం వాపి సురాపానసమం భవేత్

వేత్ । అంగుష్ఠాగ్రం సమాకుంచ్యానుష్యమామధ్యపర్వణి । గోకర్ణాకృతిహస్తేయం
సర్వేష్వాచమనేష్విహ ॥ సంహతాంగుళిహస్తేన గృహీత్వా పాణినోదకం । ము
క్తాంగుష్ఠకనిష్ఠాభ్యాం త్రిః పిబేచ్ఛిద్రహస్తతః ॥ అత్రాయం విశేషః స్వయమేవ
వామహస్తావర్జితేన పయసాచమనం కర్తుం న శక్యతే . సూత్రకారాభిమత
త్వాత్ . తథాహి - యం వా ప్రయత ఆచామయేత్ . తత్రాపి సవ్యహస్తేనాయం
మాన్యమప్యాచామయేత్స్వపి ప్రయతో భవతి సర్వథా స్వస్య వామహస్తావర్జి
తాభిరద్భిరాచమనం భవతి . ఏతేన శాస్త్రాంతరోక్తకమండలుధారణమప్యా
చార్యస్యాభిమతమితి గమ్యతే । అలాబుపాత్రేణ నారికేళపాత్రేణ వా స్వయ
మాచమనమాచరంతి . తదప్యనుమతమాచార్యస్యేతి తాత్పర్యం . అన్యప్రయ
తో స్త్రీ చేత్తైర్వాదత్తజలం పరిగృహ్య స్వయమాచామేత్ . స్వయం పాత్రాంత
తరేణ వా మహస్తావర్జితేన జలేన తత్కుర్యాత్ . యదా స్వయం ప్రయతో నా
స్తి తదా నదీతీర్థం దత్వా స్వయమేవాచామేత్ . అత ఏవ భూమిగతాస్వప్స్వా
చమ్య ప్రయతో భవతీత్యత్ర ఆచమ్యేతి స్వకర్తృకత్వావ్యుత్పత్త్యా నిర్దేశః . అన్యథా
తదానీమపి ఆచమయిత్వేతి నిర్దేశాపత్తేః . ఇదమాశ్వలాయనానామపి సమా
నం కథమితి చేదుచ్యతే . తస్యాచమనస్య ॥ సంధ్యాయాం కస్మికాలే పునస్తే
రాచమనం చరేదిత్యవిశేషేణ నిర్దిష్టత్వాత్ . నను సంధ్యాయాం పితౄణాం చ ఇత్యస
మస్తుకో దోష ఇతి చేత్ ॥ బ్రహ్మయజ్ఞే పైతృకే వా పునరాచమనం ద్విరితి
తి వచనవిశేషేణ తస్య త్రైవర్ణికానాం గృహ్యానుధారణాత్ . కిం చ ప్రాప్తపద గ
పనీయాదవస్థా ... పునరాచమేదిత్యాశ్వలాయనసూత్రే
ప్యాచమ్యేతి పునర్విధానం । ప్రాత్రాచమనవిధిసూత్రకారేణ వ్యా
ఖ్యాతం . ఏవం చ తత్ర తస్య ... ప్రమాణే సూత్రకారాభ్యాం సూత్ర
కారాభ్యాం వ్యాఖ్యాతత్వాత్ . అనుష్ఠానే తు విశేషో స్తి తథాహి - త్రిః పిబేద్దక్షి
ణకరేణ వామకరేణ జలం సిక్త్వా హస్తావభ్యుక్ష్య ముఖం ద్విర్మార్జనం . పరిమృజ్య తథా
పాదావభ్యుక్ష్య చతసృభిరంగుళిభిరోష్ఠౌ సంస్పృశ్యాంగుష్ఠతర్జనీభ్యాం నాసి
కారంధ్రద్వయం సంస్పృశ్యాంగుష్ఠమధ్యమాభ్యాం చక్షుషీ సంస్పృశ్యాంగు
ష్ఠానామికాభ్యాం శ్రోత్రే సంస్పృశ్యాంగుష్ఠకనిష్ఠికాభ్యాం నాభిం సంస్పృశ్య హ
స్తతలేన హృదయం స్పృష్ట్వా సర్వాభిరంగుళిభిః శిరో బాహూ చ సంస్పృశే
త్ . తదుక్తం బోధాయనేన ప్రథమపానేన ఋగ్వేదం ప్రీణాతి ద్వితీయపానేన
యజుర్వేదం ప్రీణాతి తృతీయపానేన సామవేదం ప్రీణాత్యథ సవ్యే పాణౌ జలమా
త్స్పృశేత్తేన పితౄన్ ప్రీణాత్యథ హస్తావభ్యుక్ష్యేతేనేతి ... ప్రీణాతి
త్యథ ముఖం ద్విః పరిమృజేత్ ప్రథమమార్జనేనాథర్వణవేదం ప్రీణాతి ద్వితీయమార్జ

నేనాంగాన్ ప్రీణంత్యథపాదావభ్యుక్ష్య తేనవిష్ణుమగ్నిం ప్రీణాత్యథచ తిసృభిరం
గుళిభిరోష్ఠౌ సంస్పృశతి తేనసరస్వతీం ప్రీణాత్యథాంగుష్ఠతర్జనీభ్యాంనాసాద్వా
రే సంస్పృశతి తేనవాయుం ప్రీణాత్యథాంగుష్ఠమధ్యమాభ్యాం చక్షుషీ సంస్పృశ
తి తేన చంద్రాదిత్యౌ ప్రీణాత్యథాంగుష్ఠానామికాభ్యాం శ్రోత్రే సంస్పృశతి
తేనాకాశం ప్రీణాత్యథాంగుష్ఠకనిష్ఠికాభ్యాం నాభిం సంస్పృశతి తేనపృథివీం ప్రీణా
త్యథహస్తతలేన హృదయం సంస్పృశతి తేనచ పంచప్రాణాన్ప్రీణాతి సర్వాభిరం
గుళిభిశ్శిరో బాహూ చ సంస్పృశతి తేనాశ్వినౌ దేవతే ప్రీణాతి తేనపరబ్రహ్మస్థా
నం పరబ్రహ్మ ప్రీణాతి తంత్వాచమనం సంధ్యావందన వేళాయాం కర్తవ్యం
బోధాయనేనాథ సంధ్యోపాసనకాల ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్ - అత్ర కేచిద్బ్రువం
తి- ఋగ్వేదాయనమో యజుర్వేదాయనమస్సామవేదాయ నమ ఇత్యాదిప్రకా
రేణ చతుర్థ్యంతైర్నామభిరుపకల్పితైరనుష్ఠానం కర్తవ్యమితి తావత్ప్రష్టవ్యాః
తత్కల్పనాయాం బోధాయనసూత్రం ప్రమాణమాహోస్విద్వచనాంతరం- న
ద్వితీయః తథావిధవచనాంతరాశ్రవణాత్ - నాద్యః బోధాయనవచనస్య తథా
త్వేతికర్తవ్యతాప్రతిపాదకత్వే న తత్ర సామర్థ్యాభావాత్ - అన్యథా ॥*॥ త్రిః
ప్రాశ్నీయాద్యదంభస్తు ప్రీతాస్తేనాస్య దేవతాః బ్రహ్మా విష్ణుశ్చ రుద్రశ్చ భవంతి
హి న సంశయః ॥ గంగా చ యమునా చైవ ప్రీయేతే హస్తమార్జనాత్ । పాదా
భ్యాం ప్రీయతే విష్ణుః ప్రోక్షణే శిరసి క్షితిః । నాసత్యౌ వత్ర ప్రీయేతే స్పృష్టే నాసా
పుటే ఉభే స్పృష్టే లోచనయోస్త్వేతౌ ప్రీయేతే త్వనలానిలౌ । సగంధయోస్పృ
ర్శనాదేవ ప్రీయంతే సర్వదేవతాః । నాభిసంస్పర్శనాన్నాగాః ప్రీయంతే చాస్య
నిత్యశః । సంస్పృష్టే హృదయే చాస్య ప్రీయతే చంద్రదేవతాః । మూర్ధసంస్ప
ర్శనాదస్య ప్రీతస్తు పురుషో భవేదిత్యత్రాపి బ్రహ్మణేనమ ఇతి ప్రథమోపానం స్యా
ద్విష్ణవేనమ ఇతి ద్వితీయపానం స్యాద్రుద్రాయనమ ఇతి తృతీయపానం స్యా
దేవం సర్వం యోజ్యం - నచేష్టాపత్తిః అసంప్రతిపత్తేర్నహి కుత్రాపి దేశే శిష్టా
ర్వదరంతి - నచతద్వచనస్య ప్రీణనే తాత్పర్యాత్తత్ర సామర్థ్యమితివాచ్యం తత
థా ప్రక్రియాపి శీతళాదృష్టిర్దియతాం - అవిశేషాత్ । నచబోధాయనేనోక్తం క
థమాశ్వలాయనానాం గ్రాహ్యమితివాచ్యం - తస్యాశ్వలాయనాచార్యం వత్త
చ్ఛాఖాభిమానత్వాత్ - తదుక్తం స్మృత్యంతరే ॥ * ॥ బోధాయనోజయం
తశ్చ ఆశ్వలాయనశౌనకౌ । వృత్తింసూత్రకృతానేభిరుక్తం తత్ప్రవివిచ్య స
హామితి ఆశ్వలాయనవచనస్మృతికర్తా వృత్తికృత్సూత్రకృద్గృహ్యకర్తేతి వి
వేక ఇతి సంప్రదాయః - ఆశ్వలాయన పరిశిష్ట గృహ్యకారేణ ప్రకారాం
తరేణేరితమ్ - తథాహి ॥ ఉదకం దక్షిణేన పాణినాదాయ కనిష్ఠాంగుష్ఠావిశి

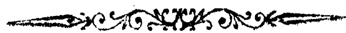
తత్కేసరిణీశమిత థాహి॥ ఉదకం దక్షిణేన పాణినా దాయ శయస్థాంగుష్ఠ పవి
త్రావితత్యేతి॥ స్వయితరాంగుళి సంహతిర్గాః కృత్వా బ్రహ్మతీర్థేన త్రిః
దయపాత్రపినాం త్రిః ప్రీత్వా - పాణిం ప్రక్షాళ్య సంస్పృష్టాంభసా౽౦గుష్ఠమూ
లేన ఆత్త చితోష్ఠమాంస్యాం ద్విః పరిమృజ్య సకృచ్ఛ సంహతమధ్యమాంగుళిభిః
పాణిం ప్రక్షాళ్య సవ్యం పాణిం పాదౌ శిరశ్చాభ్యుక్ష్య స్పృష్టాంభసా సంహ
తమధ్యమాంగుళిత్రయేణాస్యముపస్పృశ్యనాంగుష్ఠప్రదేశిన్యా నాసికే తయ్యే
యమనామికయా చక్షుశ్శ్రోత్రే తంకనిష్ఠకయా నాభిం తేనహృదయం సర్వాంగ
గుళీభిశ్శిరస్తదగ్రైరంశౌ చోపస్పృశేదిత్యేతదాచమనమేవం ద్వారాకా సత్కృత్యే
త్రికల్పద్వయే అవిగీత శిష్టాచారాదాచారో వేదితవ్యః - నచాస్య
స్మార్తాచమనస్యారణ్యోక్త శ్రౌతాచమనస్యాపి విశేషో
క్తత్వసూత్రోక్తత్వాభ్యాం భేదాత్ - శ్రౌతే స్మార్తే చాచమనేదిత్యాదినా శ్రౌ
స్తానవ్రతశ్రౌతాచమనం కుర్యాత్ - స్మార్తే తు
మత్రాకూతం శ్రౌతే ద్విః పరిమృజ్య సకృదుపస్పృశ్యేత్ స్మార్తే వారం పరిమార్జన
మేకవారముపస్పర్శనం చ స్మార్తే తు త్రిరోష్ఠౌ పరిమృజేద్ద్విరిత్యేకే సకృదుప
స్పృశేద్ద్విరిత్యేక ఇతి తుల్యోఽప్యతానుష్ఠానేన విశేష ఇతి సర్వమనుస్థేయం॥

ఇతి శ్రీరాఘవ దైవజ్ఞ వంశపయః పారావార సుధాకర శ్రీ రామభట్ట

మహోపాధ్యాయ తనయస్య శ్రీలక్ష్మీగర్భ సముద్ర సద్రత్న

స్య శ్రీకృష్ణపండితస్య కృతౌ నిర్ణయకల్పవల్ల్యాఖ్యా

సంధ్యావందనభాష్యే - ద్వితీయగుచ్ఛః.

శ్రీః

ఓం నమో గాయత్ర్యై,

సంధ్యావందనభాష్యే - ద్వితీయస్తబ్ధప్రారంభః.

—* ప్రాణాయామలక్షణమ్. *—

అథ ప్రాణాయామలక్షణముచ్యతే-అర్ఘ్యదానాసిసాధ సుష్ఠువిధి, ప్రాణా యామకర్తవ్యతాప్రతిపాదకమాహ సంబసూత్రే-అత్ర ప్రవృత్తికారణం అర్ఘ్యప్ర యోజనంతత్ప్రత్యక్షముద్దిష్టం వాసినాధయుష్కాసాధ్యమిత్యభిప్రాయమిత్యతః ఆ శరీరస్థాకస్ప్రాణాయామస్సేతిప్రకారం ప్రాణాయామం కుర్యాదితి సస్సంధ్యా వందనస్య అప్రత్యక్షార్థకత్వాత్ తదాదౌ ప్రాణాయామకర్తవ్యతాసిద్ధం మ సుః॥*॥ సవ్యాహృతిం సప్రణవాం గాయత్రీం శిరసాసహ। త్రిః పఠేదాయత ప్రా ణః ప్రాణాయామస్స ఉచ్యతే ఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥*॥ గాయత్రీం శిరసాసార్థం జపేద్వ్యాహృతిపూర్వకాం। ప్రతిప్రణవసంయుక్తాం త్రిరయం ప్రాణసంయ మః॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః॥ *॥ భూర్భువస్స్వర్మహర్జన స్తపస్సత్యం తథైవచ సప్తచోంకారసంయుక్తా స్తథా తత్సవితుః పదమ్। తథోంకారసంయుక్తమి త్యర్థః॥*॥ ఓమాపోజ్యోతిరిత్యేతాచ్ఛిరః పశ్చాత్ప్రయోజయేత్। త్రిరావర్తన యోగాత్తు ప్రాణాయామస్స శబ్దితః॥ ప్రాణాయామస్య సకలకలుషనివృత్తిః ఫ లమిత్యాహ మనుః॥*॥ దశప్రణవసంయుక్తాః ప్రాణాయామాస్తు షోడశ। అపి భ్రూణహనం మాసాత్పునంత్యహరహః కృతాః॥ విజ్ఞానేశ్వరీయే *॥ ప్రా ణాయామైశ్శతజాపైర్యత్సర్వం పాపమపనుత్తయే॥ ఉపపాతకజాతానామనాది ష్టస్య చైవహి॥ పూరకకుంభకరేచకాత్మనాం ప్రాణాయామానాం సంధ్యాత్రయే ష్వాదౌ త్రిసంఖ్యాదతిస్మృతిరర్థకృతా *॥ ప్రాణాయామత్రయం కృత్వాస ధ్యోపాసనమాచరేత్। స్నానేదానే జపే హోమే స్వాధ్యాయే కమేవహి। అప రార్కః॥ ప్రాణాయామత్రయంకార్యం సంధ్యాసుచ స్పృష్ట్వపి॥ లోకోపకా రే॥*॥ సంధ్యాదావథ్యదానే చ ప్రాణాయామైకమాచరేత్। అన్యత్రైవతు క ర్తవ్యా ప్రాణాయామాస్త్రయస్త్రయః॥ సంధ్యాదావేకానేకయోర్వికల్పః

ఏవం ప్రాణాయామాస్త్రయస్త్రయః॥ సంధ్యాదావేకానేకయోర్వికల్పః

ఏవం ప్రాణాయామస్త్రివిధః॥ తదుక్తం॥ పూరకః కుంభకో రేచ్యః ప్రాణాయా మస్త్రిలక్షణః। నాసికాకృష్టఉచ్ఛ్వాసోధ్మాతః పూరకఉచ్యతే॥ కుంభకో నిశ్చ లశ్వాసో రేచ్యమానస్తు రేచకః॥ త్రయాణామనుసంధాన ప్రకారమాహ॥*॥ వామనాసాపుటేనైవ పూరయేత్పూరకస్స్మృతః। కుంభకో నిశ్చలశ్వాసస్తావ త్కాలం సమంత్రకమ్॥ దక్షనాసాపుటేనైవ రేచయేద్రేచకస్స్మృతః॥ గ్రంథా న్తరే॥*॥ వామేన పూరయేద్వాయుం పూరణాత్పూరకస్స్మృతః॥ వాయుంనిగ

హ్యమనసా జపేన్మంత్రమనన్యధీః॥ కుంభకస్స తుః జ్ఞేయః ప్రాణాయామస్యల
క్షణమ్॥ స్మృత్యర్థసారే వ్యాసః॥ దక్షిణే రేచకం కుర్యాద్వామేనాపూరయేచ్చో
దరం కుంభకేన జపం కుర్యాత్ప్రాణాయామస్స ఉచ్యతే। పంచాంగుళీభిర్నాసా
గ్రపీడనం ప్రణవాభిధా। ముద్రేయం సర్వపాపఘ్నీ వానప్రస్థగృహస్థయోః॥ క
నిష్ఠానామికాంగుష్ఠైర్నాసాగ్రస్య చ పీడనమ్। ఓంకారాదిము ద్రిసాప్రోక్తా యతే
శ్చ బ్రహ్మచారిణ ఇతి॥ స్మృత్యంతరేపి సవ్యాహృతిసప్రణవాం ద్విజః ప్రాణాయామం
సమాచరేదితి॥ ఏవం ప్రాణాయామం కర్మణ్యస్తి తద్వినియుక్తో మంత్రస్తా
వద్వ్యాఖ్యాయతే॥ ఓంభూరితి అనేన మంత్రేణ నాసాగ్రస్య స్పర్శనస్తదభిధ్యే
యం బ్రహ్మ హృది ధ్యాయన్పూర్వోక్తమార్గేణ ప్రాణాయామత్రయం కర్తవ్య
మితి తాత్పర్యం అత్ర ప్రథమతః ప్రణవపదం భూలోకాభిమానినీ దేవతా ఓం
కారార్థ బ్రహ్మైక్యేన ప్రస్తూయంత ఇతి తాత్పర్యార్థః వస్తుతస్తు ఓమితిపద
స్య అంగీకృతివాచకత్వమంగీకృత్య భూలోకాభిమానినో దేవతా మయాఙ్గీకృ
తమాహ్నికమనుజానంత్వితి ఆశయేన భక్తిశ్రద్ధాపూర్వకం తత్తద్దేవతాయై
స్వకృతకర్మనివేదనసిద్ధ్యర్థం తత్పదమాదౌ కీర్తితం- నిగమస్తు ఓమితి బ్రహ్మణః
ప్రవక్ష్యామహే బ్రహ్మాపి పాప్మనాని ఓంకారస్సర్గ త్వాత్ తస్మాద్బ్రహ్మాధ్యే
ష్యమాణ ఏకదా ప్రతిపద్యతే ॥ ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పు
రా। కంఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాంగళికావుభావితి - శ్రుతిసూత్రస్మృతిషు
ప్రణవపదస్య శ్లాఘ్యతయా నిర్దిష్టత్వాత్ - అత్రాపి ఆదౌ తన్నిర్దేశః అత్రాయమ
ర్థః - అవతి సంసారసాగరాదితి బుద్ధ్యా యే పురుషధౌరేయాః నిత్యనైమి
త్తికకర్మభిః ఫలానభిసంధికృతైః పరమేశ్వరం నిత్యమారాధయంతి. తేభ్యః స్వా
త్మతత్త్వం ప్రతిపాద్య తాన్సుస్థం సంసారసాగరాత్తారయతీతి తాత్పర్యార్థః తా
రయతీతి తస్మాదుచ్యతే తారమితి శ్రుతేః। నమస్తారాయ చేత్యత్ర తథా వ్యాఖ్యా
తత్వాచ్చ - అతః ప్రణవపర్యాయేషు తారపదయోగం సఖ్యాయుః॥ యమేవైష
వృణుతే తేన లభ్య ఇతి శ్రుత్యా తదనుగ్రహస్యాపి ఉక్తౌ తారహేతుత్వమితి॥ తద
నుకంపిత ఏవ శోకం తరతి నేతర ఇతి తాత్పర్యం - అత్ర సంసారనివృత్తిరవిద్యా
నివృత్తిః - సా చ జ్ఞానసాధ్యా సైవ పరమపురుషార్థః శ్రు॥ తమేవం విదిత్వాతిమృ
త్యుమేతి - నాన్యః పంథా విద్యతేయనాయేతి శ్రుతేః। అత్రాయం రూపనివృత్తి
ప్రకారః అవరక్షణ ఇతి ధాతోః అవతేష్టిలోపశ్చేత్యౌణాదికసూత్రేణ మన్ప్ర
త్యయో విహితః తస్యజ్వరత్వరేత్యాదినా ఊఠ్ సదో గుణః తతః ప్లుతోచ్చారణమి
తి - ప్రక్రియయా ఓమితి నిష్పన్నం అకార ఉకార మకార ఇతి తానేకధా సమభవ
త్రదితదోమితిశ్రుతేః॥ అత్రాయం భావః॥ బ్రాహ్మణమాత్రస్య ఫలవదర్థా

బోధస్యావసాయ సకలవేదాధ్యయనం విహితం॥ స్వకర్మణా బ్రాహ్మణః స్వాధ్యాయ
నమిత్యస్మిన్ సూత్రే - తత్ర ద్వాపరాన్తస్యానుషాత్పురుషాయుషః అల్పకాలత్వాద్వృ
త్తిక్షీణత్వాచ్చ ... సంభవతీత్యతస్సర్వసాధారణ్యేన సకలవేదాధ్యయన ఫలసి
ద్ధ్యర్థం సకలవేదసారభూతః ప్రణవః ప్రథమతః పఠితః॥ యుక్తం ద్వైవత్॥*॥ ఓం
కారస్సర్వవేదానాం సారతః పరికీర్తితః॥ ఇతి వచనాత్ - అస్య వేదసారత్వం బ
హ్వృచబ్రాహ్మణే - ప్రజాపతిరకామయత ... తేత్యస్మిన్ఖండే ప్రతిపాదితం॥ ప్రణవ
స్య సర్వవేదాత్మకత్వం ... ఓమితీదగ్ంసర్వమితి శ్రుత్యా చ సర్వవేద
మయత్వాత్ ... ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్నితి శ్రుత్యా చ సర్వవేదసార
భూతత్వ ... సర్వమయత్వశ్రవణాత్ - తస్యాదావుపదేశః నను తస్య వర్ణాత్మ
కత్వేన కథం సర్వమయత్వమితి చేదుచ్యతే తస్య సర్వమయత్వం సర్వాత్మకబ్రహ్మా
భివ్యక్తియోగ్యస్థానకత్వాత్ - తదుక్తమాచార్యైః॥*॥ నేదీయో బ్రహ్మణస్స్థాన
మన్యాలంబనమిత్యథాహాగేరితి ప్రకరణవశాదోంకారస్య పరామర్శః తదత్ర
రం నేదీయః అంతికతమస్థానం నిత్యానపాయి - తదభివ్యక్తియోగ్యమిత్యర్థః - అం
తికబాధయోర్నేదసాదావితి పాణినిస్మరణాత్, అత ఏవ॥ శ్రు॥ ఓమిత్యేకాక్ష
రం బ్రహ్మ గిరామస్మ్యేకమక్షరమిత్యాదిషు తస్య బ్రహ్మత్వమేవోక్తం - తదభివ్య
క్తియోగ్యస్యాఖండానందచిదేకరసస్య నిష్కళంకస్య పరమేశ్వరస్య స్వరూప
స్యాతీవ నిబిడతరం పర్యాలోచయద్భిరపి యోగిభిస్స్పష్టతరం గృహీతుమశ
క్యత్వాత్తస్మిన్నోంకారే బ్రహ్మత్వవ్యపదేశః - స్థూలారుంధతీన్యాయేన తస్య బ్ర
హ్మత్వవ్యపదేశ ఇతి శ్రుతేస్తాత్పర్యం వర్ణనీయం - అన్యథా యోగపాతంజలిసూ
త్రే తస్య వాచకః ప్రణవ ఇతి ప్రణవస్య తద్వాచకత్వాభిధానం వృథా స్యాత్ ఓం
కారస్యైవ బ్రహ్మత్వాత్తస్మాదుక్త ఏవం పంథాః స్వీకర్తవ్యః - కించ - తురీయా
శ్రమస్వీకారవేళాయాం వేదానిమమముం లోకం చ పరిత్యజేత్యాదినా సకల
వేదపరిత్యాగో బోధ్యతే - తథాపి ప్రణవస్య పరిగ్రహ ఏవేతి సకలవేదసారభూ
తత్వమవగమ్యతే॥ యతీనాం ప్రణవో మంత్ర ఇతి వచనాత్, యతిధర్మప్రకరణే
ప్యనుసంధ్యుక్తం॥*॥ అన్యజ్ఞానేన మచస్యాద్వేదాభ్యాసేచ యత్నవానితి॥ అ
త్ర వేదాభ్యాసః ప్రణవాభ్యాస ఇతి జ్ఞానేశ్వరేణోక్తం - కించ - ఆత్మలాభాన్న
పరం విద్యతే ॥*॥ న్యాయార్జితధనస్తత్త్వజ్ఞాననిష్ఠోతిథిప్రియ ఇత్యాదిషు ఆత్మ
తత్త్వలాభః పరమశ్రేయానితి శ్రూయతే - తత్ర ప్రణవం జపంస్తదర్థం భావయ
తశ్చిత్తైకాగ్ర్యాదిద్వారా తల్లాభస్సిద్ధ్యతీతి లోకానుజిఘృక్షయా ప్రథమస్త
స్యోపదేశః కృతః అతః తజ్జపస్తదర్థానుసంధానపురస్సరం కర్తవ్య ఇత్యుక్తం భవతి
తదుక్తం యోగపాతంజలిసూత్రే॥ తజ్జపస్తదర్థభావనమితి - తత్ర భాష్యమేవం

ఖ్యాతే-ప్రణవస్యజపః ప్రణవాభిధేయస్య చేశ్వరస్యభావనం తస్మాదస్య జప
ప్రణవార్థంచిత్తమేకాగ్రంసమ్పద్యతేతథాచోక్తం* స్వాధ్యాయాద్యోగమా
సీతయోగాత్స్వాధ్యాయమావసేత్। స్వాధ్యాయయోగసంపత్త్యా పరమా
త్మాప్రకాశతఇతి॥ప్రణవస్యాపిస్వాధ్యాయత్వేనతజ్జపాత్-చిత్తైకాగ్ర్యలక్ష
ణయోగస్సంభవతియోగశ్చిత్తవృత్తినిరోధఇతి యోగపాతంజలయోగలక్షణ
ముక్తం-యద్వాసకలకర్మకలాపేచిత్తైకాగ్ర్యమావశ్యకమితిన్యాయేన సా
తేతత్సిద్ధ్యర్థముక్తరీత్యాతత్వంపాదకంప్రణవస్యకర్తవ్యఇతి ప్రథమాతేనస్మాకేత
ఇతిసర్వసుందరంప్రకృతమనుసరామః- భూరాదయోలోకాః- భూరితి భూలోక
ఇతిగాయత్ర్యాదయశ్ఛందాంసిప్రోక్తాత్ ఓంప్రణవాత్మకః ప్రణవాభిధేయ పరబ్రహ్మ
భిన్నఇత్యర్థః- అథశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యమేకార్థకత్వమితివాచ్యం- తథా
చప్రణవాభిధేయం బ్రహ్మైవభూలోకాదీనామిత్యర్థః- పర్యవసన్నఃబ్రహ్మప
త్వాద్యతిరేకేణ భూలోకాదిప్రపంచస్య పృథక్సత్తా నంగీకారాదితిభావః నను
బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వేకింమానమితిచేన్న- అథభూమానమేవాభస్తాత్సఉపరి
ష్టాత్సపశ్చాత్సదక్షిణతస్స ఉత్తరతస్సవేదగ్ం సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ నేహనా
నాస్తికించన, ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వావగమాత్-ననుసవికా
రత్వాదిదోషాత్-సత్యమ్-అథస్తావిత్యప్రత్యయపథంనాదసర్వగత్వేనైవప్రతి
గతేనసర్వాత్మకత్వమితిచేదుచ్యతే బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వంప్రామాణికమి
తిభావః- వస్తుతస్తు భూరితి భూలోకాభిమానిని దేవతా ఓమిత్యంగీకృతా ఇ
కోశాత్ - భూలోకాభిమానినీ దేవతామత్యర్థేతి మాహిత్మకమంగీకరో.
తత్తల్లోకాభిమానినీదేవతాస్తైర్యస్వకృతమాహాత్మ్యకం సముపనయన్త్వితి
మతీతిభావః-ప్రతిపదంప్రణవకీర్తనమితిదార్ఢ్యార్థమితిబోధ్యం,తదుక్తం
ప్తవ్యాహృతయస్సప్తలోకా భూరాదయక్రమాత్ । ప్రత్యేకం ।
ప్వకత్వమ్మయాఇతి సూచ్యతే॥ బ్రహ్మాదిశ్చతురీయంచ ప్రణవస్య
ః। తన్మయత్వేనభూరాదీన్వ్యాహృత్యప్రణవంజపేదితి॥ గాయత్రీత
సరేవ్యాఖ్యాస్యతేఓమాపోజ్యోతిరితి గాయత్రీశిరఇతిరహస్యంఆస్య
ఃఓంబ్రహ్మేత్యర్థః॥ ఆపస్త్రీపుమ్మిన్నవార్యాదిత్యమరకోశాత్, జ్యోతిస్తే
జః- ఓంబ్రహ్మ, తేజస్తేజస్వినామహమితిగీతావచనాత్ రసోహమప్సు
స్మవరసోహమప్సుకౌంతేయేతి గీతావచనాత్, యచ్చామృతం సో
భూతంతదపిప్రణవప్రతిపాద్యం బ్రహ్మైవేత్యర్థః- బ్రహ్మణ
త్వంతపఃబ్రహ్మేతికోశాత్॥ వేదానాం సామవేదోస్మి

నయనమస్కారోపి [illegible]

ఓం బ్రహ్మాణమిత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మైవార్థః- తథాచ ఓంకారవాచ్యం బ్ర
హ్మ బ్రహ్మేత్యర్థః- శేషం సుగమం అథ సాయంకాలే నద్యాది జలాశయం గ
త్వా పాదౌ హస్తౌ చ ప్రక్షాళ్య విధివదాచమ్య కుశగ్రంథిం బద్ధ్వా దర్భాన్ ధృత్వా
ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వా ఊర్ధ్వజ్ఞురుపవిశ్య అంతర్జానుకరః కుశపాణిః త్రిః
ప్రాణాయామాన్ కృత్వా అశక్తశ్చేదేకం వా కృత్వా మమోపాత్త దురితక్ష
యార్థం శ్రీపరమేశ్వర ప్రీత్యర్థం సాయంసంధ్యాముపాస ఇతి సంకల్ప్య ప్రశస్త
ముదకం బ్రహ్మముఖాఖ్య మంత్రేణాభిమంత్ర్య తదుదకం స్పృష్ట్వా ఆపోహిష్ఠే
త్యాదిమంత్రైర్మార్జనం శిరసి సమాచరేత్ అత్ర స్మృత్యంతరే॥*॥ ప్రశస్తముద
కం బ్రహ్మముఖాఖ్యేనాభిమంత్ర్య చ। ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మంత్రైర్దర్భైశ్శిరసి మార్జ
యేత్॥ బ్రహ్మముఖోऽయం మనునా నిరుక్తః॥ ఓంకారపూర్వికాస్తిస్రో మహావ్యా
హృతయోऽవ్యయాః। త్రిపదా చైవ గాయత్రీ విజ్ఞేయం బ్రహ్మణో ముఖమితి గో
భిలః॥*॥ స్పృష్ట్వా చాభిమంత్ర్య తోయం మార్జయేద్బ్రహ్మముఖేన చ॥ ఆపోహిష్ఠా
దిభిర్మంత్రైర్దర్భైశ్శిరసి మార్జయేదితి॥ మూర్ధ్నా గాయత్రీశిరసా ఓమాప ఇ
త్యాదినేత్యర్థః మార్జనం నామ శిరసి ప్రోక్షణం॥*॥ శిరసి ప్రోక్షయేన్మంత్రైః కు
శైస్సోదకబిందుభిరితి వచనాత్ - అభిమంత్రితమభిమంత్ర్యేత్యర్థః - అత్ర మార్జన
ప్రకారవిశేషః స్మృత్యంతరే ఆపోహిష్ఠేతి తిసృభిర్దర్భైర్మార్జనమాచరేత్ । ప
దే పదే శిరస్యూర్ధ్వం ప్రణవసంయుతం॥ తిసృభిస్తృచస్థైర్గాయత్రీభిః పదైరి
త్యర్థః- పదే పద ఇతి లింగాత్ ప్రతిపాదం ప్రణవసంయుతమిత్యర్థః- మార్జనస్య
ఫలమాహ వ్యాసః॥*॥ రజస్తమో మోహజాతాన్ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిజాన్
వాఙ్మనః కాయజాన్ దోషాన్ నవైతాన్నవభిర్దహేత్॥ శౌనకః॥ *॥ ఆత్మా
నం ప్రణవైః పాదైర్మార్జయేత్తు కుశోదకైః। యస్యక్షయాయేతి జలసకుశం ప్ర
క్షిపేదధః॥ శాతాతపః॥*॥ ఋగంతే వాథ పాదాంతే మార్జనం సుసమాహి
తః। అర్ధర్చాంతే తథా కుర్యాచ్ఛిష్టానాం మతమీదృశమితి॥ తచ్చ మార్జనమవిచ్ఛి
న్నధారయా కార్యం తదుక్తం పరాశరమాధవీయే॥ *॥ దారాచ్చ్యుతేన తోయే
న సంధ్యోపాస్తిర్విగర్హితా । పితరో న ప్రశంసంతి న ప్రశంసంతి దేవతాః॥ కథం
తర్హి కర్తవ్యమిత్యత్ర తత్రైవోక్తం॥ నద్యాస్తీరే తటాకే వా భాజనే మృణ్మయే
ऽపి వా। ఔదుంబరే వా సౌవర్ణే రాజతే దారుసంభవే॥ ధృత్వా తు వామహస్తేన స
న్ధ్యోపాస్తిం సమాచరేత్॥ ధృత్వేతి మృణ్మయ భాజనాదిభిస్సర్వైస్సంబధ్యతే
సర్వతోऽదకమితి శేషః న తు వామపాణౌ జలం నిధాయ మార్జనం కార్యమితి వర్ణి
తం॥ తత్తు॥*॥ వామహస్తే జలం కృత్వా యే తు సంధ్యాముపాసతే। సా సంధ్యా

చనస్య పాత్రాంతరాసంభవవిషయత్వాత్- కదుక్తం పరాశరమాధవీయే స్మృ
త్యర్థాదిపాత్రాంతరసద్భావే వామహస్తో నిషిద్ధః- స్మృత్యర్థాద్యభావే తుక్త
త్వాత్తు వామహస్తే వేతి విధానాన్న కోఽపి విరోధ ఇతి- మతాంతరేఽపి శేషః కీర్తితః
స్మృత్యర్థ్వా హస్తేన వా మేనతటేన ద్యాదికేషు చ । పాణినా దక్షిణేనైవ మార్జయే
త్కుశేన తు॥ పాత్రస్థితోదకే నైవ వామహస్తోదకేన వా । గృహీత్వా మార్జనం
కుర్యాన్నాన్యథైవాచరేత్సదేతి ॥ ఏవం మార్జనం గ్రావ్యమితి స్థితం- తత్ర మంత్రీయ

మూలమ్... ఆపోహిష్ఠా॥ వన॥

స్తుమంత్రార్థో వివార్యతే- ఆపోహిష్ఠేతి॥ హే ఆపః హి యస్మాదేవ కారార్థః తథా
చయోరాయుషే వేత్యర్థః- హవ్యపనస్థాః మయోభువః సుఖం పాదత్తత్వ గ్రస్థభావ
ధాంకిష్ఠ శ్చాందసః తాసాం స్నానాదహేతుత్వేన సుఖోత్పాదకత్వం జగత్ప్రసి
ద్ధమితి భావః- యుద్యాహా ఆపః యూయమితి శేషః స్థలింగాత్ - మయోభువ
స్సుఖభూయమయః స్థహోభవథ ఖలు- దర్శనస్పర్శనస్నానపానాద్యనేక క్రియాభి
స్సకలభూతజాతస్య ఉపమానందకరా ఇతి భావః- మయ ఇతి సుఖనామ॥ యద్వా
ఉపంతస్మాదితి శ్రుతేః - ఆపోహిష్ఠా మయోభువ ఇతి సుఖభువ ఇతి నిరుక్తౌ దర్శ్య
నాచ్చ-కించ- తాః ఏవం సుఖభూయమయా యూయం నః అస్మాక- బహువచనస్య వ
స్వతోఽపి ఛాందసస్త్వే నాస్మాస్త దేశః ఊర్జే అన్నాయ దధాన స్థాపయత ॥ ఊ
ర్జే- అన్నాయేతి నమస్తైదర్శనాత్ - అనదీయంకృష్యాదికం సమ్యగ్దారా నివా
ర్తైనర్థయిత్వా బహ్వన్నసమృద్ధిం సంపాద్య తత్రప్రతియత్నాన స్మాక స్థాప
యత ఇతి తాత్పర్యం బోధ్యం- నన్వపాం సుఖసాధకత్వేన మానసి తదేన్న॥ ఆపో
వా- అన్నమితి శ్రుతేః కేవల తథా త్వాత్ర ప్రతిపాదనం గౌరవమ్ - ఏతావదేవ భల్యమస్తు
దస్త్విద॥ మహే మహతి రణాయ ఇతి గర్భః - రమణీయాయ ఇతి ద్వితీయాయాం పరిణామ్య
తే - ఏకారశ్చాందసః ఊర్జే ఇతి ఊర్జే ఇతి శబ్దస్యైకవచనస్య ఏకారో వ్యత్య
యస్య నిబంధన ఇత్యన్యేతథా యాసుమర్థః ఊర్జే అన్నం దధాతి ఇత్య- దధాతే
ర్లోట్ప్రథమే పదమాత్మనుష బహువచనస్యాతి నా దధాత్ ఛాందసః- తేన స
మ్పధనాత్కృతి పాణినిస్మరణాత్ అత్రకశ్చిజ్జల్పతి ఊర్జే శబ్దస్య నాన్నవాచిత్వం కి
న్తు ప్రాణబలయోర్వర్థకః కశ్చిదన్నవిశేష స్తస్యార్థః అన్యథా ఇతి [illegible] నిత్య
త్వాత్ర పౌనరుక్త్యం స్యాత్ - తత్ర ఇదమన్నం ఊర్జే [illegible] ఇత్యర్థాదిత్యాత్
త్-కిమితి న్యాయమత్యంత శిక్షితః । తథా సతి యోఽనక్ష్వవనేమో రసః తస్య భాజ
యత ఇత్యగ్రేతన వాక్యార్థ విశేషస్స్యాత్ - ఇష్యే త్వోత్యత్ర తు ఇట్ఛబ్ద ఊర్జ శబ్దయోః
పదనార్థకల్పనేన పౌనరుక్త్యం- స్యాదితి భిత్యా ఊర్జ శబ్దస్యాన్నపరత్వం నయుక్త

ఓం|బ్రహ్మ-ణఇత్యత్రబ్రహ్మశబ్దస్యపరబ్రహ్మైవార్థః- తథాచఓంకారవాచ్యంబ్ర
హ్మపరబ్రహ్మైవేత్యర్థః- శేషంసుగమం అథసాయంకాలేనద్యాదిజలాశయంగ
త్వాపాదౌహస్తౌచ ప్రక్షాళ్య విధివదాచమ్యశుభ్రపవిత్రంధృత్వాద్విరాచమ్య
ప్రాఙ్ముఖఉదఙ్ముఖోవా ఊర్ధ్వజ్ఞురుపవిశ్యఅంతర్జానుకరః కుశపాణిః త్రిః
ప్రాణాయామాన్కృత్వాఅశక్తశ్చేదేకంవా కృత్వామమోపాత్త దురితక్ష
యార్థం స్వేష్టదేవతాప్రీత్యర్థం సాయంసన్ధ్యాముపాసఇతిసంకల్ప్య ప్రశస్త
ముదకంబ్రహ్మముఖాఖ్యే మంత్రేణాభిమంత్ర్య తదుదకంస్పృష్ట్వా ఆపోహిష్ఠే
త్యాదిమంత్రైర్మార్జనంశిరసిసమాచరేత్ అత్రస్మృత్యంతరే॥ ప్రశస్తముద
కంబ్రహ్మముఖాఖ్యేనాభిమంత్ర్యచ।ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మంత్రైర్దర్భైశ్శిరసిమార్జ
యేత్॥బ్రహ్మముఖోయంమనునానిరుక్తః॥ఓంకారపూర్వికాస్తిస్రో మహావ్యా
హృతయోవ్యయాః। త్రిపదాచైవగాయత్రీ విజ్ఞేయం బ్రహ్మణోముఖమితి గో
భిలః॥ ॥ స్పృష్ట్వాచాభిష్టుతంతోయంమూర్ధ్నాబ్రహ్మముఖేనచ॥ ఆపోహిష్ఠా
దిభిర్మంత్రైర్దర్భైశ్శిరసిమార్జయేదితి॥మూర్ధ్నాగాయత్రీశిరసాఓమాప ఇ
త్యాదినేత్యర్థః మార్జనంనామశిరసిప్రోక్షణం॥॥శిరసిప్రోక్షయేన్మంత్రైః కు
శైస్సోదకబిందుభిరితివచనాత్ - అభిష్టుతమభిమంత్రితమిత్యర్థః - అత్రమార్జన
ప్రకారఉక్తస్స్మృత్యంతరేఆపోహిష్ఠేతితిసృభిర్దర్భైర్మార్జనమాచరేత్ । ప
దేపదేషుసన్ధిష్ణాప్రణవసంయుతం॥తిసృభిస్తృచస్థాభిర్నవభిః పదైరి
త్యర్థః-పదేపదఇతిలింగాత్ ప్రతిపాదంప్రణవసంయుతమిత్యర్థః- మార్జనస్య
ఫలమాహవ్యాసః॥॥ రజస్తమోమోహజాతాన్జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిజాన్
వాఙ్మనఃకాయజాన్దోషాన్నవైతాన్నవభిర్దహేత్॥ శౌనకః॥ ॥ ఆత్మా
నంప్రణవైఃపాదైర్మార్జయేత్తుకుశోదకైః। యస్యక్షయాయేతి జలసకుశంప్ర
క్షిపేదధః॥ శాతాతపః॥॥ ఋగంతేవాథపాదాంతే మార్జనంసుసమాహి
తః।అర్ధర్చాంతేతథాకుర్యాచ్ఛిష్టానాంమతమీదృశమితి॥ తచ్చమార్జనమవిచ్ఛి
న్నధారయాకార్యంతదుక్తంపరాశరమాధవీయే॥ ॥ దారాచ్ఛ్యాతేనతోయే
నసంధ్యోపాస్తిర్విగర్హితా । పితరోనప్రశంసంతినప్రశంసంతిదేవతాః।కథం
తర్హికర్తవ్యమిత్యత్రతత్రైవోక్తం॥నద్యాస్తీరేతటాకేవాభాజనేన్యుబ్జయే
పివా।ఔదుమ్బరేవాసౌవర్ణేరాజతేదారుసమ్భవే॥ధృత్వాతువామహస్తేన స
న్ధ్యోపాస్తింసమాచరేత్॥ధృత్వేతిమృణ్మయ భాజనాదిభిస్సహితైర్వస్సంబద్ధ్యతే
సర్వతోదకమితి శేషః।నను వామపాణౌజలంనిదాయమార్జనంకార్యమితి వర్ణి
తం॥తత్తు॥॥వామహస్తేజలంకృత్వాయేతుసంధ్యాముపాసతే। సాసంధ్యా
వృషలీజ్ఞేయాఅసురాస్తైస్తుతర్పితాః ఇతిశాస్త్రాంతరవిరుద్ధం భవతిచేన్నతద్వ

చనస్య పాత్రాంతరాసంభవవిషయత్వాత్ - కదుక్తం పరాశరమాధవీయే స్మృ
త్యంతరాదిపాత్రాంతరసద్భావేవా మహాస్తేనిషిద్ధః- స్మృత్యంతరీయాద్యథావేతుక్త
త్వాత్తువామహస్తే వేతి విధానాన్న కోపి విరోధ ఇతి- మతాంతరేపి విశేషః కీర్తితః
స్పృష్ట్వా హస్తేన వామేన తత్తైన ద్వ్యాదికేషు చ । పాణినా దక్షిణేనైవ మార్జయే
త్పాదుకేన తు॥ పాత్రస్థితోదకేనైవ వామహస్తోదకేన వా । గృహీత్వా మార్జనం
కుర్యాన్నాన్యథైవాచరేత్స దేతి ॥ ఏవం మార్జనం కర్తవ్యమితి స్థితం- తత్ర వినియు

మూలమ్... ఆపోహిష్ఠా॥ చనః॥

క్తమంత్రార్థో విచార్యతే- ఆపోహిష్ఠేతి॥ హే ఆపః హి శబ్దః ఏవకారార్థః తథా
చ యూయమేవేత్యర్థః- పర్యవసన్నాః మయోభువః సుఖం పాద ఇత్యర్థః స్థ భవ
థాః స్థ శ్ఛాందసః తాసాం స్నానాదిహేతుత్వేన సుఖోత్పాదకత్వం జగత్ప్రసి
ద్ధమితి భావః- యుష్మాకం అపః యూయమితి శేషః స్థేతి లింగాత్ - మయోభువ
స్సుఖభూతాయః స్థ హే భవథ ఖలు- దర్శన స్పర్శన స్నాన పానాద్యనేక క్రియాభి
స్సకలభూత జాతస్య పరమానందకరా ఇతి భావః- మయ ఇతి సుఖనామ॥ యద్వై
శివం తన్మయ ఇతి శ్రుతేః - ఆపోహిష్ఠా మయోభువ ఇతి సుఖభువ ఇతి నిరుక్తే దర్శ
నాచ్చ- కించ- తా ఏవం సుఖభూతా యూయం నః అస్మాకం- బహువచనస్యైవ
స్స్థానే ఏకవచనం స్మరణాన్న సా దేశః ఊర్జే అన్నాయ దధాన స్థాపయత ॥ ఊర్
జే అన్నాయేతి నిరుక్తదర్శనాత్ - అనదీయం కృష్యాదికం సమ్యగ్ధారా నిపా
తైర్వర్ధయిత్వా బహ్వన్నసభ్యం సంపాద్య తత్ర ప్రీతియుక్తాన స్మాన్ స్థాప
యతేతి తాత్పర్యాంబోధ్యం- నన్వపామన్న సాధనత్వేన మా నసస్తేత్యేవం॥ ఆపో
వా- అన్నమితి శ్రుతేరేవ తథాత్వే తత్ర అభేదేన స్థితత్వ - ఏతావదేవ ఖల్వస్మ
త్స్వమితి॥ పదపాఠికా ఇతి గర్వః - యద్వా ఊర్జ ఇతి ద్వితీయా యాం పరిణమ్య
తే - ఏకారశ్ఛాందసః ఊర్జ ఇత్యూర్జశబ్దద్వితీయైకవచనస్య ఏకారో వ్యత్య
యస్వాదిబంధన ఇత్యన్యో తథాచాయమర్థః ఊర్జమన్నం దధాతి దత్త- దధాతే
ర్లోట్ప్రథమస్య పదమధ్యమపురుషబహువచనస్య తనాదేశాశ్ఛాందసః - తప్తన
ప్తథనాశ్చేతి పాణినిస్మరణాత్ అత్ర కశ్చిజ్జల్పతి ఊర్క్ శబ్దస్య నాన్నవాచిత్వం కి
న్తు ప్రాణబలయోర్వర్ధకః కశ్చిద్రసవిశేష స్తస్యార్థః అన్యథా ఇషేత్వోర్జేత్వే
త్యత్ర పౌనరుక్తం స్యాత్ - తత్ర ఇడన్నం ఊర్గ్రస ఇతి భాష్యకారైర్వ్యాఖ్యాతత్వా
త్ - కిమితి న్యాయమత్యంతశిక్షితః । తథా సతి యోపశ్శ్వ వత మోరసః తస్య భాజ
యతేత్యగ్రేతన వాక్యార్థ విశేష స్స్యాత్ - ఇషేత్వేత్యత్ర తు ఇట్ఛబ్దోర్క్ఛబ్దయోః
ఓదనార్థకల్పనేన పౌనరుక్తం- స్యాదితి భిత్వా ఊర్క్ఛబ్దస్యాన్నపరత్వం న యు
జ్యతే, వాక్యాంతర అవిశేష ప్రసంగాత్ - న చాయం రసః కశ్చిదగ్రేతనవాక్యప్రో

తిపాద్యరసోవికల్పితిత్యుభయోర్గ్భ్యదస్వీకారాన్నమస్త్రిషుజామితాస్తీతిభా ష్యకారవచనాద్వాన పౌనరుక్త్యమితివాచ్యంతత్కల్పనాయా ముపసత్యభా వాత్, ఊర్జేనఅన్నాయేతినిరుక్తవచనవ్యాకోపాచ్చ - నచైవమపి ఉష్వేత్యత్రా పినిరుక్తవచనవిరోధంపశ్యంతః - తథాకథంవ్యాచఖ్యుస్తద్వ్యాఖ్యాతారఇతి శంకనీయం - ప్రకరణపర్యాలోచనయాతస్యనిరుక్తవచనస్యఅపిహేష్టేతిమం త్రమహోద్దిశ్యప్రవృత్తత్వాత్తత్రఊర్క్ఛబ్దస్యసార్థకత్వేపినకాచిద్ధానిః ప్రకృ తేతుతథాత్వకల్పనేనిరుక్తస్యనిరవకాశతయాసర్వథా బాధఏవ భవతాసం పాదితః స్యాదితినతస్యసార్థకత్వంపరంత్వస్మదుక్తఏవసంథాసుగమనీయః ననునాన్నయాచనంయుక్తం, తస్యకేవలైహికత్వాత్ - తథాత్వేపిమహాజనప రిగ్రహోనస్యాత్, తదుక్తం॥*॥ఐహికాన్నకవృత్తీంశ్చవాఙ్మాత్రేణాపినా ర్చయేదితిచేత్ - శరీరమాత్రపోషణతయాదంగీకారేదోషస్స్యాత్ - నచైవం ప్రకృతే- అన్నయాచనస్యతత్త్వజ్ఞానోపయోగిత్వాదిత్యాహ॥ మహేరణా యే। తిమహోమహతేరణాయరమణీయాయచక్షసేతజ్జన్యజ్ఞానేలక్షణాతథా చజ్ఞానాయేత్యర్థః బహ్వన్నేసంపాదితేతేనసర్వేంద్రియగ్రామసంతుష్టిర్భవ తి- తథాచేంద్రియస్వాస్థ్యేసకలబుద్ధయఃఫలవత్యోభవంతిపరిథమతస్తద్యా చనమితితాత్పర్యార్థః - వస్తుతస్తుయాచితమన్నంకిమర్థమిత్యాశంక్య సకలస త్కర్మోపయోగీంద్రియాయ-స్వాస్థ్యసిద్ధ్యర్థమిత్యాహ॥ మహేరణాయేతిసదనిగ మవ్యాఖ్యానేచక్షసేఇంద్రియాయ- ఛాందసమేతత్ - ఊర్జేదధాతనేతి పూ ర్వేణసంబంధః ఇంద్రియాణాంమహత్త్వరమణీయత్వసిద్ధ్యర్థమన్నంయాచితం- అన్నేనహీంద్రియాణి మహాంతిబలవంతిసత్కర్మానుష్ఠానక్షమాణి భవంతీతి యావత్ రమణీయశక్తీనిచభవంతి॥ అన్నాద్భూతానిజాయంతేజాతాన్యన్నేన వర్ధంతఇతిశ్రుతేఃఇంద్రియాణామపిభూతత్వాదిత్యర్థః తథాచసర్వేంద్రియదా ర్ఢ్యేసతిసకలసత్కర్మానుష్ఠానంసులభంఇంద్రియక్షోభేతదసంభవాత్ - అత వాథీఃసమగ్రో విద్యానిత్యత్రయాగాదికారిణస్సకలేంద్రియ పటుత్వసిద్ధ్యర్థం సామర్థ్యమపాత్త్రం-తచ్చదార్ఢ్యమన్నాధీనమితితదర్థమన్నం - యాచితమి తిఫలితార్థః - కించేదానీంసరసమేవాన్నమింద్రియపుష్టికరమితితంరసంయా చతే, యోవఇతివః యుష్మాకంశివతమఃఅతిశయేనసుఖకరః - రస్యతే ఆస్వా ద్యతఇతిరసఃసారవిశేషః రసతేస్వాంనార్థత్వాద్రసఇతిరసనిర్వచనాత్ - ఇ హాజన్మనికర్మణివానః అస్మాకంతస్యతంరసంద్వితీయార్థేషష్ఠీవిజ్ఞై యాభాజయ తప్రాపయతకథమితిచేత్ - మాతరసపుత్రాకంస్వస్తన్యరసదానేనయథావ ర్ధయంతితద్వదిత్యాహఉశతీరితి ॥ ఉశతీకామయమానాః ప్రీతియుక్తాఇతియా

వత్ - ప్రథమార్థే ద్వితీయావచనం ధ్యానసంమాతరః స్వపుత్రానితి శేషః స్వస్త
న్యరసమివేత్యర్థః - యథా మాతరో వత్సలాభూత్వా స్వవత్సాన్ స్తన్యం పాయ
యంతి - తద్వద్యూయమస్మాన్ యుష్మదీయరసం భాజయతేతివః - ఇదానీం జలని
ష్ఠరసం పూర్వం యాచితమపి ఆదరతయా భజ్యంతే ఇణపునరపి యాచతే తస్మా
దితి - యస్యరసస్యక్షయాయ జినివాసాయ జినివాసేత్యర్థః - తృతీయార్థే చతుర్థీవచ
నం ధ్యానసంజిన్వథ యూయం ప్రీతాభవథ - యాదృశరసవిశేషమవలంబ్య యూ
యం పరమానందనిమగ్నాభవథేత్యర్థః - వయం చ తస్మై తాదృశరససిద్ధ్యర్థం
ఆయుష్మాన్ - అరంభృశం గ మామగచ్ఛేమ ప్రాప్నుమ ఇత్యర్థః - హే అపః యు
ష్మాసు యోరసో స్తీతం రసమస్మభ్యం దదతేత్యబ్దేవతాః ప్రార్థ్యంత ఇతి తాత్ప
ర్యార్థః - అనేనమంత్రేణ సద్భిర్జలమధో నిక్షిపేత్ - తదుక్తం॥ యస్యక్షయాయే
తిజలం సకృశం ప్రక్షిపేదథ ఇతి - కించ ఏషవా అనృణో యః పుత్రీ ప్రజ్యా ప్రజా
సంతతేరానృణ్యహేతుత్వేన ఆవశ్యకత్వ ప్రతిపాదనాత్తత్సిద్ధ్యర్థమబ్దేవ
తాః ప్రార్థయతే ఆపఇతి॥ హే ఆపః జలాధిష్ఠానదేవతాః నః అస్మాన్ జనయ
థ ప్రజోత్పాదకాన్ కురుత తం రసమస్మభ్యం దత్వాస్మాకం పుత్రసంతతిం సంపా
దయత - వయం చ తేనైవ రసేన జాతాస్మః - తథావిధరసస్య సకలప్రాణిజన్మ
హేతుత్వాత్ - నచాత్ర ప్రమాణాభావః॥ శ్రు॥ ఆపోవా ఇదగ్ం సర్వం విశ్వా
భూతాన్యాపః ప్రాణావా ఆప ఇతి శ్రుత్యా సకలభూతానామమ్మయత్వశ్రవ
ణాదితి తాత్పర్యముక్తోర్థః॥ శ్లోకరూపేణ కథ్యతే॥*॥ ఆపస్సుఖకరా నిత్యం
యూయం తాధత్తనోశనం। రమ్యభారిద్యశేస్మాకమన్నం తేనహి వర్ధతే॥ యో
రసోవశ్శివతమస్తం ప్రాపయత చేహనః। స్తన్యం వత్సాన్ ప్రాయయంతి మాతరో
వత్సలా యథా॥ తస్మై తత్సిద్ధయే యుష్మానలంగచ్ఛేమ సాదరమ్। యూయం
యద్వాసత ప్రీతా ఆపో జనయథస్ఫుటమ్॥ అత్ర నవసు పాదేషు మార్జనం
కార్యం - తథా శిష్టాచారాదితి తాత్పర్యం ననుమార్జనేన బాహ్యశరీరశుద్ధిస్స
మృవేపి నాంతర శుద్ధిస్సంభవతి అన్యత్ర వినియుక్తస్య మంత్రస్యావచనమంతరా
న్యత్ర వినియోగాయోగాత్ - నహి మార్జనస్యాంతరశుద్ధావపి హేతుత్వసం
పాదకం కించిదస్తి నచ మానసదోషావాస్తీతి వాచ్యం - కష్యకాదివత్ప్రగ్రహం
సాధితే నరూపస్య తస్యాపి ప్రసిద్ధత్వాత్ - నచ తథాపి కాయికపాపస్య మానసపా
పానివృత్తావధికార ప్రచ్యుతి ప్రసంగాత్ - నిత్యపరిశుద్ధస్యైవోదపేక్షితత్వా
త్ - కించ అభోజ్యాపేయపానాది దుష్టవస్తుసంసర్గకరణనిబంధన ముదర కృ
తం పాతకమస్తి తస్యాకేన నివృత్తిస్స్యాత్ తస్మాదనేకేషాం మానాంతరపాపానాం
సత్వేనకథముత్తరేకర్మణి నిశ్శంకమధికారస్స్యాత్ - ఇత్యాశంక్యసర్వకల్మ

షనివర్తకం జలపానమాచరణీయమితి తేన అంతర్బహిశ్చ నైర్మల్యలక్షణశుద్ధిర్భ
వతీతి తద్వినియుక్తమంత్రం తావదాహ॥ అగ్నిశ్చేతి॥ అనేనమంత్రేణ సాయం జ

మూలమ్...అగ్నిశ్చ...స్వాహా,

లపానం కర్తవ్యం- సూర్యశ్చేతి ప్రాతః- ఆపః పునన్త్వితి దినమధ్య ఇతి వివేకః॥
సర్వత్ర తదంతే ఆచమనం కార్యం- తదుక్తం గ్రంథాంతరే॥*॥ సాయమగ్నిశ్చ ఇ
త్యుక్త్వా ప్రాతస్సూర్యేత్యపః పిబేత్ ఆపః పునంతు మధ్యాహ్నే తత ఆచమనం
చరేదితి। మంత్రస్యాయముత్తరార్థః యోఽయమగ్నిరస్తి యోఽయం మన్యుః క్రోధః యే
చ మన్యుపతయశ్చ క్రోధస్వామినః రాగద్వేషాదయ ఇత్యర్థః తే సర్వేఽపి దేవాః మ
న్యుకృతేభ్యః మన్యునా క్రోధేన కృతేభ్యః నిష్పాదితేభ్య ఇత్యర్థః- పాపేభ్యః దు
రితేభ్యః మాం మామిత్యస్మావేకవచన ఇతి పాణినిస్మరణాత్- రక్షన్తాం ప్రార్థనా
యాం లోట్- తేన సర్వే దేవాస్తత్పాపవినాశనేన మాం పాలయన్త్వితి తదేకశ
రణః కర్మకర్తా సర్వాన్దేవాన్స్వీకరోతీతి భావః- కించ- అహ్నా అతీతే దినభాగనే
త్యర్థః॥ ఘస్రో దినాహనీ వా త్వితి కోశాత్- యత్పాపం దురితమహార్షం కృతవా
నస్మి- ప్రాతఃకాలాదారభ్య తావత్కాలపర్యంతం మధ్యవర్తిని కాలే యద్దురి
తం అకార్షమితి భావః- అహ్నేతి తృతీయైకవచనం సప్తమ్యాం పరిణమత ఇతి తా
త్పర్యం- కిమత్ర సాధనం కేన తత్ప్రవృత్తిరిత్యత ఆహ- మనసేతి - మనసా అంతః
కరణేన వాచా భాషణేన హస్తాభ్యాం పద్భ్యాం చరణాభ్యాం పత్పాదయః-
పృథక్ఛబ్దా ఇత్యన్యే పదఙ్ఘ్రి దేశాత్ ॥ పదంఘ్రిశ్చరణో స్త్రియామితి
కోశాచ్చ- శసాదౌ పాదస్య పదాదేశ ఇతి కేచిత్ - ఉదరేణ జఠరేణ శి
శ్నా శిశ్నేన॥ స్త్రీచిహ్నంచ పుమాన్ శిశ్న ఇతి కోశాత్ - తత్ర క్విపమిచ్ఛంతి
కేచిచ్ఛాందసమిత్యన్యే యత్పాపమకార్షమితి సంబంధః - ఏవభూతం పాపం
అహారవలుంపతు హరతు. నను సాయసంధ్యావందనకాలే తపనపరిస్పందాత్మ
కస్యాహ్నస్సమతీతత్వేన అవిద్యమానత్వాత్కథమహస్తదవలుంపత్విది ప్రా
ర్థ్యతే ఇతి చేన్న- అహ్నస్తదానీ సమతోఽపి ప్రాగనుభూతస్యసంభవాత్- అ
హశ్శబ్దేన తదభిమానిన్యా దేవతాయాస్తాదృశసామర్థ్యసంపన్నాయా వివ
క్షితత్వాద్వా తత్సంభవః - అతఏవ అహారవలుంపతు తదభిమానీ దేవో నాశ
యత్విది పూర్వవ్యాఖ్యాతారః - అత్ర పరనిందాద్యనుచింతనం మానసం అప్రి
యానృతముఖరసంభాషణాదికం వాచికం- తృణచ్ఛేదనకాష్ఠమర్దనాదికం
పాణికృతం- గోబ్రాహ్మణస్పర్శనాదికం పాదకృతం అభోజ్యభోజనాదికము
దరకృతం అగమ్యాగమనాదికం శిశ్నకృతమితి వివేకః - కింబహునా పరిగణ
నేన అనేనేన సర్వం సకృదేవ సంగృహ్ణాతి - యత్కించేతి- యచ్చాన్యత్పాపం

మయినిహ్నన్నంకిం చేతివాక్యాంతరోపన్యాసేన ఇదంపాపజాతంపర్వంతత్క-
ర్తారంమాంచఅహంకారశ్యకర్తృత్వాద్వా త్రయగ్రంథిని శేషం - లింగశరీర
రూపమిత్యర్థ్యః - అమృతయోనౌమరణరహితజగత్కారణేసత్యే బాధరహితే
జ్యోతిషిసయంప్రకాశేఅహంజుహోమిప్రక్షిపామి - అహమనేనహోమేనత
త్సర్వంభస్మీకరోమీత్యర్థః. తదర్థమభిమంత్రితజలంస్వాహా-మదీయవదనాం
తరాగ్నౌదేదీప్యమానేసుష్ఠుహుతమస్తుసుసాతత్స్థఆహవాగేవ వాస్వాహాతంహా
విర్జుహోతీతినియుక్తిదర్శనాత్ - ద్వితీయపక్షేవాగ్రేవతాఏవమాహవదతీ
త్యర్థః. అథప్రాతపారంప్రాశనవినియుక్తంమంత్రమాహ॥సూర్యశ్చేతిమం

మూలమ్...సూర్యశ్చ స్వాహా.

త్రిగతార్థం - విశేషస్తుసూర్యోభానుః యద్రాత్ర్యారాత్య్రియత్వాపంఅ
కార్షంరాత్రిస్తదవలుంపతు రాత్రిః రాత్ర్యభిమానిదేవతాతత్పాపంవలుం
పతుపరిహరతు - యత్కించదురితంమయి - అన్యచ్చయత్కించిద బుద్ధ్యా
కృతంపాపరూపంమయిమచ్చిత్తేయుత్తస్యాశేత్యోపశమనార్థం- ఇదమహం
మామమృతయోనౌసూర్యే జ్యోతిషిజుహోమిస్వాహా సూర్యే సూ...
కేజ్యోతిషిజుహోమిస్వాహేత్యుక్త్వాజలంపిబేత్ - అత్రపితామహవచనం॥
*॥సూర్యశ్చేత్యనువాకేనహాపఃపీత్వాసమాహితః । ప్రాతఃపాలేవిశుద్ధాత్మా
కర్మణ్యోభవతిద్విజఇతి। అత్రమంత్రార్థః-పురాతనైశ్శ్లోకరూపేణకథ్యతేసలి
ఖ్యతే॥*। సూర్యోమన్యుశ్చమామన్యుపతయోమన్యుజాదఘాత్। ముంచంతుమా
స్తవచ్ఛిన్నమనోవాగుదరైరపి ॥ రాత్ర్యామకార్షం పాపంయద్రాత్రిరేవావ
లుంపతు । అబుద్ధికృతమన్యోనోయత్కించిద్దురితంమయి॥ తచ్చాంత్యైమామ
హంమార్త్యేజుహోమిజ్యోతిషిస్వయమ్ । ప్రశిష్యామృతయోనౌమాముచ్యే
యంమృత్యుబంధనాది ॥ అథమధ్యాహ్నజలపానవినియుక్తంమంత్రమాహ॥

మూలమ్...ఆపఃపునంతు సాహా.

ఆపఃపునంత్వితి॥ యాఆపస్సంతితాః పృథివీంపునంతుప్రక్షాళనేనశోధయంతు
అపాంసకల దేవతాస్వరూపతయాపరమపవిత్రవస్తుత్వాత్పవిత్రీకరణంయు
క్తం ॥ ఆపోవైసర్వాదేవతాఇతిశ్రుతేః॥ అపస్స్వభావతోమేధ్యాఇతిస్మృతే
శ్చసాచపృథివీతాభిరద్భిరాభిరితిశేషః - పూతాసవిత్రీకృతా - శుద్ధాసతిత్య
ర్థః - మామనుష్ఠాతారంపునాతుశోధయతు-ఉక్తరేకమణ్యధికారిణంకరో
త్విత్యర్థః- నవర్ష దారాస్వాచామేదితినిషేధాద్వర్ష దారాసుప్రియత్యేకరణ
స్యాచమనారుః-కతుణామశక్యత్వాదుప్భూమిగత త్యసిద్ధ్యర్థమాపఃపునంత్వితి
ప్రార్థితం - భూమిగతాస్వప్రావమ్యప్రియతోభవతీతివిధాయక వచనా

ద్భూమిగతానామపాం ప్రాశనకరణాత్పృథివీపూతా పునాతు మామితి ప్రా
ర్థ్యత ఇతి సారం- బ్రహ్మణో వేదస్య పతిః సకలవేదప్రతిపాద్యః పరమాత్మేత్యర్థః
వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య ఇతి శ్రుతేః - షష్ఠ్యాః పతిపుత్రేత్యా వనాపత్య
దాపరేపష్ఠీ విసర్గస్య ఛందసి- బహుళమితి సత్వం పరమేశ్వరః పునంతు పునాతు బ
హుళ్యేకదనంఛందసి - యద్వా బ్రాహ్మణః వేదస్య పతిః ఉపదేష్టా మామకాచా
ర్యమిత్యర్థః సుపాం సులుగితి సుపః సు ఇత్యస్య మాదేశః తం మామకమాచా
ర్యమాపః పునంతు తస్య ఫలమాహ బ్రహ్మపూతేతి ॥ బ్రహ్మ వేదస్వరూపం తత్త్వం
తేనాచార్యేణోపదిష్టమితి శేషః - పూతా స్వయం పూతం సత్ సుపాం సులిగి
త్యాదినా సుపోడాదేశః - మామవ్యేతారం పునాతు ఆచార్యస్యాపః ప్రాయ
త్యం సంపాదయంతు - తాదృశాచార్యోపదిష్టవేదాంతర్భూతసంధ్యావంద
నమంత్రాః స్వస్య ప్రాయత్యం సంపాదయంత్వితి భావః - ఇదానీం స్వకృతపాత
కజాలం పరిగణయ్య తన్నివృత్తయే సాక్షాదేవాపః ప్రార్థయతి - యదితి ఉచ్ఛి
ష్టరి అవశిష్టమన్యభుక్తావశిష్టరూపముచ్ఛిష్టం యదస్తి తత్ - అభోజ్యం భోక్తుమ
యోగ్యం కేశకీటమూషకాదిపురీషతదంగావపన్నమన్నం యదస్తి ఏతద్ద్వివి
ధం- సముచ్చయద్యోతకచకారాభావశ్ఛాందసః - మయా కదాచిద్భుక్తం కీటా
ద్యవపన్నమన్నమభోజ్యమిత్యేతత్సామయాచారికేషు దృశ్యతే - యస్మిం
శ్చాన్నే కేశస్యాదన్యద్వామేధ్యమమేధ్యైరవసృష్టం కీటో వా మేధ్యసేవీ మూష
కలాంగం నేతి మూషకలా మూషకపురీషం అంగం మూషకాంగం ఉపసమస్తమ
పి మూషకపదమపేక్ష్యత ఇతి వృత్తికారః- అథవా ఉచ్ఛిష్టం పిత్రాదిభుక్తావశిష్టం
పితుర్జ్యేష్ఠస్య చ భ్రాతురుచ్ఛిష్టం భోక్తవ్యమితి సూత్రే విహితమపి తయోర్ధర్మా
నుష్ఠానవిపర్యయే అభోజ్యం భోక్తుమనర్హం ధర్మవిప్రతిపత్తావభోజ్యమిత్యాప
స్తంబస్మరణాత్ - అత్ర వృత్తికారః యదితయోర్ధర్మాద్విప్రతిపత్తిరపాయో భ
వతి తతో న భోజ్యం యద్వా భుంజానస్య బ్రహ్మచారిణో ధర్మవిప్రతిషిద్ధాభవం
మితి మధుమాంసాదిసంశ్రితత్వేన తతో న భోజ్యమితి తాదృశమపి కదాచిత్ప్రమా
దాదినా మయా భుక్తమస్తి - యద్వా ఉచ్ఛిష్టం సద్వ్యజనభుక్తోజ్ఝితం యదస్తి తద
భోజ్యం భోజ్యానర్హం స్త్రీణామనుపేతస్య చోచ్ఛిష్టం వర్జయేదితి నిషేధా
త్- తథావిధమపి కదాచిద్భుక్తం మయా ప్రమాదాత్ - కించ- మమ కర్తుర్విజ్ఞాన
మయకోశస్య సిద్ధాంతే తస్యైవ కర్తృత్వాశ్రయత్వాభిధానాదిత్యర్థః - తథా
దుశ్చరితమపి యదస్తి అపేయపానాఖాద్యఖాదనాగమ్యాగమనలక్షణం గర్హి
తాచరణం మత్కృతం యదస్తీత్యర్థః దుష్టం చరితమితి విగ్రహసామర్థ్యాద్దు
శ్చరితే పదస్యైతావానర్థో లభ్యతే తత్సర్వం పరిహృత్యేతి శేషః- తతో మామా

పః పునంతు తతః అసతాంశూద్రాదీనాం దుష్టః దుర్జనానాం వా సంబంధినం ప్రతి
గ్రహంచ పునంతు అప్రతిగ్రాహ్యం ప్రతిగృహ్యేత్యాశ్వలాయనసూత్రే దు
ష్ప్రతిగ్రహణానంతరం ప్రాయశ్చిత్తం కార్య మిత్యుక్తత్వాత్ - తదర్థ మభిమ
న్త్రిత ముదకం స్వాహా - మద్ధ్యేమేవ క్రాగ్నౌ సుహుతమస్తు తేన సర్వం పాపం
భస్మీకరోమీత్యర్థః - అత్ర గ్రంథాంతరే॥ మంత్రార్థశ్లోకరూపేణ పురాతనై
ర్ద్విజైః సలిఖ్యతే॥ *॥ ఆపః పునంతు పృథివీం పూతా తాభిః పునాతు మామ్। పునం
తు బ్రహ్మణస్పతి ర్వేద వేద్యః పునాతు మామ్॥ పూతా ఇత్యత్ర పూతేతి బ్రహ్మపూ
తా పునాతు మామ్। యదుచ్ఛిష్ట మభోజ్యంచ యద్వా దుశ్చరితం మమ॥ సర్వస్మా
దంహసో స్మాన్నమస తాంచ ప్రతిగ్రహాత్॥ పునంత్వాప ఇతి ధ్యాత్వా స్వాహే
త్యుక్త్వా జలం పిబేదితి। యజుర్మార్జనమంత్రానాహ॥ దధిక్రావ్ణ్ణో ఇత్యాదినా ద

మూలమ్ — దధిక్రావ్ణ్ణో = తారిషత్,

ధీని హవీంషి కాష్ఠాదీని వా క్రామతి గచ్ఛతీతి దధిక్రావాహవిర్భుక్ - అగ్నిపురు
ష ఇతి యావత్ - తస్య దధిక్రావ్ణః దధిక్రావ్ణ ఇతి స్థితే - స్వరపూర్వం వ్యంజ
నం ద్వివర్ణం వ్యంజనపరమితి స్వరపూర్వస్య సవ్యంజనాత్పూర్వభావినావ్ ఇతి
వ్యంజనస్య ద్విత్వే ప్రాప్తేవ కారపూర్వస్పర్శస్య పాష్కరసాదేరితి వకారపూ
ర్వస్య స్పర్శస్య ణకారస్య ద్విత్వే విహితం ప్రాతిశాఖ్యే - తదనంతర మేకీకరణే దధి
క్రావ్ణ్ణ ఇతి సిద్ధం భాషాయాంతు దధిక్రావ్ణ ఇతి వ్యాకరణపారీణాః పఠంతి -
జిష్ణోర్జయశీలస్య అశ్వస్య వ్యాపకస్య అశూ వ్యాప్తా అశ్వరూపస్య వా॥ అగ్నిర్దే
వేభ్యోనిలాయత, అశ్వోరూపం కృత్వేతి శ్రుతేః॥ సర్వేషాం దేవానాంమధ్యేత
స్యైవ అన్నాద త్వేదన్న సంపన్న స్యేత్యర్థః ॥ అగ్నిర్వా అకామయత అన్నా
దో దేవానాగ్ం స్యామితి సఏవమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశ మష్టాకపా
లం నిరవపత్ - తతో వై సోన్నాదో దేవానామభవత్ అగ్నిర్వై దేవానామన్నా
ద ఇతి శ్రుతేః॥ వేగవతో వా వాయుసఖత్వాదితి శీఘ్రగామిన ఇత్యర్థః - ఈదృశ
స్యాగ్నేః అహమకారిషం తస్య సంబంధి స్తోత్రం కుర్యాం। తస్య కింకరో భూయా
సమిత్యర్థః॥ అకారిషమిత్యత్ర రేఫస్యోపరి ఇకార శ్ఛాందసః - సచ అగ్నిః నః అ
స్మాకం ముఖా ముఖాని డా ప్రత్యయః॥ చత్వారిశృంగేత్యత్ర తథాదర్శనాత్ సుర
భి సురభిణీ ప్రత్యయలోపశ్ఛాందసః॥ అస్మత్సుకృతసమాసాదితసౌరభ్యా అ
కరత్ అకరోత్ - ఛాందసమేతత్॥ పరిశుద్ధాని కుర్యాదిత్యర్థః కించనః అస్మా
కం ఆయూంషి ప్రశ్చాత్తేజ - తథాచాయుంగ్ంషిచ తారిషత్ వర్ధయతు ప్రే
త్యుపసర్గస్య ధాతునావా సంబన్ధః తథాచ ప్రతారిషదితి సిధ్యతి - ప్రకర్షేణ వర్ధ
యత్విత్యర్థః - నిరుపద్రవం వేదోదితం ఆయుష్యమస్మభ్యం అనుత్పన్నోత్వితిభా

వః- లిజర్థే లేడితివిధ్యాదౌ లేట్ తస్యఛందసిబహులం లేడితి లేటస్సుట్ లేటోడా
విత్యవికల్పేనాడాగమః- అత్రమంత్రార్థే పురాతననిబంధనశ్లోకాలిఖ్యంతే॥ ద
ధిక్రావారవిర్వహ్నిర్దధిక్రామతిజ్జగత్॥ జనువ్యాప్తిజవైర్వ్యాగా జిష్ణో
రశ్వస్యవాజినః॥ అకారిషంస్తుతం కుర్యాంతేస్యసంబంధినం తదా। సురభిణి సుఖ
స్థానిముఖానిసకరోతునః॥ ప్రతారిషత్ప్రదద్యాత్స పూర్ణాన్యాయూంషినః
ప్రభుః॥ అత్రదధిక్రావంశబ్దస్యసూర్యపరత్వేతుమంత్రార్థస్త్వేవంవ్యాఖ్యేయః
దధిక్రావ్ణః లోకయాత్రానిర్వాహకస్య సూర్యస్యజిష్ణోఃపూర్వవదశ్వస్య
వ్యాపకస్యవాజినఃవేగవతఃశేషఃపూర్వవత్- మన్త్రాంతేమార్జనం- తథాశి
ష్టాచారాత్॥ అష్టాక్షరంనవపదంపదాదౌబ్రహ్మహాభవేత్। పదాంతే ప్రక్షి
పేత్తోయమశ్వమేధఫలంభవేదితివచనాత్। మంత్రాంతేకర్మాదీం త్సన్నిపా
తయేదితిన్యాయాచ్చ- ఆపోహిష్ఠేతిగతం-మార్జనేమన్త్రాంతరమాహ- హిర

మూలమ్— హిరణ్యవర్ణా=భవంతు,

ణ్యవర్ణా ఇతి- హిరణ్యవర్ణాఃసువర్ణభాయాఃతామ్రవర్ణా ఇతియావత్ దివే
తి శేషః- తథాచబ్రాహ్మణం యద్దివాభవత్యపోరాత్రిః ప్రవిశతి తస్మాత్తా
మ్రా ఆపోదివాదదృశ్య ఇతి- శుచయశ్శుద్ధాః-పావకాఃపావయిత్ర్యః- స్నా
నాదినాజగత్పావనసామర్థ్యా ఇతి యావత్ - ఏతాదృశాయాస్తిష్ఠంతి-కించ-
యాస్వప్సుకశ్యపః ప్రజాపతిః- యద్వాపశ్యతీతిపశ్యకఃసూర్యఃసహిసర్వలోక
సాక్షీ-కర్మసాక్షీజగచ్చక్షురిత్యభిధానాత్-ఆద్యంతవర్ణవిపర్యాస శ్ఛాంద
సః॥ కశ్యపఃపశ్యకోభవతి-యత్సర్వంపరిపశ్యతీతిసౌక్ష్మ్యాదితిశ్రుతేః- సచా
ప్సుజాతఇతిపౌరాణికాః॥ యోఽముష్యత పత ఆయతనం వేద ఆయతనవాన్భవ
తి॥ అసౌవా ముష్యత పత ఆయతనమిత్యత్ర- సూర్యస్యాబ్వికారత్వం॥ఇంద్రఃసు
రేశ్వరః॥ సచాప్సుజాతః॥ విరూపానానారూపాఃయాఆపఃఅగ్నిం - బాడబా
ఖ్యంవహ్నిం గర్భంగర్భస్థం దధిరే॥ కుక్షిస్థితజంతుత్వేన స్థాపితవత్య ఇ
త్యర్థః- తృతీయమప్సునృణామజస్రమింధానమేనం జరతేస్వాధీరితి శ్రుతేః-
తాఃపూర్వోక్తా అపః-నఃఅస్మాకం శం సుఖహేతవః- స్యోనాః అవైషయికసు
ఖదనకాశ్చభవంతు-అథవా శందుఃఖంశమయంత్వితి శేషః- స్యోనాస్సుఖకారి
ణ్యోభవంతు-మార్జనవినియుక్తమన్త్రాంతరమాహ-యాసాగ్ంరాజేతి- వ

మూలమ్— యాసాగ్ంరాజా= భవంతు,

రుణోరాజాయాసాంపతిర్న్యాయకోదండధరఇత్యర్థః- జనానాం సత్యా
నృతేపుణ్యపాపే అవపశ్యన్ వివేచయన్- యాసామధ్యంబసతీతి శేషః॥
యాతిగచ్ఛతి- అయంపుణ్యకృదయంపాపకృదితిపుణ్యపాపానుగ్రహ నిగ్రహ

యాపవ్యాపారచికీర్షయా తత్రవసతీత్యర్థః. అపిచ మధుశ్చ్యుతః మధుస్యంది
న్యః ఘృతస్రావిణ్య ఇతియావత్ - శుచయః పావకాః యాః స్నిగ్ధం తితా ఆపః శి
ష్టంగస్తం యద్యపి హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకా ఇత్యత్ర శుచి పావక పదే గృ
హీతే ఏవ పునరత్రాపి గృహీతం పౌనరుక్త్యం తథాప్యాదరాత్పునర్వచనం. మం
త్రవిషయే పౌనరుక్త్యమపి నాస్తి తదుక్తం భగవతా భాష్యకారేణ - ఈశావాస్య
భాష్యే నమస్త్రిజామితాస్తీతి, పూర్వమంత్రోక్త ఏవార్థః పునరుచ్యత ఇతి, కిం
చ, యాసాం దేవా ఇతి. యాసాం సమ్పాం భక్షం భక్షణం భక్ష్యో యాః ... మా
ణా యేతి శ్రౌతే దర్శనాత్ - దేవాః దివి ద్యులోకే మం దాతిన్యామితి శేషః॥ కృణ్వం

మూలమ్ — యాసాం దేవా భవంతు.

తికుర్వంతి - పూరణగుణేత్యాదినా సుహితా స్తృప్తా ద్యులోకే ఆపః దేవా భ
క్షయంతి॥ అమృతరూపత్వాదిత్యర్థః యాశ్చాంతరిక్షే బహుధా బహుప్రకా
రం భవంతి - సంతి, భూ సత్తాయాం, సర్వానుధారాస్త్రసలిలాంతరిక్షే ప్రతిష్ఠి
తా ఇతి శ్రుతేః - యా ఆపః పృథివీం పయసా వృష్ట్యా ఉదంతి క్లేదయంతి, సకలలో
కానుగ్రహార్థం - పృథివీం వర్షధారాభి రాసించంతీతి భావః - శుక్రాః శుభ్రాః

మూలమ్ — శివేన మా చక్షుషా పశ్యత,

తా ఆప ఇతి॥ గతమన్యత్. శివేనేతి॥ హే ఆపః శివేన స్వరూపేణ॥ ...॥ శివం
భద్రం కల్యాణమితి కోశాత్ - చక్షుషా కటాక్షేణ - మా మాం పశ్యత సుయిసిరం
తర భూయసీం కరుణాం దృష్టిం సంపాదయేత్యర్థః - శివయా తనువా కల్యాణ
మూర్త్యా మే త్వచం ఉపస్పృశత మదీయాం త్వచముపస్పృశ్య నేన పూతాం కురుతే
త్యర్థః ఇదానీమధికారీ స్వకృత్యమాభాషతే సర్వానగ్నీనితి॥ హే ఆపః వః యుష్మా
కం అప్సుసీదంతః తిష్ఠంతి అప్సుషదం జలస్థాన్ ... సర్వానగ్నీన్ హు
వే ఆహ్వయామి కిమర్థమిత్యత ఆహ॥ మయీతి॥ మయి వర్చః దీప్తిః - బలం శక్తిః ఓ
జః ఉత్సాహః - ఏతత్సర్వం మయి నిధత్త స్థాపయత - మాం వర్చస్వినం బలవంత
మోజస్వినం కురుతేత్యర్థః॥ అగ్నీనప్సుషద ఇత్యత్ర ... స్థితే - అనితిపరో గ్రహాశ్యయా జ్యా
మహా పృష్ఠ్య హిరణ్యవర్ణీయే ష్వికార ఊకార పూర్వో రేఫమాకారపూర్వ
శ్చ యకారమితి ప్రాతిశాఖ్యం సూత్రం. అత్ర త్రిభాష్యకారః ఏతేషు ఈకారపూ
ర్వ ఊకారపూర్వో వా నితి పరో నకారః రేఫభావమాపద్యతే. ఆకారపూర్వ
శ్చేద్యకారమాపద్యతే - హిరణ్యవర్ణీయేషు సర్వానగ్నీనితి ఇతి స్థితే ఆకార
పూర్వత్వాన్నకారః॥ యకారమాపద్యతే - ఈకారపూర్వత్వాన్నకారో రేఫ
భావమాపద్యతే లుప్యతే త్వణ పూర్వౌ యవకారావితి యకారో లుప్యతే న
కారస్య రేఫోష్మ యకారాభావాల్లుప్తే చ యల్లోపాచ్చ పూర్వస్వరో నునాసిక

ఇతి॥ఆకారస్యఈకారస్యచసానురాసికత్వమితివ్యాచక్రురితిసర్వంసుస్థం।ఏవ
మ్మార్జనంవిధాయతతఃపాపపురుషవినిర్గమనాయదక్షకరేజలం నిధాయనాసి
కాగ్రంప్రాపయ్యవామభాగేమేదిన్యాంనిక్షిప్యతజ్జలంనావలోకయేత్, తదు
క్తంవాసిష్ఠే॥*॥గృహీత్వాపాణినావారిస్వశాఖోక్తాన్యుపంజపేత్।ఉద్ధృత్య
దక్షిణేహస్తేజలంగోకర్ణవత్కృతే॥ నిధాయనాసికాగ్రేతుపాపపూరుషంచ
సంస్మరేత్॥శిఖ్యయానాసికాయాంతునిరుద్ధప్రాణమారుతః॥ వామేనిక్షిప్య

మూలమ్—ద్రుపదా- మైనసః

మేదిన్యాంతజ్జలంనావలోకయేదితి॥ తత్రవినియుక్తమంత్రమాహ- ద్రుపదా
దితి-మాంఏనసఃముంచతుకర్మసాక్షీసూర్యఇతిశేషః-తత్రనిదర్శనం ద్రుపదా
దివఅపరాధినాంపాదకీలితంకాష్ఠంద్రుపదం॥ చోరాదీన్నిరోద్ధుం గ్రామమ
ధ్యేదారుమయంపాదకీలితంవిధాయగ్రామస్వామినస్స్థాపయంతీతి ప్రసిద్ధం
తస్మాదివేత్యర్థః-యథాకృపాళుః స్వామీద్బంధనాదపరాధినం మోచయ
తితద్వదితిభావః।కించ। ఆపఃఏనసఃపాపాన్మాంశుంధంతు శోధయంతు- అస్మి
న్నర్థేమంత్రయోదృష్టాన్తాకథ్యంతే॥ ద్రుపదాత్పాదకీలితాత్ కాష్ఠాత్ ఇవ ము
ముచానఃముక్తఇవస్విన్నస్స్వేదవాన్ స్నాత్వీస్నాత్వాస్నాత్వాపరయన్వేతి ని
పాతనాత్సాధుః-మలాత్ సకలశరీరవ్యాపిసర్వాంగాత్ ముక్తఇవ పునాత్యనేన
ఆజ్యాదికమితిపవిత్రం॥ పూతస్సంజ్ఞాయామితికరణేఇత్రప్రత్యయః- తేనపవి
త్రేణసమూలాగ్రదర్భరూపేణ॥*॥సమాసాగ్రదర్భప్రాదేశమాత్రపవి
త్రీకృత్వా॥ఇతిశ్రేదర్శనాత్॥పవిత్రంవైదర్భాఇతిశ్రుతేః - తేనపూతం శో
ధితంఆజ్యస్థాల్యామాజ్యంనిరూప్యతత్రాభ్యాఉదగగ్రాభ్యాంపవిత్రాభ్యాంపు
నరాధారమాజ్యం త్రిరుత్పూయేతిశ్రౌతోక్తవిధానాత్- సంస్కృతమాజ్యం
సర్పిరివ ఏతత్సర్వంతద్దోషాద్విముక్తం సత్ యథాపరిశుద్ధం భవతి-
తథామామాపః సర్వస్మాదేనసః శోధయంత్వితితాత్పర్యార్థః- అత్రికారి
కాకారః॥ యాభ్యోజాతాకశ్యపేంద్రాగ్నింవైద్యుతబాడబమ్ । గర్భం
యాదధిరేనానారూపాస్థితివశేనతాః॥ శందుఃఖం శమయిత్వాపః స్యోనా
స్సంతుసుఖప్రదాః। యాసాంమధ్యేదండధరః పుణ్యపాపే వివేచయన్॥ వ
రుణాయాతిమధురస్యందిన్యఃపూర్వవత్పరమ్ । యాసామమ్యురూపాణాం
భక్షణం కురుతేమరాః॥ వృష్ట్యాత్మనాచ బహుధా సేచకాః పృథివీమపిపయ
సాతద్గతాకారైస్సించతీతి త్రిలోకగాః॥ శుక్రావిశుద్ధాస్తా ఆపస్సంతు దా
స్సంతుకమలాదాః। ఆపఃకల్యాణదృష్ట్యామాపూతస్యాఇతిపశ్యత॥తనువాస్తా
స్యయాశివాత్వా స్పృశతాంగంచ మామకమ్ । ఆహ్వాయామ్యప్సు వస

తోవహ్నేర్వాచాడబాదికాః ॥ అహోరాత్రయో[illegible]గ్చ్ఛబలమోజోని ధత్తే వై । ఏతత్సర్వంసమానంస్యాత్స [illegible] ॥ జలప్రోక్షన మంత్రాస్తుపఠిత్వా అస్తు విశేషతః । అహో[illegible] [illegible]ర్థ్వమిరిత మ్॥ పశ్చాదపిత్ర్ధేవాస్యాదితి [illegible]తో [illegible]కర్తవ్యంశిష్టా చారాత్తథైవహి॥ ప్రాతిస్సంధ్యాయా మాసన్నే [illegible] తస్య కల్పతఇతిః । మధ్యే మాధ్యాహ్నికంసంధ్యామపాసీత్యేతేతిః ॥ సాయంవిహితసంధ్యాయా స్సంకల్పస్స్యాగిరితః ॥ అత్ర [illegible]ధవీమః॥ అథాతస్సంధ్యావందనవిధిం[illegible] [illegible]తోధిపి క్తః ప్రక్షా ళ్యపాణిపాదమాచమ్య అగ్ని[illegible] యాజుపః పీత్వాసూర్య శ్చేతి ప్రాతఃసావిత్ర్యాసురభి[illegible] [illegible]యాభిః పావమానీ భిరాప్యాహృతిభిరన్యైశ్చ[illegible] [illegible]తోభవతీతి - అథా ర్ఘ్య దానంజపర్తవ్యం-తత్ర [illegible] [illegible]వ్యాఖ్యాస్యతే. మా

వసా[illegible] — హ[illegible]గ్[illegible] [illegible].

ధ్యాహ్నికసంధ్యాయాం [illegible] [illegible]హగ్ంసఇ తి - హంతిఆహవనీయాది [illegible]కే [illegible] పరమాత్మా హంసోనామసదాశివఇతివచనాత్ -[illegible] [illegible]చిషదితశు చౌదేశేఆవిముక్తాదిపుణ్యక్షేత్రజాలేస్థితత్వాచ్చుచిషత్ క్షేత్ర [illegible]ంపతియేనమ ఇత్యాదౌతథాదర్శనాత్ - సర్వస్మిన్ [illegible]గం[illegible]ష॥వాస నాద్వాసుదేవస్యవాసితం తేజఃత్రయీమయమితివచన[illegible] అం[illegible]క్షేసీదతీత్యంతరి క్షసత్ । *॥హోంతరిక్షేతిష్ఠన్నిత్యశ్రుతేః[illegible] అగ్నిరూపేణదేవానాంఆహ్వా యితా॥ఋషిర్హోతానివసాదేత్యశ్రుతేః [illegible] హోతాదేవానామాహ్వాయి తాపహ్నికతదూప్రపఇత్యర్థః- అగ్నింధూతంవృణీమహఇత్యశ్రుత్యాహవ్యేహ్నాన్దైవ [illegible]తృత్వాద్వాగమాత్ - వేద్యాంభూలోకవ్యాపకత్వే సీదతీతివేదిషత్ - సావాఇయగ్ంసర్వైవవేదిరిత్యశ్రుతేః-యద్వా వేద్యాంపరిష్కృతాయామాసీద తీతి వేదిషత్ - వేదిఃపరిష్కృతాభూమిరితికోశాత్ - వేదిర్వైపరోంతఃపృథి వ్యా ఇతిశ్రుత్యా వేదికాయాస్సర్వోత్కృష్టత్వావగమాత్తత్ర పరమాత్మావి ర్భావోయుక్తఇతిభావః- అతిథిరతిసర్వశరీరేష్వతిథివత్ స్వనయాయుక్తంకు టుంబినమభ్యాగచ్ఛతీతిధర్మపురస్సరో నాన్యప్రయోజనస్సన్నతిథిర్భవతీతి-ధర్మ పురస్సరః కృత్వాద్యనుష్ఠానంపురస్కృత్యాగత్వేనార్థంయాచ్ఞాపరఇత్యర్థః కేచిదభ్యాగతఇతివదంతః ॥ *॥ అభ్యాగతస్స్వయంవిష్ణురితివచనముదా హరంతి- తన్నఅభ్యాగతస్యాన్నమాత్రార్థిత్వాత్ -అతిథేస్తువనేకతలక్షణల

క్షితశ్చైవ న తత్పోషణత్వాత్ - తస్మాదతిథిశబ్దస్యాన్నమాత్రార్థ్యభ్యాగతో
ర్థః కింతు - వర్ణిత ఏవార్థః నను అభ్యాగతపదమపి తథావిధవాచకం నాన్న
మాత్రార్థివాచకమితి చేత్ - ఓం సంజ్ఞాభేదేపి న తు సంజ్ఞ్యభేద ఇతి సారం దురో
ణేషు గృహేషు సీదతి గచ్ఛతీతి దురోణసత్ - అజస్రోదీదిహానో దురోణ ఇత్యాది
షు దురోణశబ్దస్య స్థానపరత్వదర్శనాత్ - బ్రహ్మాండాఖ్యగృహే వర్తత ఇత్యర్థః నృషు
మనుష్యేషు వైశ్వానరరూపేణ సీదతీతి నృషత్॥ అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రా
ణినాం దేహమాశ్రిత ఇతి స్మృతేః వరే శ్రేష్ఠే తీర్థాదౌ సీదతీతి వరసత్ ॥*॥ నమస్తీ
ర్థ్యాయ చేతి శ్రుతేః- యద్యపి శుచిషదిత్యనేనైవ అయమర్థస్సిద్ధః తథాప్యాదరా
త్పునర్వచనం మంత్రేషు జామితా నాస్తీతి ప్రాగుక్తమితి భావః- ఋతే యజ్ఞే నిష్పా
దితత్వేన సీదతీతి ఋతసత్ వ్యోమని సూర్యాత్మనా సీదతీతి వ్యోమసత్ - అప్సు
జలేషు జాయత ఇత్యబ్జాః ॥*॥ యో అప్స్వగ్నిరితి శ్రుతేః జనసనఖక్రమగమో
విడితి విట్ - విడ్వనోరనునాసికస్యాదితి నకారస్యాకారాదేశః - గోష్వం
తర్యామిత్వేన ప్రాదుర్భూతో గోజాః ॥ * ॥ పశుపతయే చేతి శ్రుతేః ఋతే
యజ్ఞభోక్తృత్వేన జాతః ఋతజాః- భోక్తారం యజ్ఞకర్మణామితి స్మృతేః- అ
ద్రిషు పర్వతేషు జాతః స్థిత ఇత్యద్రిజాః ॥*॥ యస్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్నితి శ్రుతేః-
ఈదృశః- పరమాత్మా బృహదధికం ఋతం ఉపాసనాత్మకం యజ్ఞం నిష్పాదయ
త్వితి శేషః- అథ జలేన పాణినాత్మప్రదక్షిణమనువ్రజనం కర్తవ్యం- యత్ప్రదక్షి
ణం ప్రక్రమంతి తేన పాప్మానమవధూన్వంతీతి శ్రుతేః ॥*॥ అసావాదిత్యమంత్రే
ణ సోదకేనైవ పాణినా ప్రదక్షిణమనువ్రజ్య ఆచమేత్సంధ్యయోర్ద్వయోరితి
స్మృతేశ్చ సంధ్యయోరిత్యుపలక్షణం- సన్ధ్యానామపీతి విజ్ఞేయం- అత ఏవ తత్సం
ధ్యాత్రయేపి సమానం। తథైవ శిష్టాచారాత్ - తత్ర వినియుక్తం మంత్రమాహ।

మూలమ్ — అసావాదిత్యో బ్రహ్మ

అసావితి॥ అసావితి పాణినా నిర్దేశః- ఆదిత్యో బ్రహ్మ పరమాత్మా- ఉభయోరై
క్యానుసంధానం సంధ్యావందనస్య ప్రధానభూతం ఫలం భవతి॥*॥ అసావాది
త్యో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి య ఏవం వేదేతి శ్రుతేః- అత్రేదం రహ
స్యం ప్రకాశ్యతే- కాలత్రయేప్యర్ఘ్యదానం కర్తవ్యం- తత్ర సాయం ప్రాతః కా
లయోరర్ఘ్యత్రయం ప్రకృతం వస్తుతస్తు మధ్యాహ్నస్యైవ మేవ లౌకికాః కేచి
దేకార్ఘ్యమాచరంతి- ఇదం చ యథాకాలమేవ కర్తుం శక్యం కాలే త్వతిక్రాంతే

— *అర్ఘ్యనిర్ణయః.* —

ప్రాయశ్చిత్తతయా ప్రాణాయామోఽప్యర్ఘ్యప్రక్షేపశ్చ కర్తవ్యౌ - ఉభయో
స్సముచ్చయః- న తు వికల్ప ఇత్యుక్తమనస్తాత్ - తత్రాయం ప్రయోగః. విధివదా

చమ్య-యథాశక్తిప్రాణానాయమ్య- మమసాయంసంధ్యాకాలాతిక్రమణదో
షపరిహారార్థం ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యపూర్వకమర్ఘ్యప్రదానంకరిష్యఇతిసంక
ల్ప్య- సూతనోదకేనసశిరస్కయాసవ్యాహృతికయాగాయత్ర్యాప్రాయశ్చి

—(*)ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యనిర్ణయః.(*)—

త్తార్ఘ్యమేకందద్యాత్- ఏవంప్రాతః- సత్త్రైవంప్రాయశ్చిత్తకరణేప్రమాణా
భావః,నియమాతిక్రమణేచాన్యస్మిన్నితిసూత్రకారవచనాత్-ప్రాణాయామః
ప్రాయశ్చిత్తతయాకర్తవ్యః ॥*॥ ఆచాంతోవిధివత్ప్రాణానాయమ్యచతుర
ర్ఘ్యకం। కాలాతీతవిశుద్ధ్యర్థందత్వాసంధ్యాంసమాచరేదితిస్మృతేఃచతుర్థమ
ర్ఘ్యందేయమితివిశేషః యద్వాకాలమనుష్ఠానేఏకఃప్రాణాయామఃకర్తవ్యః॥
*॥ సంధ్యాదావర్ఘ్యదానేచప్రాణాయామైకమాచరేదితివచనాత్- నవర
మణవండికాయామప్యుక్తం ॥*॥ ఏవంసంమార్జనంకృత్వాబహిఃశుద్ధ్యర్థకా
రకమ్।అతోభ్యంతరశుద్ధ్యర్థంప్రాణాయామంసమాచరేదితి ॥ అత్రాయంసి
ద్ధాంతః- యదాకాలాతిపత్త్యాసంధ్యావందనంక్రియతే - తదాప్రాయశ్చిత్తా
ర్ఘ్యమేకందాతవ్యంతదనంతరంసాయంప్రాతఃత్రీణ్యర్ఘ్యాణి దాతవ్యాని - త
త్రప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యదానాత్పూర్వమేకఃప్రాణాయామఃకర్తవ్యః- నపునఃప్ర
ధానార్ఘ్యకాలేపికర్తవ్యః ఏకంప్రాణాయామమేవాదాయప్రధానార్ఘ్య
దానస్యాపిప్రాణాయామపూర్వకత్వసిద్ధేః - యథాబహిష్పవమానప్రసర్పణే
అధ్వర్యుప్రముఖాః ప్రసర్పంతీత్యత్రఏకనైవాధ్వర్యుణాసర్వేప్రస్తోత్రాదయః
అధ్వర్యుప్రముఖాభవంతి - యథాఆశ్వలాయనసూత్రేబ్రహ్మయజ్ఞప్రకరణే
ఓంపూర్వావ్యాహృతయ ఇత్యేకంప్రణవమాదాయసర్వాసాంవ్యాహృతీనాం
నారాయణాశయాత్ప్రణవపూర్వకత్వం యథాఉభయోరపిదర్శపూర్ణమా
సయోరేకామన్వారంభణీయామాదాయతదారంభకత్వం తద్వత్ప్రకృతేపి
నకోపిదోషః - నచోభయత్రాపిప్రాణాయామానుష్ఠానమస్తుబాధకాభావాది
తివాచ్యం - తథాత్వేవచనాభావాత్తత్కల్పనాయాముపపత్తివిరోధాచ్చ
తథాహి - ప్రథమమాచమనంకృత్వాప్రాణానాయమ్య ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్య
దానంకరిష్యఇతిసంకల్ప్యతతఉత్థాయార్ఘ్యందత్వా పునరుపవిశ్య- పునరా
చమ్యప్రాణానాయమ్యపునరుత్థాయప్రధానార్ఘ్యాణిదేయానీతివాచ్యం - న
హ్యత్రావిగీతశిష్టాచారోదృశ్యతే- తస్మాదుపపత్తివిరుద్ధోయం పక్షఇతిఅస్మ
దుక్తఏవసమ్యక్-తత్రాయంప్రయోగఃవర్ణితరీత్యాచమ్యయథాశక్తిప్రాణా
నాయమ్యదేశకాలావనుకీర్త్యమమసంధ్యాకాలాతిక్రమణదోషపరిహారా
ర్థప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యదానపురస్సరమర్ఘ్యదానంకరిష్యఇతి సంకల్ప్య - జలం

గృహీత్వోత్థాయ తర్జన్యంగుష్ఠయోరసంసర్గం యథా తథా ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యం వి
న్యస్య సాయం ప్రాతశ్చ త్రీణ్యర్ఘ్యాణి దద్యాత్ అత్ర స్మృతివచనాన్యుదాహ్రి
యంతే ॥*॥ ప్రాఙ్ముఖస్తు తతః ప్రస్థో ధ్యేయోపాసనమాచరేత్ ॥ అర్ఘ్యప్రక్షే
పణం కుర్యాదాదిత్యాభిముఖో ద్విజః ॥ ప్రాతః ప్రహ్వః క్షిపేదప్సు మధ్యాహ్నే
ఋజుసంస్థితః । అర్ఘ్యప్రక్షేపణం కుర్యాత్సాయం తూపవిశన్భువి ॥ పాణిభ్యాం
జలమాదాయ గాయత్ర్యా చాభిమంత్రితమ్ । గోశృంగమాత్రముద్ధృత్య జలమ
ధ్యే జలం క్షిపేత్ ॥ జలేష్వర్ఘ్యం ప్రదాతవ్యం జలాభావే తు తత్స్థలే । సంప్రోక్ష్య
వారిణా సమ్యక్పశ్చాదర్ఘ్యం యథావిధి ఇతి ॥ అత్రాపి దాతవ్యమిత్యన్వయః-
ఇదం వచనం ప్రాతర్మధ్యాహ్నసంధ్యాకాలార్ఘ్యదానవిషయం-తదుక్తం ॥
ఉపవిశ్య తు సాయాహ్నే జలేష్వర్ఘ్యం న నిక్షిపేత్ । నిక్షిపేద్యది మూఢాత్మా
రౌరవం నరకం వ్రజేదితి ॥ సాయముపవిశ్య వారిణా సంప్రోక్ష్య భూమావర్ఘ్య
దానం కార్యం- న జల ఇత్యర్థః - ఆశ్వలాయనశాఖినః పి సాయముపవిశ్యైవ అ
ర్ఘ్యదానం కార్యం తదుక్తం బహ్వృచస్మృతిసంగ్రహకారేణ సాయం స్థలో
ర్ఘ్యవిధానం శాఖాంతరవిషయం ఆశ్వలాయనస్తు సాయముపవిశ్యార్ఘ్యప్ర
క్షేపణం కుర్యాత్ ప్రక్షేపణానంతరముత్థాయ అద్భిరాత్మానం పరిషిచ్య- ప్ర
దక్షిణం కృత్వా ఉపవిశ్యాచామేదితి ॥ మధ్యాహ్నే తు యథాకాలమేకమర్ఘ్యం
దేయం- కాలాతిపత్తౌ ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యం దత్వా- ప్రధానార్ఘ్యం దేయమి
తి వివేకః- మధ్యాహ్నే చాంజలిక్షేపమాత్రమేవ సమాచరేదితి వచనాత్ న చ మ
ధ్యాహ్నే ప్రాయశ్చిత్తానుసారేణ చాభ్యర్ఘ్య కనీయసః ॥*॥ చతురర్ఘ్యం తు
గాయత్ర్యా శిరో వ్యాహృతిసంపుటం । కాలాతీతవిశుద్ధ్యర్థం త్రిసంధ్యాసు స
మాచరేదితి వచనసద్భావాత్ త్రైశీపి పదస్థానవిధానాత్ - అత్రాయమపి శేషః
మధ్యాహ్నే బహ్వృచానామాపస్తంబశాఖినాం సంధ్యానుష్ఠానం కా
ర్యం- యథా ప్రాతరౌపాసనానంతరం బ్రహ్మయజ్ఞః ప్రాప్నోతి తథా మాధ్యా
హ్నికసంధ్యాం కృత్వైవ కర్తవ్యః తత్రైవ శిష్టాచారాత్ స్మృతికారైరం
గీకారాచ్చ- ఆశ్వలాయనకశాఖినాంతు మాధ్యాహ్నికసంధ్యావందనాత్ప్రా
గేవ బ్రహ్మయజ్ఞః కార్యః- తతో మాధ్యాహ్నికీసంధ్యేతి నిర్ణయః తదుక్తం బ
హ్వృచస్మృతిసంగ్రహకారేణ ॥*॥ మాధ్యాహ్నస్నానవేళాయాం స్నాన
వస్త్రం న పీడయేత్ । పీడయేద్యది మూఢాత్మా తత్స్నానం నిష్ఫలం భవేత్ । తీరే
నిక్షిప్య తద్వస్త్రం బ్రహ్మయజ్ఞం సమాచరేత్ । తతో మాధ్యాహ్నికీం సంధ్యాం
కుర్యాదిత్యాశ్వలాయన ఇతి ॥ శౌనకః ॥*॥ మధ్యాహ్నే చ పునస్స్నాత్వా బ్ర
హ్మయజ్ఞం సమాచరేత్ । తతో మాధ్యాహ్నికీం సంధ్యాం కృత్వా తు గ్రహమా

విశేత్ ఇతి॥ త్రమాధ్యాహ్నః ముఖ్యకాలః॥ మధ్యమాస్నానకర్మణీతి వచనాత్॥
మధ్యమామాధ్యాహ్నికీం సంధ్యాస్నానకర్మణి మాధ్యాహ్నకాల ఇత్యర్థః-
తత్ర గౌణకాలః సంధ్యామాధ్యాహ్నికీం ప్రతి ఇతి తథా॥ మధ్యాహ్నే తూత్త
మా ప్రోక్తా సంగమే మధ్యమా స్మృతా। అపరాహ్ణే ధమా ప్రోక్తా మధ్యసన్ధ్యా
త్రిధామతేతి॥ తర్జన్యంగుష్ఠయోగేన హ్యర్ఘ్యదానం కార్యమిత్యుక్తం స్మృత్యం
తరే॥ తర్జన్యంగుష్ఠసంయోగాద్రాక్షసీముద్రికా భవేత్। యో దదాతి తయా చా
ర్ఘ్యం తత్తోయం రుధిరం భవేదితి॥ ఏవమర్ఘ్యదానం కృత్వా ప్రదక్షిణమనువ్ర
జ్యాచామేత్॥ తథా చ స్మర్యతే॥*॥ యత్ప్రదక్షిణం ప్రక్రమంతి తేన పాప్మానమ
వధూన్వంతీతి॥*॥ మందేహానాం వినాశాయ నిక్షిపేత్తు జలాంజలీన్। ప్రాయశ్చి
త్తార్థమాచమ్య ముచ్యతే బ్రహ్మహత్యయేతి॥ అథ సంధ్యాంగం తర్పణం కర్త
వ్యం శిష్టాచారాత్ తదుక్తమాహ్నికే॥ *॥ క్రమాత్సంధ్యా చ గాయత్రీం బ్రా
హ్మీం చ నిమృజీం తథా తర్పయామీతి వక్తవ్యం చతస్రో దేవతాః క్రమాత్। తత్రా
యం ప్రయోగః- ఆచమ్య ప్రాణానాయమ్య మమ దురితక్షయార్థం పరమేశ్వర
ప్రీత్యర్థం సాయం సంధ్యాంగత్వేన తర్పణం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య సన్ధ్యాం తర్ప
యామి, సరస్వతీం తర్పయామి, రౌద్రీం తర్పయామి, నిమృజీం తర్పయామి, చత
స్రో దేవతాస్తర్పయేత్- ఏవం ప్రాతస్సంకల్పం కృత్వా సంధ్యాం గాయత్రీం
బ్రాహ్మీం నిమృజీమితి ప్రాతః, మాధ్యాహ్నే సంధ్యాం సావిత్రీం వైష్ణవీం నిమృ
జీమితి తర్పయేత్- అత్రాయం విశేషః సంధ్యాత్రయేఽప్యర్ఘ్యదానానంతరం
కేచిదస్త్రోపసంహరణాదికం కుర్వంతి తన్మాంత్రికసంధ్యావిషయం- నతు వైది
కసంధ్యావిషయకం ప్రత్యక్షవేదే వేదమూలాసు స్మృతిషు చ అస్త్రోపసంహర
ణస్య అనుక్తత్వాత్- తస్మాదస్త్రోపసంహారాదికం కర్తవ్యమితి సర్వం రమణీ

—(*) ఆశౌచే సంధ్యావిధిః. (*)—

యం- అత్రేదం తత్త్వం విచార్యతే- ఆశౌచే సంధ్యావందనం కర్తవ్యముతాకర్త
వ్యం వేతి. ఆశౌచాదౌ సంధ్యావందనమర్ఘ్యాంతమిత్యుక్తమ్॥ అథ స్తాత్ స్మృ
త్యంతరే విశేషః కథితః॥*॥ సన్ధ్యామిష్టిం చ హోమం చ యావజ్జీవం సమాచరేత్
న త్యజేత్సూతకే వాపి త్యజన్గచ్ఛత్యధోగతిమితి- ఏతద్వచనం మానసికం సంధ్యా
వందనాభిప్రాయం- తదుక్తం పులస్త్యేన॥*॥ సూతకే మృతకే చైవ సంధ్యాకర్మ
న సంత్యజేత్। మనసోచ్చారయేన్మంత్రాన్ ప్రాణాయామమృతే ద్విజ ఇతి- నను ఏ
వమపి ఆశౌచాదౌ సంధ్యాకర్మ న కర్తుం శక్యతే- ఆశౌచస్య కర్మాధికారపరిపన్థి
త్వేన తదయోగ్యత్వాత్- అత ఏవ విష్ణుపురాణేపి॥ *॥ సర్వకాలముపస్థానం సం
ధ్యాయాః పార్థివేష్యతే। అన్యత్ర సూతకాశౌచవిభ్రమాతురభీతితః ఇతి॥ కించ

సూతకాదౌ సత్యపి సామర్థ్యే సన్ధ్యాకర్మవ కార్యమిత్యాహ మరీచిః॥*॥ సూత
కే కర్మణాం త్యాగస్సన్ధ్యాదీనాం విధీయత ఇతి॥ అత్ర బ్రూమః- పూర్వోదా
హృతపులస్త్యవచనబలేన తాసామాచమనాద్యభివాదనాంతకర్మరూపసం
ధ్యాకలాపస్య సవిశేషానుష్ఠానతిషేధే తాత్పర్యకల్పనాత్ - అతఏవ పరాశర
మాధవీయే- ప్రాణాయామం వినా మానసికం సర్వం తాత్కాలం కార్యమిత్యుక్తం- య
త్తు అశౌచస్య కర్మాధికారపరిపంథిత్వాదాశౌచకాలే నానుష్ఠానం సంభవతీతి
తదపి న, తాత్కాలికశుద్ధిసంభవాత్ - తదాహ పరాశరః॥*॥ ఉపాసనే తు వి
ప్రాణామంగశుద్ధిశ్చ జాయత ఇతి॥ గోబిలః॥*॥ అగ్నిహోత్రాదిహోమార్థం
శుద్ధిస్తాత్కాలికీ స్మృతేతి॥ నను వ్యాధితస్య కథమనుష్ఠానప్రకారః. ఉచ్యతే- జ్వ
రితస్య యావదనుష్ఠానాభావేప్యదోషాత్ - స్వస్థస్యైవ తత్ర నియమాత్ - తదా
హ యాజ్ఞవల్క్యః॥ అనార్తశ్చేత్సృజేద్యస్తు స విప్రశ్శూద్రసమ్మతః। ప్రాయ
శ్చిత్తీ భవేచ్చైవ లోకే భవతి నిందిత ఇతి॥ అత్రిరపి॥ నోపతిష్ఠంతి యే సంధ్యాం స్వ
స్థావస్థాశ్చ యే ద్విజాః। హింసంతి వా సదా తే వై భగవంతం దివాకరమితి॥ నను వ్యా
ధితస్య కా గతిరితి చేత్ పిత్రా భ్రాత్రా వా స్వానుష్ఠానం కారయితవ్యం న తు స
ర్వాత్మనా లోపః నిత్యకర్మత్వాత్ తదుక్తం స్మృత్యంతరే॥*॥ ఉన్మత్తదోషయు
క్తస్య వ్యాధితస్య చ నిత్యశః॥ పిత్రా భ్రాత్రాథ వాన్యో వా సంధ్యావందనమా
చరేత్॥ అత్రాయమాశయః, జ్వరాదినాపి కించిత్పీడితత్వే శుద్ధమంబరం
ధృత్వా వాగ్యతస్సమాసీనస్స్వేష్టదేవతాం ధ్యాత్వా విభూతిలేపనం కృత్వా-
తత్ర వారిణా త్రిరాచమ్య యథాశక్తి సంధ్యావందనం కుర్యాత్ - రుగ్ణస్య ప్రో
దకాచమనం నిషిద్ధమిత్యాపస్తంబమునిరాహ॥ తస్మాభిశ్చకారణాదితి॥ కా
రణం జ్వరాదికమితి వృత్తికారః- అత్యంతశ్చేత్ పితరభ్రాతరమన్యం శిష్యా
దికం వా సమాహూయ నాహమనుష్ఠాతుం శక్నోమి త్వమేవ తదాచరేతి సందిశేత్ - యజమానస్యోపాత్తదురితక్షయార్థమితి సంకల్పః - ఏతేన ఉన్మత్తో
వ్యాఖ్యాతః॥ ... ... *

ఇతి శ్రీ రాఘవదైవజ్ఞ వంశపయఃపారావార సుధాకర
శ్రీ మల్లి భట్ట మహోపాధ్యాయ తనయస్య
శ్రీలక్ష్మీగర్భ సముద్ర సద్రత్నస్య శ్రీకృష్ణ
పండితస్య కృతౌ నిర్ణయ కల్పవల్ల్యాఖ్య
సంధ్యావందన భాష్యే
తృతీయ గుచ్ఛః.

శ్రీ రస్తు.

సంధ్యావందనభాష్యే - చతుర్థానుష్ఠానప్రారంభః.

అథ గాయత్రీజపాత్పూర్వమేవ ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మేతి గాయత్రీహృదయంపఠనీయం- తదాహశౌనకః॥ ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మేత్యేతదయముచ్యతే॥ గాయత్ర్యాస్తత్పరిత్యాదౌ జపకర్మసమాచరేదితి॥ తదిదానీంవ్యాఖ్యాయతే-ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మపరమాత్మేతివాచయోర్నిర్దేశః- ఏతత్పదద్వయంవ్యాఖ్యాతివ్యాఖ్యానావసరేసమ్యగ్వక్ష్యతేఽతమధస్తాత్ - ఓమితిరూపనిష్పత్తిప్రకారోదర్శితః-విశేషస్తుభగవత్పాదీయామతానుసారేణప్రపంచ్యతే, ప్రపంచసారేమంత్రసృష్టిప్రకరణేనిర్దిష్టం। *॥యోఽసౌపరమహంసాఖ్యో మంత్రస్సోహమితీరితః॥సహలోపేకృతేపూర్వసన్ధ్యాఓమితిజాయతే॥అకారశ్చతథోకారో మకారశ్చాత్రవర్ణకాఇతి॥ యోఽయంసోహమితిపరమహంసాఖ్యోమంత్రః- తస్యసకారహకారయోర్లోపే పూర్వసంధౌచకృతే ఓమితిరూపంజాయతఇతి వాక్యార్థః బ్రహ్మధ్యాయన్నోమిత్యేకాక్షరంజపేత్ - తదాహుస్తత్రశంకరభగవత్పాదీయాః, ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మధ్యాయన్నోజపన్ద్విజః॥ వవాప్తసర్వకామోసావాత్మనేత్యాసంకల్పతఇతి ప్రకృతమనుసరామః - తస్యఋ

మూలమ్ — అగ్నిర్దేవతా వినియోగః॥

ష్యాదికంవర్ణయతి-అగ్నిర్దేవతేతి- తస్యేతిశేషః- అగ్నిః అంగతిసకలవేదాంతప్రతిపాద్యత్వంగచ్ఛతీతివ్యుత్పత్త్యాఅగ్నిశబ్దస్యపరమాత్మపరత్వం అగిరగిలగితిదండకధాతుః, అగేర్నలోపశ్చేతి ఔణాదికసూత్రేణనిప్రత్యయః- సహోపశ్చ॥*॥యోదేవానాంనామధాఇతిశ్రుతేః అస్యప్రణవస్యఅగ్నిఃపరమాత్మాదేవతాఅధిదేవతేత్యర్థః-బ్రహ్మపరబ్రహ్మఆర్షమృషిః గాయత్రంఛందం గాయత్రీఛందః పరమాత్మస్వరూపంపరమాత్మస్వరూపంతదభివ్యక్తియోగ్యస్థానత్వాదితిభావః సాయుజ్యంవినియోగం మోక్షేవినియోగః, ఇతిప్రకారార్థః-తథాచైవంప్రకారేణప్రణవస్వరూపంజానీయాదిత్యర్థః. తదుక్తం శంకరభగవత్పాదైః॥*॥ప్రణవేబ్రహ్మఋషిఃప్రోక్తశ్ఛందోగాయత్రముచ్యతే- పరమాత్మాదేవతాయాంమోక్షేదౌవినియుజ్యతఇతి॥ అతఏవాగ్నిపదస్యపరమాత్మపరత్వం వ్యాఖ్యాతం-అథసకలవేదమాతరంగాయత్రీం ప్రార్థయతే-ఆయాత్వితి, వర

మూలమ్ — ఆయాతు= శ్రియమావాహయామి॥

దాఉపాసకానామభీష్టప్రదానశీలా- దేవీఇత్యాదం సమష్టివ్యష్టిమాతృకాత్మికేత్యన్యే-ఆయాతుఅస్మదనుగ్రహార్థమస్మత్సకాశము ఆయాత్విత్యర్థః అథతాం

స్తౌతిఅక్షరమితి అక్షరంక్షరరహితంనిత్యంసమ్మితంసమ్యగ్వేదాన్తప్రమాణేన నిశ్చితం, బ్రహ్మపదమాత్మా త్వమేవేతి శేషః - అస్తునతంకింనత్రాహ-గాయత్రీ మితి ఛందసాంమాతా సర్వేషాం వేదానాంజననీ-సకలవేదసర్వస్వభూతసారభూ తత్వాదిత్యర్థః తదుక్తం ఆపస్తంబసూత్రే॥*॥సర్వేభ్యోవై వేదేభ్యస్సావిత్ర్య నూచ్యతఇతిహిబ్రాహ్మణమితి-తదాహమనుః॥*॥ త్రిభ్యఏవతువేదేభ్యః పా దంపాదమదూదుహత్॥తదిత్యృచోస్యాస్సావిత్ర్యాః పరమేష్ఠీ ప్రజాపతీరితి॥ గాయత్రీంగాయత్రీఛందోభిమానినీదేవతేత్యర్థః, ప్రథమార్థేద్వితీయాపాత శ్ఛాన్దసః-ఇదంమయాకృతంస్తోత్రరూపంబ్రహ్మతపః వేదస్తత్త్వం తపోబ్రహ్మే తివచనాత్-జుషస్వగృహాణ- త్వమితిశేషః- జుషస్వేతిలింగాత్- గాయత్రీత్వ మాగత్యమామనుగృహ్యమదాచరితం స్తోత్రం జుషస్వేతి కృతం భగవత్యై సమర్పయామీతిభావః- అథవావరదాదేవీఅక్షరంనాశరహితం సమ్మితంసమ్య గ్వేదాంతప్రమాణేన నిశ్చితంబ్రహ్మజగత్కారణం పరతత్త్వంఉపదేష్టుమితిశే షః-ఆయాతుఆగచ్ఛతు అస్మాకంబ్రహ్మతత్త్వంబోధయితుమాగచ్ఛత్విత్యర్థః- ఏతదేవస్పష్టయతి- గాయత్రీమితిఛందసాం మాతా గాయత్రీపదాభిధేయాప రదేవతామేమమఇదం బ్రహ్మవేదాంతప్రతిపాద్యంతత్త్వంజుషస్వ జోషయి తుఉపదిశత్విత్యర్థః- జుషస్వేతిఛాందసంరూపం- తస్యఫలమాహ-యదహ్నాది తి, అహ్నాత్ అహ్నాయత్పాపంకురుతే- కరోతితత్పాపంఅహ్నాత్ అహ్నాప్రతి ముచ్యతే, ఉపాసకపురుషాణామితి శేషః- యేతేనయద్రాత్ర్యాతేతి వ్యాఖ్యా సర్వాత్మకత్వం దర్శయన్నేవసవిశేషం ప్రార్థయతే- సర్వవర్ణేఇతి- సర్వవ ర్ణేమహాదేవీతిగాయత్ర్యాస్సంబోధనః- ఏతాదృగ్విధేహేదేవీత్వం ఓజో సిఇంద్రియాణాంశక్తిరసి- సహోసి శత్రూణామభిభవనశక్తిరసి- బలమసి శ రీరసామర్థ్యరూపాసిభ్రాజోసిదీప్తిరూపాసి - దేవానాంఅగ్నీంద్రాదీనాం ధామతేజోయదస్తితస్యాసితదేవతవనామేత్యర్థః॥ అథవా దేవానాం ధామనివాసభూమిః॥ అసిభవసి॥ నామేతిప్రసిద్ధౌ- సర్వదేవతాశ్రయభూ మిర్భవసీత్యర్థః, విశ్వం సర్వం సర్వజగద్రూపం త్వమేవాసి - విశ్వా యుః సంపూర్ణాయుస్స్వరూపాసిఏవంసర్వమసి సర్వాయురిత్యుక్తాను వాదః-యద్వావిశ్వంసమస్తంస్థావరజాతంఅసిభవసి- విశ్వాయుఃస్థావరజా తస్యాయురపిత్వమేవాసి - అత్రాయుశ్శబ్దేనసత్తాకాలోవివక్షితః- నతుము ఖనాసికాంతర్వర్తిప్రాణాఖ్యవాయుసంచారః తస్యచేతనధర్మత్వాదితిధ్యే యం-సర్వంనిఖిలంజంగమజాతంత్వమసిసర్వస్యజంగమజాతస్యాయురసి ప్రా ణాధారణమసి అభిభూః నిఖిలపాపస్యతిరస్కారహేతుః - ఓం ప్రణవ

ప్రతిపాద్యవరమాత్మరూపాసి ఏతత్సర్వం సర్వాత్మకపరమేశ్వర ప్రతిపాదకత్వాద్గాయత్ర్యాస్సంభవతీతి భావః. తాదృశీం గాయత్రీం మదీయే మనస్యావాహయామి ఉపాసితుమితి శేషః - ఏవం సావిత్ర్యాదిరూపేణ గాయత్ర్యావాహనం అత్రైకస్యా ఏవ సంధ్యాదేవతాయాః కాలభేదేన నామభేదాంగీకారాత్ - గాయత్ర్యాదిభేదేన ఆవాహనం యుక్తం - తదుక్తం పరాశరమాధవీయే॥*॥ గాయత్రీ నామ పూర్వాహ్ణే సావిత్రీ మధ్యమేదినే। సరస్వతీ చ సాయాహ్నే సైవ సంధ్యా త్రిధా మతేతి ॥ నామత్రయస్య నిర్వచనం కృతం గ్రంథాంతరే॥* ॥ గాయత్రీ ప్రోచ్యతే తస్మాద్గాయంతం త్రాయతే యతః। సవితుర్ద్యోతనాత్సైవ సావిత్రీ పరికీర్తితా॥ జగతః ప్రసవిత్రీ వా వాగ్రూపత్వాత్సరస్వతీ॥ ఛందాంసి గాయత్ర్యాదీన్ ఋషీన్ విశ్వామిత్రాదీనావాహయామి - శ్రియం శ్రీదేవతామిత్ర శ్రీలక్ష్మీదేవతామావాహయామి అథ గాయత్ర్యాశ్ఛందోఋషిదేవతాదిస్వరూపమాహ

మూలమ్—గాయత్ర్యా వినియోగః.

సందర్శయతి - గాయత్ర్యా ఇతి - గాయత్ర్యా గాయత్రీ ఛందః విశ్వా మిత్రఋషిః - గాయత్రీస్వరూపమాహ ప్రాణాపానేతి - పంచప్రాణాత్మికేతి ఉపలక్షకః - ప్రాణాపాన ఇత్యనువచనాత్ - తత్స్వరూపం వేదితవ్యం స ప్రాణాదేవత త్రకూర్మనసంజయనాగకృకరాః పంచోపప్రాణాః త్రైగుణ్యాత్మికా శ్వేతవర్ణ ఇత్యపేక్షాయామాహ శ్వేతవర్ణేతి ఇదముపలక్షణం - గాయత్ర్యాదిభేదేన రక్తవర్ణా కృష్ణవర్ణా చేతి వేదితవ్యం తదుక్తం॥*॥ గాయత్రీ తు భవేద్రక్తా సావిత్రీ శ్వేతవర్ణకా। సరస్వతీ తథా కృష్ణా ఉపాస్యా వర్ణభేదతః ఇతి - సాంఖ్యగోత్రేత్యత్ర అహ సాంఖ్యాయనేతి - సాంఖ్యాయనో నామ కశ్చిదృషిః - తేన సమానం గోత్రం యస్యాస్సా తథోక్తా గాయత్రీ చతురధికా వింశతిః తావత్పరిమితాన్యక్షరాణి యస్యాస్సా చతుర్వింశత్యక్షరా - సంఖ్యాయా అల్పీయస్యాః పూర్వనిపాతః త్రిణి పదాని యస్యాస్సా త్రిపదా జీబభానేయుత్వాత్ - ఋగ్యజుస్సామరూపపాదత్రయయుక్తేత్యర్థః షట్కుక్షిః షట్కుక్షయో యస్యాస్సా షట్కుక్షిః - ప్రాచ్యాదిదిక్చతుష్టయం ఊర్ధ్వాధరే ద్వే ఆహత్య షట్కుక్షిస్థా భవతీత్యర్థః - పంచశీర్షాణి యస్యాస్సా వ్యాకరణం ప్రథమం శిరః శిక్షా ద్వితీయం కల్పస్తృతీయం నిరుక్తం చతుర్థం - జ్యోతిషామయనమితి పంచ ఏతత్సర్వం గాయత్రీహృదయే ప్రతిపాదితమితి ధ్యేయం - సాధుత్ర వినియుజ్యత ఇత్యాహ ఉపనయన ఇతి - ఉపనయనం నామ ఆచార్యకర్తృకః మాణవకనిష్ఠః శ్రౌతసంస్కారవిశేషః - తస్మిన్ వినియోగ ఇత్యర్థః - అత్రేదమాకూతం - తథావిధ సంస్కారస్య గాయత్ర్యుపదేశసాధ్యత్వాత్ - సాత్ర వినియుజ్యతే మంత్రార్థస్తు గాయత్రీజ

ప్రసంగేనసమ్యగ్రేవక్ష్యతే అత్రకేచిదుపనయనశబ్దంసరాహుః ఉపసమీ
పేనయనముపనయనమితి ఉపనేతుర్గర్భాష్టమేవర్షేవసంతేబ్రాహ్మణమహాత్మా
నముపనయస్వేతిబ్రూయాదితిబోధాయనవచనముదాహరంతి. ఉపనేతారం
ప్రతిఉపనేయస్యమాముపనయస్వేతి ప్రయోజకవ్యవహారఉపనయనమితిఉప
నయనపదంవ్యాచక్రుః. అథగాయత్రీజపఃకర్తవ్యః , కథమితిచేత్ తత్రశంఖః,

— * గాయత్రీజపవిధిః. * —

కుశబృస్యాంసమాసీనఃకుశోత్తరాయాంవాకుశపవిత్రపాణిః - పశ్చిమాభిము
ఖస్సూర్యాభిముఖోవాక్షమాలామాదాయదేవతాంధ్యాయన్ - గాయత్రీజ
పంకుర్యాదితిజపాత్పూర్వమాచమనంకార్యం తదాహమనుః ॥ * ॥ ఆచమ్యప్ర
యతోనిత్యముభేసంధ్యేసమాహితః। శుభదేశేజపన్జప్యముపాసీతయథావిధి
తి ॥ తచ్చాచమనంశ్రౌతంస్మార్తంవాకర్తవ్యమిత్యుక్తమథస్తాచ్ఛంఖవచనేగా
యత్రీజపఇత్యత్ర। ప్రణవవ్యాహృతియుతాంగాయత్రీంవైజపేద్ద్విజఇత్యర్థః
ఉపనయనకాలేతథోపదిష్టత్వాదితి- నన్వేవంచేత్ పచ్ఛోర్ధర్చశఇత్యాదికమ
పిజపకాలేఽథవేత్ -ఉపనయనకాలేతథోపదిష్టత్వాత్- ఇతిచేన్నఅగ్రేతన్నిరసి
ష్య[illegible]॥ * ॥ ప్రణవవ్యాహృతీయుతాంగాయత్రీంవైజపేత్తతఇతివ్యాసవచనాచ్చ
ప్రణవవ్యాహృతియుతాం గాయత్రీంజపాదిత్యవగమ్యతే।యత్తు ॥ ఓంకారం
పూర్వముచ్చార్యభూర్భువస్స్వస్తథైవచ ॥ గాయత్రీంప్రణవంచాంతేజపఏవ
ముదాహృతఇతి ॥ అంతప్రణవప్రతిపాదకయోగయాజ్ఞవల్క్యవచనం- తత్తు
వనస్థయతిఇతివిషయంన బ్రహ్మచారిగృహస్థవిషయంతథాచోక్తంచంద్రికా
యాం॥*॥గృహస్థోబ్రహ్మచారీ చప్రణవాద్యామిమాంజపేత్ । అంతేయఃప్ర
ణవంకుర్యాన్నాసౌవృద్ధిమవాప్నుయాదితి॥ తత్రైవ॥ సంన్యస్తైకషడోంకారా
గాయత్రీత్రివిధామతా।తత్రైకప్రణవాకార్యాగృహస్థైర్జపకర్మణీతి। తత్రి
త్రయా[illegible]ంపష్ఠా[illegible]ంచ్యగాయత్రీఏకప్రణవాకార్యానతుప్రణవాంతరస
హితేతితాత్పర్యం గృహస్థవద్వటోరపిజపః తదాహవసిష్ఠః * గృహస్థవత్తు
జప్తవ్యాసైవబ్రహ్మచారిభిరితి। ననుకథంభూతేనగాయత్రీజపఃకర్తవ్యఇతి
చేదుచ్యతే నాయముపవిశ్య ప్రత్యఙ్ముఖోజపమాచరేత్ - ప్రాతఃకాలేతిష్ఠ
న్ప్రాఙ్ముఖఇతినియమః - తదాహమనుః॥ *॥ పూర్వాంసంధ్యాంజపేత్తిష్ఠన్ సా
విత్రీమార్కదర్శనాత్ ॥ పశ్చిమాంతుసమాసీనస్సమ్యగార్క్షవిభావనాదితిపూ
ర్వసంధ్యాంప్రాతస్సంధ్యాం పశ్చిమాంసాయంసంధ్యామిత్యర్థః - అత్రేదంత
త్త్వంనిరూప్యతేతత్రార్కదర్శనాత్ అర్కవిభావనాదిత్యుభయత్రఆఙ్వర్త
తేతస్యావధ్యర్థకత్వంవాచ్యం-అఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరితిపాణినిస్మరణాత్ - త

త్రమర్యాదావధిరితి సూత్రార్థః-తథాచనక్షత్రసూర్యయోర్దర్శనం గాయత్రీజ
పస్యైవముఖ్యతయావచన ప్రతిపాద్యత్వాత్తు, తేనగౌణకాలేనస్థానస్థాన
వేళాయామపిజపస్యావశ్యకత్వేనతత్రాపిసాయంకాలేఉపవిష్టస్యేవ ప్రాతస్తి
ష్ఠన్నేవజపేదితిగమ్యతే।గ్రంథాంతరే॥*॥ ప్రాతఃకాలేతథాస్థిత్వాదర్భేషుసు
సమాహితః।ప్రాణాయామత్రయంకృత్వాధ్యాయేత్సంధ్యామితిస్మృతేరితి॥
ఇదంప్రాతస్సంధ్యాజపపరం సంధ్యాంగాయత్రీం - నన్విదమనుపపన్నం॥ తి
ష్ఠన్పూర్వాంజపేద్దేవీంబ్రహ్మచారీసమాహితఇతివిశేషవచనాత్ - వటోరేవతిష్ఠ
తో గాయత్రీజపఃప్రాతర్విహితః నగృహస్థస్యలభ్యతే-తేనాన్వితః కథంవర్ణి
తంఅత్రోచ్యతే-భావానవజ్ఞోసి- అత్రబ్రహ్మచారిపదంనవటుపరం- పరంతు బ్ర
హ్మధ్యాయిమాత్రపరం-తదుక్తంశ్రీపాదైః॥*॥ బ్రహ్మాభావేమనశ్చారోబ్రహ్మ
చర్యంప్రచక్షతఇతి॥ తేనసర్వోపిబ్రహ్మధ్యాయీపూర్వాంతిష్ఠన్నేవజపంకుర్యా
దిత్యర్థోలభ్యతే॥ వృషాకపిః॥ *॥ కన్యాదానంచగోదానముత్తరాఘూరమే
వచ। ప్రాతస్సంధ్యాజపంకుర్యాత్తిష్ఠన్నేవనసంశయఇతి॥ సంధ్యాగాయత్రీ
త్యర్థః-నన్వేవమపి-ప్రాతస్తిష్ఠతాజపంకర్తుంనశక్యతే-సంధ్యయోర్బహిర్గ్రామా
మాదాసీనోవాగ్యతశ్చేతిసూత్రకారేణ సంధ్యాద్వయేపిసముపవేశనస్యైవ
స్వీకృతత్వాత్-ఇతిచేదేవంమావోచః,అత్రాసనపదస్యస్థానోపలక్షణత్వాం
గీకారాత్-అతఏవవృత్తికారసిద్ధాంతరహస్యమాహ - అన్యేతుఆసనగ్రహ
ణంస్థానస్యోపలక్షణంవాగ్యతశ్చేతిలౌకిక్యావాచోభవతినివృత్తిః- నతుసావి
త్రీజపస్యేతివర్ణయంతీతి నచాసనస్యతదప్రయోగాత్కథం స్వసిద్ధాంతస్యాది
తివాచ్యం-ప్రాతస్తిష్ఠతైవజపః కార్యః- సాయంతూపవిశతైవకార్యఇతి స్ప
ష్టంనిర్ణయతాం మన్వాదిస్మృతికారాణామాశ్వలాయనాది గృహ్యకారా
ణాంచపంథానమవలోక్యవృత్తిస్థానశబ్దస్య ముఖ్యకల్పపరత్వాంగీకారాత్-
దృష్టంచైతాదృశపదస్యఇడామేకేపూర్వాగ్ం సమామనంతి ప్రాశిత్రమేకఇత్య
త్రశ్రౌతముఖ్యకల్పపరత్వం తస్మాన్నకోపిదోషః-ననుతిష్ఠన్నాసూర్యదర్శనా
దితివచనంశాఖాంతరవిషయం- నత్వాపస్తంబవిషయమితిచేత్ - క్వచిద్దైవంవి
షయమారీతిః- యతోవృత్తిమప్యనాలోచ్యజల్పసి- వృత్తికారస్తుతస్యవచనస్య
బ్రహ్మచారివిషయత్వమాబభాషే- నతుశాఖాంతరవిషయత్వం-తర్హివృత్త్య
నురోధాత్తస్యవచనస్య బ్రహ్మచారివిషయత్వమేవాస్తునతుగృహస్థవిషయత్వ
మితిచేత్- వార్తమేతద్వృత్తికారేణాపాతతః కించిత్సమాధాతుంశక్యతే త
దుక్తంనతుస్వమతేననహివృత్తికారోభగవాన్నిఖిలజనపదవర్తిశిష్టతథావిధ
జపానుష్ఠానకలాపవిశేషమవిశేష పాతిమన్వాదిస్మృతికలాపంచ పరిత్యజా

న్యథావ్యాకర్తుమిష్టే-తస్మాదన్యేత్విత్యయమేవసిద్ధాంతఇతిసంక్షేపః ఆశ్వలాయనఃశాఖిభిరపిసాయముపవిశ్యైవప్రాతఃస్థిత్వైవజపఃకర్తవ్యః. తదాహభగవానాశ్వలాయనః॥వాగ్యతస్సాయమాసీనఉత్తరాపరమభిముఖోఽన్వష్టమదేశంగాయత్రీంజపేదర్ధాస్తమితే మండలేఆనక్షత్రదర్శనాదేవం ప్రాతఃకాలే ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠన్నాదిత్యమండలదర్శనాదితి॥ సాయంకాలే ఉత్తరాపరముఖో వాయవ్యాభిముఖఇతివృత్తికారః-అత్రకారికాకారస్తు॥*॥ కుశాసనే సమాసీనో గాయత్రీజపమాచరేత్।అతారకోదయాత్సాయమర్ధాస్తమితభాస్కరాదితి॥భాస్కరేఅర్ధాస్తమితేఅర్ఘ్యదానానంతరం కుశాసనే సముపవిశ్యవాయవ్యస్యాష్టమోయోభాగఃఉత్తరస్తిష్ఠతితదభిముఖోజపేదిత్యర్థఃతదుక్తంవిశ్వామిత్రసంహితాయాం॥*॥వాయవ్యస్యాష్టమోభాగఉత్తరోయస్తదాసనే। సమాహితోజపేద్దేవీంకుశపాణిరతంద్రితఇతి॥ఏతేనసూత్రమపివ్యాఖ్యాతం యద్యపిగృహ్యాకారమతే-అతారకోదయాదితి- తారకోదయకాలస్యైవ జపావధిత్వంప్రతీయతే నతుదశాదిసంఖ్యాయాఃతథాపితావత్సంఖ్యాకార్యా॥*॥ అసంఖ్యాతంతుయజ్జప్తంతత్సర్వంస్యాన్నిరర్థకమితి॥ సంఖ్యాహీనస్యవైఫల్యశ్రవణాత్- గృహ్యాకారమతేసంఖ్యాత్వార్థికీత్వవగమ్యతేసంకల్పస్తు- తారకోదయపర్యంతంగాయత్రీజపంకరిష్యఇతిసంకల్ప్య- నతుదశవారమిత్యాదిప్రకారేణ-యత్తు॥*॥గృహస్థోబ్రహ్మచారీచశతమష్టోత్తరంజపేత్।వానప్రస్థోయతిశ్చైవసహస్రాధికంజపేదితి॥తత్తుగౌణకాలజపవిషయం - నతుముఖ్యకాలజపపరమితి నకశ్చిద్దోషః. అత్రేదంవిచార్యతే- జపకాలేతుగాయత్రీ సకృదవిచ్ఛిన్నపాదాజప్తవ్యానతువిచ్ఛిన్నపాదాతదాహశౌనకః॥*॥ యథానిశాంతం గాయత్రీ ముచ్చరన్జపమాచరేత్- సన్ధ్యాసుభిన్నపాదాచేత్సజప్తో నిష్ఫలోభవేత్।అత్రయథానిశాంతంయథాధ్యయనమితి- చంద్రికాకారః॥నను॥ అవిచ్ఛిన్నపాదాగాయత్రీబ్రహ్మహత్యాంప్రయచ్ఛతి । ఛిన్నపాదాతుగాయత్రీబ్రహ్మహత్యాం వినాశయేదితి వచనాద్విచ్ఛిన్నపాదైవ జప్తవ్యానత్వవిచ్ఛిన్నపాదేతిచేన్న-ఇదంహివచనం గాయత్రీకల్పాద్యాగమానురోధేనతచ్ఛాస్త్రోక్తదృష్టాదృష్టఫలసిద్ధయేప్రయోగంకుర్వతాంగాయత్రీమంత్రోపాసకానాం విచ్ఛిన్నపాదాగాయత్రీజప్తవ్యేతిబోధయతి- నతువేదోక్తమార్గేణసన్ధ్యాసు గాయత్రీంజపతాంతథేతివ్యవస్థాస్వీకారాత్- ననుఉపనయనకాలేపచ్ఛోఽర్ధర్చశస్తతస్సర్వామితిరీత్యాగాయత్రీ మంత్రస్యోపదిష్టత్వాత్ - తద్వదేవనిత్యం జప్తవ్యాగాయత్రీతిచేన్న- భావనాభిజ్ఞోఽసి- వటోర్గ్రహణాసమర్థత్వాత్తథోపనయనకాలేనఉపదేశఃకృతః-నహీదానీమపిభవాన్గ్రహణసమ

ర్థో భవతి అతఏవసుదర్శనాచార్యైరుక్తం తస్మై కుమారాయ గ్రహణార్థం
తస్య పితుర్వరేణ్యమిత్యేతామృచమాచార్యో వ్యాహేతి - అన్యథా పురస్తాత్ప్ర
త్యఙ్ముఖః కుమారో దక్షిణేన పాణినా గురోర్దక్షిణపాదమన్వారభ్యేత్యాదికమ
పి తత్కాలవిహితం ప్రసక్తం స్యాత్ - అవిశేషాత్ తస్మాద్గ్రహణార్థమేవ ఉప
న(య)నకాలే తథోపదిష్టం వతునియమార్థం - అన్యథా తత్సర్వామితి సకలగా
యత్ర్యుపదేశో న స్యాత్ తథాచాదృష్టార్థత్వే తత్సర్వా గాయత్రీ జప్తవ్యా అత
ఏవ సుదర్శనాచార్యైరుక్తం - అత్ర సావిత్రీవాచకస్య అదృష్టార్థత్వాత్ - గ్రహ
ణముపమర్థం స్యాత్ కిము సమస్తసర్వాసిగద్యేత ఇతి తస్మాదపి సాదా వాచ్యే
తి సిద్ధం - అత్ర పూర్వోక్తం జపమాలికాయాం జపః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం ఇతి తదభావే పినష్టితిః
తస్య పర్వభిరేవ కర్తుం శక్యత్వాత్ అత్ర సహేతుకమాహ వ్యాసః ॥*॥ పర్వభిస్తు
జపేద్దేవీమన్యత్ర నియమస్స్మృతః। గాయత్ర్యా వేదజనకత్వాద్వేదాః పర్వసు గీయ
త ఇ॥ ఆరభ్యానామికాయాస్తు మధ్యమే పర్వణి క్రమాత్। తర్జనీమూలపర్యంతం
జపేద్దశసు పర్వసు॥ మధ్యమాంగుళిమూలే తు యత్పర్వద్వితయం భవేత్। తద్వై
మేరుం విజానీయాజ్జపస్తన్నాతిలఙ్ఘయేత్॥ మధ్యమాపర్వద్వయమనతిక్రమ్యై
వపురావృత్తైవ పునరనామికాయా మధ్యమపర్వారభ్య జపః కర్తవ్య ఇత్యర్థః - ప
ర్వభిరేవ జపః కార్యః - నాంగుళీభిరిత్యాహ వ్యాసః॥ *॥ పర్వభిస్తు జపః కార్యో
నాంగుళీనాం నిపాతనైః। నిపాతనైస్తు యజ్జప్తం తత్సర్వం రాక్షసం భవేదితి॥ అ
త్రాయం విశేషః ఆపస్తంబశాఖినామయం ప్రయోగః - ఆచమ్య త్రివారం ప్రా
ణానాయమ్య మమోపాత్తదురితక్షయార్థం గాయత్రీజపం శతవారం సహస్ర
వారం అపరిమితవారం వా కరిష్య ఇతి జపేత్ అయం సంకల్పః తదాహ
భగవానాపస్తంబమునిః॥ దర్భేష్వాసీనో దర్భాన్ ధారయమాణః సోదకేన పా
ణినా ప్రత్యఙ్ముఖః సావిత్రీం సహస్రకృత్వ ఆవర్తయేచ్ఛతకృత్వో వా - పరిమితకృ
త్వో వేతి ఆశ్వలాయనానాం స్త్రైపమితి ప్రోక్తం జపలక్షణముక్తం॥ గ్రంథాంత
రే॥*॥ ప్రాతర్నాభిసమం కుర్యాన్మధ్యాహ్నే హృదయే తథా। సాయాహ్నే
నాసికామూలే గాయత్రీజపలక్షణమితి॥ ననుజపాదౌ సంకల్పః కార్య ఇత్యుక్తం
తదసంగతం మానాభావాత్ ఇతి చేన్న॥*॥ శ్రుతిస్మృతిప్రచోదితం కరిష్యతే॥
యదాతదాయతా సురాగురుం వచేత్తదాదితో జలం స్పృశేదిత్యస్యైవ మా
నత్వాత్ అగురస్సంకల్పః సంకల్పాభావే కర్మవైఫల్యం చ స్మర్యతే॥*॥ న తచ్ఛ్రా
ద్ధం న తద్దానం న హోమో న జపస్తథా। న ప్రాప్నోతి ఫలం తస్య సంకల్పరహితం
చ యదితి॥ ప్రదోషాదికాలే జపనియమ ఉక్తశ్చంద్రికాయాం॥ *॥ రాత్రిద్ధప్రదో
షే దర్శే చ గాయత్రీం దశసంఖ్యయా। అష్టావింశత్యనధ్యాయే త్రయోదశ్యాంతు

హానసహ॥ శ్రాద్ధే శ్రాద్ధభోజనానంతరం సంధ్యాకర్మకాలే దశసంఖ్యాకో జపః
కార్య ఇత్యర్థః। ననుతదానీం సంధ్యాధికార ఏవ న। శ్రాద్ధభోజనస్య కర్మాధి
కారపరిపంథిత్వాత్ సత్యం తథాపి గాయత్ర్యా దశవారాభిమంత్రితం జలం పీ
త్వా కర్మాధికారీ భవతీతి ఉక్తం లోకోపకారే॥*॥ దశకృత్వః పిబేదాపో గాయ
త్ర్యా శ్రాద్ధభుగ్ద్విజః। తతస్సంధ్యాముపాసీత జపేచ్చ జుహుయాదపి॥ ఇదం
సాయం సంధ్యాదివిషయమితి జ్ఞేయం। యత్తు జపో దాన్యసముద్రాదికం కుర్వం
తి కేచిత్ తత్తు న వైదికం సంధ్యాకర్మాంగం కింతు ఆగమశాస్త్రానుసారేణ గా
యత్ర్యుపాసకానాం మంత్రసంధ్యాంగం న తు వైదికసంధ్యాయా మస్య స్థితిరేవ న।
తద్విధాయకేషు గృహ్యేషు మన్వాదిస్మృతిషు చానుక్తత్వాత్ - యత్తు చంద్రి
కాకారాదిభిః నిబంధనకారైః కైశ్చిన్న్యాసాదికముక్తం తత్తు ఆవశ్యకతాసం
పాదకం న భవతి కింతూతామహాశ్రాద్ధః ... భవతి కృతేతు
భ్యుదయః అకృతే న జపాదివైగుణ్యమితి లభ్యతే గృహ్యేషు మహాస్మృతిషు
చాప్రతీతేః ప్రాయశస్సర్వజనపదవాసినో మహాజనాః న్యాసాదియుతం గన్యా
సమంగుళిన్యాససంధ్యావందనం కుర్వంతి ఆచారానుసారేణ తన్మాత్రేణ కర్తవ్య
త్వముక్తమాపస్తంబమునినా సర్వజనపదేష్వేకాంతసమాహితమార్యాణాం
వృత్తిగ్ం సమగ్వినీతానాం వృద్ధానామాత్మవతామలోలుపానామదాంభికా
నాం వృత్తసాదృశ్యం భజేతైవముభౌ లోకావభిజయతీతి॥ యేవం స్థితే గాయత్రీ

మూలమ్ — ఓం భూర్భువః ... ప్రచోదయాత్,

మంత్రో వ్యాఖ్యాయతే। ఓమితి ఓంకారో వ్యాహృతయః - వ్యాహృతయస్తు వ్యాహృ
తాః పద్యాగ్న్యాదిబోధికాః శుద్ధా గాయత్రీ వ్యాఖ్యాయతే తదితి సా చ త్రి
పదీ॥ త్రిపదా గాయత్రీతి శ్రుతేః॥*॥ త్రిభ్య ఏవ తు వేదేభ్యః పాదం పాదమదూదు
హమితి మనువచనాచ్చ॥ నను చతుర్థపాదః కిమితి న కృత ఇతి చేన్న అధికారాభా
వాత్ తథాహి ఉపనయనం నామ శ్రుతివిహితసంస్కారః సా చ శ్రుతిః॥ త్రిపదా
గాయత్రీ న చతుష్పదీ తథా చ యావతా మంత్రేణ ఉపనయనవిహితం తత్రై
వోపనీతస్యాధికారః నాన్యత్ర చతుర్థపాదస్యాథర్వవేదాంతః పాతిత్వేన తత్ర
పృథగుపనయనస్యావశ్యకత్వాత్ తదభావే తస్యాథర్వవేదాంతః పాఠే న చతుర్థపా
దాధికారోస్తీతి దుక్తముజ్వలాయాం॥ అథర్వణస్య తు వేదస్య పృథగుపనయ
నం కార్యం తథా చ బ్రాహ్మణమ్॥ నాన్యత్ర సంస్కృతో భృగ్వంగిరసాం పఠేదితి
తేనతస్మాచ్చతుర్థపాదపాఠో నాస్తీతి సిద్ధం। మంత్రార్థస్తూదీర్యతే ఉదయాస్త
గమనాభ్యాం లోకయాత్రాం ప్రవర్తయన్నాస్తీతి దేవః దివు క్రీడాదౌ పచాద్య
చ్ దీవ్యతి ప్రకాశయతీతి వా దేవః అసౌ యో విసర్పతి నీలగ్రీవో విలోహిత ఇతి

శ్రుతేః॥ అసౌ ప్రత్యక్షసిద్ధః [illegible] గ్రీవాః రక్తా యః సమస్సంపర్క-
నీలా ఇవ గ్రీవా ఇతి యస్య సః నీలగ్రీవః ఇవ శేషేణ లోహితః విలోహితః సం
ధ్యారాగసంపర్కాత్ ఏవం భూతో యః అవసర్పతి అవాచీనం సర్పతి ఉదయా
స్తంగమనాభ్యాం లోకయాత్రాం కుర్వన్ [illegible] యాతీతి జ్ఞాపకాదా
దీవ్యతి ప్రకాశయతీతి వా దేవః ధ్యాతౄన్ [illegible] క్రీడతీతి వా దేవః
ద్యులోకపతిత్వాద్వా దేవః దేవో ద్యులోకపతిత్వాద్దేవనాద్ధి [illegible] ఇత్యభి
ధానాత్ తస్య దేవస్య తదితి [illegible]
నిస్సరణాత్ సూచితేన సకల [illegible] సవితా॥ ॥
ప్రేరకత్వాత్ [illegible] రాదిత్య [illegible] సర్వస్య [illegible] ఇతి శ్రుతేః
అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిః సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే। ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టే
రన్నం తతః ప్రజా ఇతి స్మృతేః॥ [illegible] సకల శ్రేయాంసి ధ్యాతౄణాం
దదాతీతి సవితా॥ ॥ వరేణ్యం [illegible] ఆదిత్యమధ్యే ధ్యాయమాన [illegible]
మానో [illegible] సకల భద్రం [illegible] శ్రుతేః॥ ఏవంవిధస్యాదిత్యస్య భగవత
స్సంబంధి వరేణ్యం వరణీయం ప్రార్థనీయం ముముక్షుభిర్వరణీయం శ్రేష్ఠం వా తస్యాపి
నాం వికల్పనీయం [illegible] వరేణ్యమిత్యర్థః [illegible]
పరిశిష్ట [illegible]
తి భర్గః [illegible]
శ్చాంతా దేశః [illegible] శివ పరస్య భర్గః బ్రహ్మ
అవంత్వ [illegible]
వోచత [illegible] అత ఏవాస్య [illegible]
స్తి॥ ॥ భర్గస్య [illegible] ధ్యాయేమ మహా
తి ప్రార్థనాయాం లిఙ్ ధ్యాయతేస్సంప్రసారణం [illegible] సంధ్యాయేమహీతి
వ్యాఖ్యా ధీమహీత్యేతదుక్తమితి పూర్వవ్యాఖ్యానేష్వపచారాత్ ఏతేభ్యశ్చాదిసహి
తావయం సారం తేజో ధ్యాయేమహీతి పిండితార్థః అతో బహువచనస్యాను
పపత్తిః ధ్యానధారాణాం నైరంతర్యస్పృహా బహువచనోక్తిరితి ద్రష్టవ్యం తత్ యః
శబ్దాంతరాధ్యాహారేణ [illegible] అస్మాకం నః బుద్ధివృత్తీః ప్రచోదయాత్
ప్రకర్షేణ ప్రేరయేత్ [illegible] ద్వితీయార్థే ప్రథమ [illegible] పాఠః ఛాందసః స
కలసత్కర్మానుష్ఠాన ప్రవణా [illegible] అస్మద్బుద్ధీః కరోతి తస్య స
వితుః తేజః ధ్యాయేమహీతి సంబంధః ప్రచోదయాదితి లిఙ్ పాఠః ఛాందసః నను
సదాశివాది దేవానాం సత్త్వాత్కథమాదిత్యస్య గాయత్రీ ప్రతిపాద్యత్వం ఉ
చ్యతే ఆదిత్యస్యాపి సదాశివరూపతయా ఆబాలగోపాలం ప్రసిద్ధత్వేన తదుపప

త్తేః॥*॥ఉతైనంగోపా అదృశన్నదహార్యః ఉతైనంవిశ్వాభూతానిసదృ
ష్టో మృడయాతినః ఇతిశ్రుతేః దేవనమూర్త్యంతరప్రసిద్ధః తథాపి ఉత అపి
చవీనమాదిత్యరూపం దేవంగోపాః అజ్ఞానశిరోమణయః అదృశన్పశ్యంతిసూ
ర్యఉదితః సూర్యాస్తమేతి గావోగ్రామంగమనీయాః ఇతి తథా ఉదహార్యః జలఘ
టాహార్త్ర్యః గోపేభ్యోప్యతితుచ్ఛాః అదృశన్ సూర్యోస్తంగచ్ఛతి జలంశీ
ఘ్రమానేయమితి కిమనేన విభజ్యకథనేన విశ్వానసమస్తాన్యపిభూతాని ఏవంభగ
వంతం ఆదిత్యరూపం అదృశన్వాచామగోచరమపి చక్షుషైవ పశ్యంతి మృ
గశకునిపరాహాదీనామపి నిడగముఖాదేః తదధీనత్వాత్ ద్విజాతీనామపి అగ్ని
హోత్రం సన్ధ్యావందనాదీనాం తదధీనత్వాత్సర్వేపిజానంతికింత్వజ్ఞానావృత
త్వాత్తత్వతో నజానంతి సభగవాన్ జ్ఞానదీపేన దృష్టస్సన్ అస్మాన్ మృడయా
తిసుఖయతు సచ్చిదానన్దస్వరూపోపలబ్ధిర్యథాభవతి తథా అనుగ్రహంకరోత్వి
తి తద్వ్యాఖ్యాతారః ఏవంశ్రుతిపర్యాలోచనయా ఆదిత్యస్యశివరూపత్వాచ్ఛి
వపరత్వముక్తం వస్తుతస్తు గాయత్రీ మంత్రోపాస్యస్సదాశివపర ఏవ తథాహిస
వితుర్దేవస్యసవితృరూపదేవస్యేత్యర్థః రాహోశ్శిర ఇతివదౌపచారికషష్ఠీ
మండలాంతరగతమితిశేషః॥ మండలాంతరగతంగౌర్యాయుతం భ్రాజమానవ
పుషంశుచిస్మితమ్। చండదీధితిముఖం దశగ్రహాచింతయేన్నా సహస్రనేత్రమి
తిశ్రుతేః వరేణ్యం శ్రేష్ఠం శివస్యబ్రహ్మణ్యదేవత్వాత్ త్వం దేవేషు బ్రాహ్మణో
ఽస్యహం మనుష్యేషు బ్రాహ్మణో వై బ్రాహ్మణముపధావతి ఉపత్వాధావామితి
త్వామతిజయతిభగవన్నస్తునిజదైవం ద్విజాతికులజాతః ఉభయభ్రష్టోన స్యాది
త్యాదయో పాంశుయాజివత్యఇతి శివసూక్తిమాలికాకారేణ ఉక్తత్వాచ్ఛతదితి
ద్వితీయాయాం పరిణమతేసుపాంసులుగిత్యాదిభిః భక్తిర్గోచరితం సదాశివం ధీమ
హి ధ్యాయేమహి సదాశివధ్యానస్యపృథగ్జనదుష్ప్రాపస్య ఏకేనకర్తుమశక్య
త్వాత్ తదభిసంధానకుశలైః పురుషపుండరీకైస్సహాకర్తుం శక్యత్వాత్॥ బ
హుత్వోక్తిరితిధ్యేయం తత్కిమర్థమిత్యత ఆహ ధియ ఇతి యః భర్గః శివః బుద్ధ్య
పాదస్థస్యాపిభర్గశబ్దస్య అత్రాప్యయబలాదనుషంజనంకార్యమితి వివేకః నః అ
స్మాకం ధియః అజ్ఞానాత్ ధీశబ్దోత్రవ్యతిరేకలక్షణయా అజ్ఞానపరో భవతి యథా
నష్టేందౌ దర్శశబ్దప్రయోగః - యథాధీ రేకాంతరశబ్దప్రయోగః ప్రచోదయా
త్ ప్రకర్షేణ అజ్ఞానపారంగమయేదితి ప్రార్థ్యత ఇత్యర్థః అస్మిన్నర్థే శ్రుతిః॥*॥
ఉమాసహాయంపరమేశ్వరం ప్రభుంత్రిలోచనంనీలకంఠం ప్రశాంతమ్। ధ్యా
త్వామునిర్గచ్ఛతిభూతయోనింసమస్తసాక్షింతమసఃపరస్తాదితి॥ తమసః అజ్ఞా
నాత్ తమోవిహారోజ్ఞానమథాంతరమితి వివరణాచార్యైరుక్తత్వాత్ - పర

స్థాత్-పరమితిశ్రుత్యర్థః॥*॥ సర్వవేదాంతసిద్ధాంతమవలంబ్యప్రకాశ్యతే। గా
యత్రీనిగమార్థోయం సదాచార్యప్రసాదతః। తదితిదీవ్యతినందతీతి దేవః అఖం
డానందైకరసఇత్యర్థః తదిత్యభ్యస్త్యాంపరిణమతే తస్య దేవస్య సూతేవా నోపా
సనాఫలానీతి సవితానిర్విశేషస్యాపి తత్తదాకారేణ ఉపాసితస్య తత్తత్ఫలజన
కత్వాభ్యుపగమాత్ యద్వాసూతేజగంతీతిసవితా సకలజగదుపాదానకార
ణమిత్యర్థః॥*॥సవితాప్రసవానామీశే సవితాప్రసవానామధిపతిరితి వ్యాఖ్యాం
సవితృశబ్దస్య త్పత్త్యర్థకత్వాత్ ఇదంజగత్పాలయిత్యస్యజగత్సంహార్తృత్వ
యోరప్యుపలక్షణం తథాచజగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణత్వంలభ్యతే తత్ తస్య
బ్రహ్మణః తదితిబ్రహ్మవాచిషష్ఠ్యంతం సుపాంసులుగితి పాణినిస్మరణాత్॥*॥
ఓంతత్సదితినిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధస్స్మృతః॥ ఇతివచనేనతచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మ
వాచకత్వాత్ వరేణ్యం పురుషార్థకామిభిరర్థ్యమానం శ్రేష్ఠంవా భర్గః అవి
ద్యాదోషభర్జకం తేజః॥*॥ వీర్యంవై భర్గఇతిశ్రుతేః వీర్యంతేజఇతిశ్రుత్య
ర్థః భర్గఇతి తేజోవచనమితివృద్ధైః పూర్వంవ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ అత్రప్రాచీనాః
భర్గో భృజనభర్జనాదితి భర్గపదంనిరాహుః బ్రహ్మతేజోరూపత్వేప్యేతస్య
పరమానందఇతివత్ భేదవ్యపదేశ ఔపచారికఇతి ద్రష్టవ్యం తథాచాద్వయా
నందలక్షణంసర్వజగదుపాదానం పరిపూర్ణజ్యోతిరూపంబింబస్థానీయంబ్ర
హ్మవాక్యార్థతయా పర్యవసన్నం ప్రత్యగ్భిన్నంబ్రహ్మాంతర్యామిపత్వేనేతి శేషః
ధీమహి ధ్యాయేమహి నను కోసౌ యస్యబ్రహ్మాభేదో వివక్షిత ఇత్యాశంక్యప్రత్య
గాత్మప ఇత్యాహ ధియ ఇతి యః ప్రత్యక్ నః అస్మాకంధియః కరణవృత్తీరిత్య
ర్థః ప్రచోదయాత్ ప్రేరయతి అంతఃకరణవృత్త్యాదికం ప్రకాశయతీతియావత్
తథాచాంతఃకరణధర్మావభాసకసాక్షిత్వేనపూర్వోక్తంబ్రహ్మధ్యాయేమ
హీతినిగళితోర్థః వస్తుతస్తు పూర్వోక్తం బ్రహ్మధీమహి సోహమితి ప్రత్యగ్ల
క్షణతయా ధ్యాయేమహినను బ్రహ్మణప్రత్యగ్లక్షణం ప్రత్యక్త్వతద్విలక్షణమే
వకత్వేనాత్వద్వయాశ్రయత్వాదిత్యాశంక్యతస్య ప్రత్యక్త్వలక్షణత్వమేవ అ
సిద్ధమిత్యాహ ధియ ఇతి నః యద్బ్రహ్మ పుంస్త్వనిర్దేశశ్ఛాందసః॥*॥
యచ్ఛబ్దశ్చ యదిత్యర్థే లింగవ్యత్యయతో భవేదితి లోహితకంఠవచనాత్
జీవాత్మప్రవిశ్యధియః అంతఃకరణవృత్తీః ప్రచోదయాత్ ప్రకాశయతి తథాచ
బింబస్థానీయంబ్రహ్మైవసాక్షిరూపమితి తల్లక్షణతయాధ్యాయనముపపన్న
మితికశ్చిద్దోషః తస్మాత్పక్షద్వయేపి ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యమేవపర్యవస్యతీతిపూర్ణ
బ్రహ్మైవ గాయత్రీమంత్రార్థః అత్ర మంత్రార్థశ్లోక రూపేణ విద్యాగ
ణ్యస్వామిభిరుదాహృతః॥ తేచశ్లోకా ఉదాహ్రియంతే॥*॥ తదిత్యవాఙ్మ

నోఽగస్త్యం ధ్యేయం సవితృమండలే సవితుస్సంలోకస్థితిసంహారకారిణః। వ
రేణ్యామ్ శ్రేయణీయం యదాధారమిదం జగత్। భర్గస్స్వసాక్షాత్కారేణా
విద్యాతత్కార్యయోర్దాహకమ్ ॥ దేవస్యేత్యనేనాస్య స్వానందాత్ క్రీడతోఽపి
వా। ధీమహ్యుపాస్మహే సవి వేది తేన్నై భేదసిద్ధయే ॥ ధియోంతఃకరణవృత్తిశ్చ ప్రత్య
క్ప్రవణాకారిణః। ఆత్మలింగస్య సాక్షాత్కారజ్ఞానాదిలక్షణమ్ ॥ నోస్మాకం
ఖలు ధాభ్యస్తభిన్నశేవద్యశాంతధా ప్రచోదయాత్ప్రేరయేత్ప్రార్థనే
యం విశిష్ట్యర్థః ఇతి॥ అత్ర లోకోపకారేజపలక్షణం కేవలం ॥ తథా మధ్యాహ్న
సంధ్యాయామాసీనః ప్రాఙ్ముఖో జపేత్। తిష్ఠన్వా పిపాష్టసిహాంది త్యాభిము
ఖో ద్విజః। కృత్వాక్షమాలాకరే ప్రాప్తస్సాయం చాధోముఖాకరౌ। మధ్యే ప్రసా
రితకరో జపేవముదాహృతః ॥ ఋగ్రితర్నాభిసమ మాహ్నా మధ్యేహ్నోదయాస
మ్మితౌ ॥ మధ్యే మధ్యాహ్న ఇత్యర్థః॥ సాయం ముఖసమో క్షుత్వా జపేత్కాల
త్రయం సుధీః ॥ గాయత్రీజపాదౌ కరశుద్ధిరుదాహృతా తల్లక్షణం ॥ * ॥ ప్ర
కోష్ఠే మణిబంధే చ పార్శ్వయోః స్థలయోరపి । తత్పృష్ఠే చ తదగ్రే చ కర

—* కాలత్రయే ఉపస్థానమంత్రనిర్ణయః.

శుద్ధిరుదాహృతేతి ॥ అథోపస్థానమంత్రా నాశ్వలాయనస్యాహ ॥ ఉపస్థానీయా
సాయంత్రిసాయమిమం మే వరుణేత్యుపస్థానమంత్రః మధ్యాహ్నే ఆసత్యేనేతి
ప్రాతర్మిత్రస్యేతి కేత్రప్రవృద్ధవసిష్ఠః ॥ * ॥ ప్రాతర్మైత్రీభిః ప్రాతర్గా
యత్రీజపమాచరేత్ । అథోపతిష్ఠేదాదిత్యముదయంతం సమాహితః ॥ చం
ద్రికాయాం ॥ * జపం కృత్వా విధానేన సంధ్యోపాసనమాచరేత్ । ఉపస్థానం
స్వకైస్సూక్తైర్గాదిత్యస్యైవ కారయేత్ ॥ స్వకైస్స్వశాఖాపఠితైస్సలింగై
స్సూక్తైరిత్యర్థః ॥ * ॥ ఋగ్భిస్సాయం వారుణీభిరుపస్థాయ ప్రదక్షిణమ్ । కుర్వన్ది
శో నమస్కుర్యాద్దిగీశాంశ్చ పృథక్పృథగితి అశ్వలాయనశాఖినామయం విభా
గః ॥ ప్రాతస్సూక్తైః ఋగ్భిస్సాయం వారుణీభిరాదిత్యముపతిష్ఠేత్ తదుక్తమాశ్వలా
యనస్మృతౌ ॥ * ॥ అథోపతిష్ఠేదాదిత్యముదయంతం సమాహితః । మైత్రీభిర్వా
రుణైర్వాస్తంగతసూక్తైర్బహ్వృచ ఇతి ॥ యద్యపి గృహ్యే నోక్తం తథాపి స్మృ
తౌ తేనైవోక్తత్వాత్కర్తవ్యం గృహ్యేఽనుపస్థానానుక్తిస్తు తస్మాల్లోత్సన్న
శాఖాయాం భావాత్ - గృహ్యస్యోత్సన్నశాఖామూలత్వమాపస్తంబీయేదృ
శ్యతే తేషాముత్పన్నాః పాఠాః ప్రయోగాదనుమీయంత ఇతి నను సపి ఆశ్వలా
యనః కథం స్మృతౌ తన్నిబంధేతి చెన్న అనుమేయ వేదమూలస్మృతిషూపస్థాన
స్యోక్తత్వాదాశ్వలాయనేన స్మృతౌ నిబంధనం కృతమితి న కశ్చిద్దోషః శ్రీతేర
యమర్థః ప్రాతశ్శ్రుతిస్మృతి మైత్రీభిః మిత్రస్యేత్యాదిభిః ఆదిత్యముపతిష్ఠేత్ వారు

జేన యచ్చిద్ధి తేవిశో యథేతి పంచర్చేన సూక్తేన సాయమితి అథసూత్రే మిత్రస్య
చర్షణీధృత ఇతి చతసృభిః ప్రాతః యచ్చిద్ధి తే విశో యథేతి పంచర్చం వారుణమితి
పాంతే ప్రాతస్సంధ్యాయాం సూర్యస్యాస్తమయే ప్రతీత సాయం వారుణేన యద్వో
భయాత్రేజాత వేద ఇత్యాశ్వలాయనశాఖి ముపస్థానమంత్ర ఉక్త ఇతి చేన్న
పూర్వోక్తాశ్వలాయనస్మృతివిరోధేనాశ్వలాయనానభిమతత్వాత్ గార్గ్యా
శ్వలాయనాచార్యవిరోధాచ్చ తచ్ఛాఖాశ్వలాయనాస్తు కాలద్వయేపి జాతవే
దస ఇత్యుపస్థానమాచరంతి తద్విహాయ చారవిరుద్ధమిత్యాహుః శిష్టాః సాయంసాయము
పస్థానమంత్రో వ్యాఖ్యాయతే॥ ఇమం మే వరుణేతి ప్రాకృచ్ఛశ్శునశ్శేప ఋషి

మూలమ్ —— ఇమం మే వరుణ —— ప్రియాసహే-

ఋషిః పశుత్వేన యూపేబద్ధస్సన్ తద్బంధనవిమోచనార్థం వరుణం ప్రార్థయా
మాసేత్యర్థ ప్రకారశ్శ్రుతిసిద్ధః అతస్తేన మంత్రేణ ద్వ్యృక్సూక్తేన ధాసిహే వరుణ ఇమ
మేమ మదీయం హవమాహ్వానం శ్రుధి శృణు శృణు హ్యాశృణు భ్యశ్చ్ఛందసి ఇతి హేర్ధిః అస్యై
వాహమపి ధృత్యతి ఇతి దీర్ఘః ప్రార్థనారూపమాహ్వానం శృణ్వితి భావః కిం తేన శ్రవ
ణే నేత్యత ఆహ అద్యేతి అద్య ఇదానీం దీర్ఘశ్ఛాందసః మృడ యూపబంధనం పరిహృ
త్య మాం సుఖినం కుర్విత్యర్థః నన్వావయోః కస్సంబంధ ఇత్యత ఆహ త్వామితి
త్వాం భగవంతం అహం అవస్యుః అవనమాత్మన ఇచ్ఛన్ అచకే ఆచకే ఇతి తారం కామయే
న కేవలం కామనామాత్రం కింతు స్తుతిపురస్సరం శరణాగతోస్మీత్యాహ తదితి
తత్తస్మై నిభక్తిలోపశ్ఛాందసః రక్షణాయేత్యర్థః బ్రహ్మణాస్తుత్యాస్తుమానం త్వా
వందమానః నమస్కారం కుర్వన్ త్వాం యామి ప్రపద్యేహం స్తవంభక్తజ
నపరిపాలకో భవసి అతో హం త్వామేవ రక్షితారం భజన్ శరణాగతోస్మీతి
నమహాన్ ప్రభువా న్యథా శరణాగతపరిత్యాగో మహాదోష ఇతి భావః
న కేవలం సుపర్ణ ఏవ సదభిమతం అపితు హే కాశ్యపర్యజమానస్యాపి తత్ప్రయోజనమిత్య
మాం సమే త్వా హ తదియజమానః యత్ స్తోత్రా హవిర్భిః రాజ్యాదిభిః త్వదర్థం సమర్పి
తైరితి హవిర్భిః కరణైః తత్ రక్షణమాశాస్తే ప్రార్థయతే తస్మాదవశ్యం సుఖయేతి భా
వః వినయపూర్వకం స్వకృతం యాచనం వరుణాయ భగవతే సమర్పయతి అహే
డమాన ఇతి హే వరుణ త్వమహేడమానః అనాదరం కుర్వన్ అత్రైవాస్మిన్ ఇహా
స్మిన్ నాకే బోధి మమ యాచనం బుధ్యస్వ మత్కృతం యాచనం అనుగృహాణేత్య
ర్థః ఫలితార్థమాహ ఉరుశగంస ఇత్యురుభిర్మహద్భిః శంసనీయః తస్య సంబుద్ధిః
హే ఉరుశంస ఉరుకీర్తే నః అస్మాకం యజమానాద్యపేక్షయా బహుత్వోక్తిః
అన్యథా యుష్మమేవ రుణేత్యత్ర యేకవచన ప్రయోగాదత్ర బహువచనప్రయో
గాచ్చ అనన్వయప్రసంగ ఇతి మంతవ్యం ఆయుః - జీవితం మా ప్రమోషీః మాపహ

నాశయ అస్మాకం వేదోక్తమాయుష్యం దేహీత్యర్థః॥ యదిచ్చిద్ధీత్యవ్యయ ద్వ
యం పాదపూరణార్థం హే దేవ వరుణ తే తవ వుపాసనాత్మకం వ్రతం యత్ త
త్ ద్యవిద్యవి ద్యవిదివసే దివసే ప్రతిదివసమిత్యర్థః॥ ప్రకర్షేణ మినీమసి తరుణాయా
మః ఇదంతమసి దితి మసిక శ్లేప రేపదంత ఇకారత దృష్టాంతః విశో యథా సర్వా
ప్రజాః స్వస్వ వ్యాపారం యథా తరుణాయంతి తద్వత్ హే యస్మాత్త్వదీయమేవ స
ర్వదా తరుణాయామః తస్మాత్త్వామేవ పరిచరామేతి వాక్యశేషః యచ్చిద్ధి మిని
మసి ప్రణష్టం కుర్మః తత్ర దృష్టాంతః విశో యథా విశో మనుష్యాః అజ్ఞానినః య
థా తద్వదిత్యర్థః మదీయ వ్రతలోపనిమిత్తకాపరాధం క్షమస్వేతి వాక్యశేషః
యత్కించేతి హే వరుణ దైవ్యే దేవలోకవర్తిని జనే త్వయీత్యర్థః యత్కించి
దమభిద్రోహం స్వల్పమధికం వా ద్రోహం అనాచారరూపమిత్యర్థః అచిత్తీ అ
చింత్యా అజ్ఞానేన మనుష్యాశ్చరామసి కుర్మః కించ తవ యద్యదపి ధర్మాధ
ర్మం దీర్ఘశ్ఛాందసః త్వదీయం కర్మ యుయోపి మసి నాశయామః హే దే
వ తస్మాదేనసః ద్రోహాత్ నః అస్మాన్మా రీరిషః మా హింసీః ధర్మలోపనిమిత్త
మేనః పరిహృత్య అస్మాన్పాలయేత్యర్థః కించ కితవాసః ధూర్తాః సమానాం అజసే
తసు గీతి జసేరసుగాగమః స్వార్థసాధనపరాః ఋత్విజః యత్ కర్మాంగం రిరిపుః
నాశితవంతః నదీవీ సత్యగ్వ్యవహృతౌ న ప్రావర్తనం తేత్యర్థః- యద్వా వృత ఇత్య
వ్యయ స్వయం పక్షాంతర వాచి ఘేతి పాదపూరణే పాపవాచకో వా నిపాతః
యద్వా అథవా యత్పాపం సత్యమవశ్యం కృతం అజ్ఞాత్త్వైవ కృతమిత్యర్థః య
ద్ఘం సత్యమిత్యనయ వృత అపి చ యతిధర్మస్వరూపం స విద్మ న జానీమ ఇతి యత్
వర్ణాశ్రమబోధితస్య ధర్మస్య తత్త్వం న జానీమ ఇత్యర్థః అస్తు తతః కిం తత్రాహ స
ర్వేతి సర్వా సర్వాణి ఋత్విగ్భిరాసీత్ అజ్ఞానాద్వా కృత వజ్ఞానేన కృతం చేత్యేవ మ
స్మాభిర్బహుధా కృతాన్యేనాంసి సంతి తాని సర్వాణ్యేనాంసి విష్య ఏతత్కర్మ
ణి అస్మత్సకాశాద్విశ్లేషయ తాని కురు వినాశయేత్యర్థః ఏవ మధిక పాపని
రాసమాకాంక్ష్యేత్యుద్రపాప నిరాసమాకాంక్షతే శిథిరేవేతి హే దేవ శిథిరేవ
శిథిలాని ఖాండదస మిత్ యాన్యన్యాని క్షుద్రాణి పాతకాని తాని సర్వాణి పా
పాని విష్యేత్యన్వయః అథ భగవత్తటాక్షానంతరం హే దేవ వరుణ తే తవ ప్రియా
స్యామ ప్రియా భవేమ అత్రేదం ప్రతిభాతి అయం మంత్రః సూర్యోపస్థానే వినియు
క్తః న తు వరుణలింగాత్ మంత్రస్య వరుణోపస్థానమేవ వినియోగః ప్రతీయత ఇతి
చేత్సత్యం తథాపి వారుణీభిరాదిత్యముపస్థాయ ప్రదక్షిణమితి శ్రుతీయా శ్రు
త్యా లింగాపేక్షయా ప్రబలయా తల్లింగస్య బాధితత్వాదాదిత్యోపస్థానమేవ
మంత్రోని యుజ్యతే నతు వరుణోపస్థానే ఏతత్ప్రకరణీయా ధ్యాయి విచారి

తంతథాహి ఐంద్రియా గార్హపత్యముపతిష్ఠత ఇతిశ్రూయతే ఇంద్రో దేవతా
స్యామృచిసేయమైంద్రీ తయా యదింద్రాద్యాకదాచన స్తరీరసినేంద్రశ్చ సీత్యాదిత
ల్లింగాదింద్రోపస్థానే మంత్రస్య వినియోగః ప్రతీయతే గార్హపత్య మితిద్వితీ
యయా శ్రుత్యాతు గార్హపత్యోపస్థానే తత్ర సంశయః ఉభయం సముచ్చిత్యో
పస్థేయం ఉత గార్హపత్యమేవేతి - తత్రాయం నిర్ణయః, గార్హపత్యోపస్థాన
ఏవ మంత్రస్య వినియోగః లింగాపేక్షయా శ్రుతేరేవ ప్రబలత్వాత్ ఉక్తంచ శ్రుతి
లింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రక
ర్షాదితి తస్మాత్సముచ్చిత్య ఏకస్యవా ఉపస్థానే న మంత్రస్య వినియోగ ఇతి సిద్ధం - ఏ
తత్సర్వం పరాశరమాధవీయే యద్యపి వరుణస్యోపస్థానం లింగబలాత్ప్రాప్తమి
త్యాదినా విశేషో నిరూపితః ప్రాతరుపస్థానమంత్రమాహ - మిత్రస్యేతి అహరభి

మూలమ్ — మిత్రస్య-దూరాత్,

మానీ అదితో మిత్రః - చర్షణ్యః ప్రజాః కృషేరాదేశ్చ చేత్యౌణాదికసూత్రేణ ని
ప్రత్యయః, ఆదేశ్చ చకారః తాసాం ధరా చర్షణీధృత్ - తస్య దేవస్య శ్రూయత
ఇతి శ్రవః యశః సానసిం సమ్యగ్భజనీయం సత్యమపి నా విచిత్రమాశ్చర్యం యథా
తథా అతిశయేన శ్రూయ ఇతి చిత్రశ్రవస్తమం - శ్రోతృజనమనస్సుఖకరమిత్య
ర్థః - ఏవంభూతం మిత్రస్య శ్రవస్తోమితి శేషః . అథవా చర్షణీధృతః మనుష్యా
ణాం ధారయితుః - మిత్రస్య దేవస్య మిత్రనామకదేవస్యేత్యర్థః శ్రవః శ్రోతుం
యోగ్యం యశః మహదస్తీతి శేషః - నానసిం ఫలదానశీలం సత్యం సత్యవాదినం చి
త్రం శ్రవః కీర్తిః యస్య అసౌ చిత్రశ్రవాః అతిశయేన తాదృశం చిత్రశ్రవస్తమం
యజామహ ఇతి శేషః - మిత్రమేవ పునరపి స్తౌతి - అయం మిత్రః ప్రజానన్ తత్తదధి
కారం విద్వాన్ సర్వాన్ యాతయతి స్వే స్వే కర్మణి నియోజయతి - మిత్రః పృథివీం
దాధార ధృతవాన్ ఉత అపి చ ద్యాం దివం దధార కించ - మిత్రః కృష్టీః మనుష్యాన్
అనిమిషా ప్రబుద్ధస్సన్ అనిమిషా అనిమిషాన్ దేవానిత్యర్థః విభక్తిలోపశ్ఛాం
దసః అభిచష్టే సర్వతః పశ్యతి - సర్వం ప్రకాశయతీత్యర్థః - సత్యాయ అమోఘఫ
లాయ సత్యాత్మనే వా తస్మై మిత్రాయ హవ్యం చరులక్షణం ఘృతవత్ ఘృతయు
క్తం విధేమ కుర్మః - హే ఆదిత్య యో యజమానః తే తవ సంబంధినా వ్రతేన కర్మ
ణా శిక్షతి అనుష్ఠాతుం శక్తో భవితుమిచ్ఛతి - హే మిత్ర స మర్త్యః మనుష్యః సః యజ
మానః కర్మణ ప్రయస్వాన్ కర్మఫలయుక్తః అస్తు తోవ తః త్వయా ఊతః రక్షితః
స యజమానః న హన్యతే రోగాదినా నపిద్యతే న జీయతే వైరిభిర్నాభిభూయతే
అపిచ త్వయా రక్షితమేనం యజమానం అంహః పాపం అంతితః సమీపేనా
శ్నోతి న ప్రాప్నోతి దూరాదపి న ప్రాప్నోతి - మహాదనా గవాం శాలినం ఖురుషం

మూలమ్—ఆసత్యేన-పుణాతు-

త్సూద్రోపద్రవాన స్పృశ-తీతిభావః మధ్యాహ్నోపస్థానేవినియుక్తంమంత్ర
మాహ- ఆసత్యేనేతి ఆసత్యేనసత్యస్వరూపేణ॥ శ్రు॥ అసావాదిత్యస్సత్యమితి
శ్రుతేఃరజసాలంజసాత్మకేన తేజోమండలేనవర్తమానః సాయంప్రాతఃకాల
యోఃఅమృతందేవాదిరూపంమర్త్యంమనుష్యాదిరూపంనివేశయన్ జీవయన్
స్వకీయేనప్రకాశేన తత్తల్లోకేషుతాం స్తాన్స్వస్వవ్యవహారేషు మానుర్వ
న్నితిభావః- సవితాసర్వస్యప్రేరకః వృష్టిప్రదాతావాసకలకామితప్రదోవా
హిరణ్యయేన అభిమతరమణీయేనసువర్ణవిరచితేనరథేనస్యందనేనరమతేస్మి
న్నితిరథశబ్దః దేవః ప్రకాశమానః భువనానిజగంతిపశ్యన్ ఆయా
తి తాదృశంసవితారంధ్యాయామ ఇతి-కించ - వయంతమసస్పరిఅంధకారస్యో
పరిఉత్తరంజ్యోతిః తన్నాశకత్వేనఉత్కృష్టంజ్యోతిః వుత్పశ్యంతః దేవత్రాదే
వేషుమధ్యేసూర్యంసూర్యత్వేనస్థితందేవంవుత్తమంఉత్కృష్టతమంజ్యోతిః తే
జస్స్వరూపంఅగన్మప్రాప్తాస్మఃముక్తాయితిశేషః ఉదిత్యమితి వుచ్ఛబ్దః పాద
పూరణేవుకారఃసుఖముఖోచ్చారణార్థః త్యంతంజాతవేదసం జాతానాం వేది
తారంసూర్యందేవంకేతవోరశ్మయః వుద్వహంతిఅథవా వుదిత్యంఅముందేవం
సూర్యంజాతవేదసంవహ్నింప్రతివుద్గమయంతి రశ్మయఇత్యర్థఃఅత్రసాయం
కాలేవహ్నింప్రవిశతిసూర్యఃప్రాతరుదయకాలేసూర్యరశ్మయోవహ్నేః ప్ర
త్యుద్గమయంతీతిభావః అత్రబ్రాహ్మణం॥ శ్రు॥ అగ్నింవావాదిత్యస్సాయంప్రవిశ
తితస్మాదగ్నిర్దూరాన్నక్తందదృశే ఉభే హి తేజసీసంపద్యేతే- వుద్యంతంవావా
దిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి-కిమర్థమిత్యతఆహ- దృశయితివిశ్వాయవిశ్వే
షాందృశేదర్శనార్థంపక్షద్వయేపిసమానమేతత్ప్రయోజనమిత్యర్థః- చి
త్రంరక్తశ్వేతాదివివిధవర్ణంరశ్మిసామానికం మండలమిత్యర్థఃకీదృశమిత్యపే
క్షాయామాహచక్షురితి. అహరభిమానిదేవతామిత్రః రాత్ర్యభిమానినీదేవతా
వరుణఃవుభయాభిమానినీదేవతాఅగ్నిః- తేషాంచక్షుఃచక్షుస్స్థానీయా సనుకథ
మేతదధిగమ్యతయిఃచేత్- తేనప్రకాశితామిత్రాదయఃపశ్యంతిదృశ్యజాపంయ
స్మాత్తస్మాచ్చక్షుస్స్థానీయం - నాదముపలక్షణం సర్వస్యాపిజగతః చక్షుస్థాని
యమేవ॥ శ్రు॥ కర్మసాక్షీజగచ్చక్షురితికోశాత్ - ఈదృశంమండలముదగాత్-
వుదేతి - తథాతన్మండలగత స్సూర్యఃజగతోజంగమస్యతస్థుషః స్థావరస్యా
త్మా ద్యావాపృథివీద్యావాపృథివ్యౌఅంతరిక్షంచఆప్రాః అపూరయతి-సర్వత్ర
పరిపూర్ణోభవతీత్యర్థః- మదభీష్టదద్వ్యర్థంఏనంసూర్యంఅహముపస్థయిరసు
[illegible] నేనేచోంహితంచక్షునః [illegible] కంతచ్ఛ్రు సిద్ధం పురస్తాత్

ఉదయకాలేశుక్రంశుభ్రత్ ఉద్గమనశీలంఏవంవిధమాదిత్యమండలం । పశ్యేమ
శరదశ్శతం శతం శరదఇత్యస్యాయః ఏవమత్తర త్రియోజ్యః-శతంసంవత్స
రాన్ ఆయురారోగ్యైశ్వర్యకామినో వయముపతిష్ఠేమహీత్యర్థః జీవేమశర
దశ్శతం - వేదోక్తాఆయుర్యావంతోభవామేత్యర్థః-నందామపుత్ర పౌత్రాదిభి
స్సమృద్ధాస్స్యామః-తథామోదామహృష్టాస్స్యామ. భవామస్వస్థానేఅభివృద్ధా
స్స్యామఃశృణవామప్రియవచాంస్యేవశృణుయామ-ప్రబ్రవామప్రకృష్టవచనవక్తా
రస్స్యామఅజీతాస్స్యామశరదశ్శతంశత్రుభిరితిశేషఃజ్యోక్ ఉజ్వలంసూర్యందృ
శేద్రష్టుంఅశాస్మహే యస్సూర్యఃమహతఃఅర్ణవాత్సముద్రాత్ ఉదగాత్కీ
దృశఃసరిరస్యసధ్యాత్ మధ్యేవిభ్రాజమానఃవిశేషేణదీప్యమానఇత్యర్థః- ఏ
తాదృశః యోదివాకరో సనఃమామాంసునసాఆదరేణపునాతుపవిత్రంకరో
త్విత్యర్థః-కీదృశఇత్యాకాంక్షాయామాహ వృషభఇతివృషభస్సర్వేషాంకా
మితఫలానాంవర్షితా-లోహితాక్షః రక్తరశ్మిఃవిపశ్చిత్ విద్వాన్ సర్వజ్ఞఇత్య
ర్థః-తాదృశస్సూర్యస్సర్వదామాంసర్వోపద్రవేభ్యఃసంరక్షత్వితిభావః-అథఆ
శ్వలాయనానామధ్యాహ్నే సూర్యోపస్థానంకర్తవ్యమ్-ఉదిత్యమితిసూక్తే
న తదుక్తంచంద్రికాయాం ॥ ఉదిత్యమితిసూక్తేనఉపతిష్ఠేద్దివాకరదినిత్యంమ
ధ్యాహ్నసంధ్యాయాంప్రణతిస్నానసంయుతమ్॥ సూర్యంపశ్యన్నుపాసీతధా
రయన్హృదయేకరౌ స్మృతికారేణోపస్థానలక్షణముక్తమ్ ॥ ఉపస్థానంతదే
వస్యాత్ప్రణతిస్నాన సంయుతమితి ॥ అథసంధ్యాత్రయేపి ప్రాచ్యాదిదిగ్వందన
స్తదధిదేవతేంద్రాదివందనంచకర్తవ్యం తదుక్తం - కుర్వందిశోనమస్కారాన్
దిగీశాంశ్చపృథక్పృథగి ॥తత్రమంత్రస్తు-నమఃప్రాచ్యైదిశఇత్యాదిభవతి ॥

మూలమ్ — ఓన్నమఃప్రాచ్యైదిశే—రక్షతు॥

తదుక్తంకాత్యాయనేన॥ ॥ దిగ్దేవతానమస్కారమంత్రైరసంధ్యయోర్భవేది
తి॥మంత్రార్థస్తు-ప్రాచ్యైదిశేనమోస్తునమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ-యేత
స్యాందిశియాశ్చదేవతాః యింద్రాదయఃప్రతివసంతితిష్ఠంతిఏతాభ్యశ్చనమో
స్తు-నమస్కారాదినమస్కారాంతం ఏకంయజురితికేచిత్ - నిరుక్తాఃనమస్కా
రాద్యేకంయజుర్నమస్కారాంతమేకంయజురితియాజ్ఞికాః- నమశ్శబ్దపూర్వాః
పూర్వేణాన్వేతిఉత్తరః ఉత్తరేణాన్వేతీతివివేకః-ఏవంసర్వంయోజ్యం - సావి
త్ర్యైనమఇత్యత్రవిశేషోస్తి-సావిత్ర్యైకవిత్రుదేవతాకాయైఋచేఇత్యు
క్తేఅసత్యేనేత్యాదావపితత్సత్వాత్ సా విత్రీశబ్దప్రయోగవృత్త్యాతత్రాపిసా
మర్థ్యాదితిచేన్న- సావిత్రీపస్యతథాత్వేపితత్సవితృప్రయోగనియమః-తత్రైవ
ప్రయోగ భాషాబ్ధాద్యర్థావివరణ కారమతే పంకజాది పదానాం కేవల

యోగిత్వేపి ప్రయోగబాహుళ్యాత్ రూఢ ఏవ ప్రయోగః - న తు శైవాలాదావి
తి॥ కించ॥ ఉపనయనకాలే సావిత్రీం భో అనుబ్రూహీత్యవిశేషేణ ప్రార్థనా
యాం కృతాయామపి తస్మై వటవే ఆచార్యః తత్సవితురిత్యేతామేవ ఋచముప
దిశన్ తత్సవితురిత్యాదికాం కామః కామాభిభూతానిదేవః అకార్షీత్ స ఏవ క
రోతి నాహం కరోమి॥ శ్రు॥ కామః కర్తా నాహం కర్తేతి శ్రుతేః- దుర్వాసనాసలి
ప్తాత్ తస్మృతేశ్చ మన్యుః తదభిమానీ దేవః అన్యద్ధతం తస్మై చ మాయుమన్యవే
నమోస్త్విత్యర్థః - యా పృథివీ యా ఆపః యత్తేజః యో వాయుః యదాకాశం
పంచమీ షాష్ఠశ్ఛాందసః- తేభ్యః పంచభూతేభ్యో నమోస్త్విత్యన్వయః - అథ
వాసుదేవాయ నమస్కుర్వన్నాహ ఓం నమ ఇతి ఓం ఓంకార వాచ్యాయ భగవతే ఐ
శ్వర్యాదిసంపన్నాయేత్యర్థః - తదుక్తమాచార్యైః॥ ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య
వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః। జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరితః ఇతి, వసు
దేవస్యాపత్యం వా వాసుదేవః యద్వా వసంత్యస్మిన్ జగంతీతి వాసుః స చాసౌ దే
వశ్చేతి విగ్రహః- తస్మై నమ ఇత్యర్థః - అథ సంధ్యారూపాం పరాం దేవతాం
ప్రార్థయతి యామితి॥ సర్వాణి భూతాని సంధ్యానమస్యంతి సా సంధ్యా మా
మభిరక్షత్విత్యన్వయః - అత్రేదం తత్త్వం విచార్యతే, అత్ర సాయం ప్రాతరితి
విశేషో వా చాప్యాసంధ్యే ఉభే ఏవ నతు తిస్రః, అత ఏవాపస్తంబసూత్రే సంధ్య
యోస్సహిర్గ్రామాదాసనమితి తత్ర ద్వివచనముపాత్తం- ఆశ్వలాయనసూత్రే
పి యజ్ఞోపవీతనిత్యోదకస్సంధ్యాముపాసీతేత్యారభ్య ఓం సంప్రాతః ప్రాఙ్ము
ఖస్తిష్ఠన్నామండలదర్శనాదిత్యేవం ఉభయోరేవ సంధ్యయోరుపాదానం కృ
తమితి మాధ్యాహ్నికసంధ్యాతు స్మృతివచోభ్య స్సమాగతా నతు గృహ్యకారవ
చోభ్యః అత్రేదమపి జ్ఞాపకం భవతి యద్ధస్మజ్ఞాః పరిమాదారిహాః దాచిన్మాధ్యా
హ్నికసంధ్యామకృత్వైవ భోజనే కృతే న దోష ఇతి వదంతి తథాపి స్మృ
తికారైరంగీకృతత్వాత్ న మాధ్యాహ్నికీ రిత్యాజ్యేతి సర్వం సుందరం - శివా
యః శ్రేష్ఠరూపా ప్రత్యారభ్య ఉత్తమే శిఖరే జాత ఇత్యేతం పురాణశ్లోకాస్పృ
ష్టార్థాః- ఉత్తమే శిఖరే ఇతి జపాదూర్ధ్వం గాయత్రీప్రస్థాపనమంత్రః ఏతస్య

మూలమ్ — శివాయ నమః,

ర్థాశంమేవ దంధ్యాకర్తా తిరహస్యం॥ *॥ జపవిప్రస్థాపనాంతరస్య సంధ్యాక
ర్తా మునీ రితమితి పదనాత్ తస్యాయమర్థః- భూమ్యామనస్థితో యో మేరునామ
కపర్వతః తస్య మూర్ధన్యుపరిభాగే జాతే విద్యమానే వృత్తమే శ్రేష్ఠశిఖరే పృ
థివ్యాం శిఖరాకార మందిర ఇత్యర్థః సాత్యమితి శేషః బ్రాహ్మణేభ్యః నిరంతర ఉ
పాసకేభ్యో ద్విజేభ్యః అభ్యనుజ్ఞాతా సతి హే దేవి భగవతి గచ్ఛ యథాసుఖం

అస్మానుపాసకాననుగృహీత్వా యథాసుఖం యథాకామం యథాగతం గచ్ఛే

మూలమ్ — ఇదం ద్యావాపృథివీ — నమోస్తుతే॥

త్యర్థః శిష్టం స్పష్టం ఇదమితి స్మరణార్థం ద్యావాపృథివ్యోస్త్వాంతి- హే పితః హే ద్యౌః
హే మహ్యలోక హే మాతః హే పృథివి॥ శ్రుతి। ఇయం వై మాతా అసౌ పితా పృథివి
మాతేతి శ్రుతేః- ద్యౌర్వా ప్రతివాక్యం కరణీయం- ఇహైకవచనం యద్వచన
ముపబ్రువే బ్రవీమి- హే ద్యావాపృథివీ ద్యావాపృథివ్యౌ ద్వివచనాభావశ్ఛాం
దసః ఇదం మదీయం వచనం సత్యమస్తు కింతద్వచనమిత్యపేక్షాయామాహ- భూ
తమితి- ఆవాభ్యాం అస్మదత్తైః సహ దేవానాం సర్వేషాం సురాణామిమముపల
క్షణం సర్వేషాం భూతానాం చ జ్ఞేయం- అవమేరక్షకేయువామితి శేషః- భూ
తం భవన్తం అస్మత్పాదీనాం దేవానాం చ సంరక్షకే భవత ఇతి యద్వచన ఇదం స
త్యమస్త్వితి తాత్పర్యం- వయమపి భవత్ప్రసాదాత్ ఇనమన్నం సృజనం తాప
వర్జితం జీవదానం జీవస్యదాతారం విద్యాముపలభేమ- విదుల్లాభే॥ స్వాయత్తా
పవర్జితం భోక్తుస్త్వావనివర్తకం జీవనోపాయం చ యదన్నం తదన్నం లభేమ
హీత్యర్థః- ఇతః పరం ఆకాశాదిపురాణాప్తోకార్థాస్పష్టాః ఇదానీం సంధ్యాకర్మ
ప్యాద్గుణ్యార్థం సకలభువనవర్తిగోబ్రాహ్మణేభ్యశ్శుభం ప్రార్థయన్ ప్రవరా

మూలమ్ — చతుస్సాగరపర్యంతం — అభివాదయే॥

న్వితస్స్వ నామకీర్తనపురస్సరం భగవతీం వరదాం దేవతామభివాదయే - చతు
స్సాగరపర్యంతమితి వాక్యార్థస్స్పష్ట ఏవ- అత్ర కేచిత్ సాగరాణాం చతుష్ట్వ
త్వం సంఖ్యాయాః సప్తసంఖ్యాయా అప్యుపలక్షణత్వాత్- తథా చ సప్తసాగర
మధ్యేయాశ్చ గావః యే బ్రాహ్మణాస్సంతి తాభ్యస్తేభ్యశ్శుభమస్త్వితి వాక్యార్థః
పర్యవస్యతీతి వర్ణయంతి, పరేతు ముఖ్యార్థమేవావలంబ్య నోపలక్షయంతి -
అత్ర శుభపదస్య స్వస్తివచనత్వాత్ తద్యోగేన నమస్స్వస్తిస్వాహేత్యాదినా చ
తుర్థీ- అన్యే తు శుభపదస్య హితార్థవాచిత్వాత్ తద్యోగేన హితయోగేనేతి సూ
త్రేణ చతుర్థీతి కథయంతి- అత్ర భో ఇతి నిరర్థకం- అయి భగవతి వాగ్దేవి సర్వే
త్వామితి శేషః అభివాదయే నమస్కరోమి ఇత్యాస్మనేపదమితి కేచిద్వ్యాచక్షతే-
తేత్యంత విస్మృత పూర్వాచః - తథా హి ఉత్తమే శిఖర ఇత్యత్ర శివ భగ
వతీ ప్రస్థాపితా- తథా చ తుత్రివమభివాదనం వినియుక్తస్యాత్- తావత్పర్యంత
మేవం సంధ్యావందనకలాపశ్చ కించ తేత్వనధీశస్మృతివచనాః - తథా హి చంద్రి
కాయాం॥*॥ ఆత్మపాదౌ నమస్కృత్య గోత్రప్రవరపూర్వతమిష॥ నమస్కృ
త్వా స్పృష్ట్వేత్యర్థః- ఆత్మపాదౌ తథా భూమి స్పృష్ట్వైవ చ వాత్॥*॥ నక్ష
త్రం చ తథా స్వామి। ద్విజానభ్యభివాదయేత్ । కనిష్ఠానపి వేదజ్ఞాన్త్సం

ధ్యాకాలేభివాదయేత్ । వినాపుత్రంచ శిష్యంచ దౌహిత్రందుహితుః పతిమ్॥ ఇ త్యాదివచోభి స్సంధ్యాదేవతాభివాదనస్యానుక్తత్వాత్ - ద్విజాద్యభివాదన స్యోక్తత్వాచ్చ తదభివాదనం ప్రస్తుతవాక్యార్థః - ననుసంధ్యాయా అవికరీ యస్యాపునరభివాదనమస్తి? తత్రాభివాదన ప్రకారమాహ భగవానాపస్తంబ మునిః॥ ॥ దక్షిణంబాహుంశ్రోత్రసమం ప్రసార్య బ్రాహ్మణోభివాదయీతోర స్సమం రాజన్యోమధ్యసమం వైశ్యఇతి ద్వాభ్యాం కరాభ్యాం ద్వావపికర్ణౌ సంగృహ్యాభివాదనంకార్యమితి కేచిత్ - నాయంసమీచీనః పక్షఃయితి ప్రతిభాతి దక్షిణంబాహుమితి దక్షిణబాహు నాదక్షిణకర్ణమాత్రం సంగృహ్యాభి వా దనంకార్యమితి స్పష్టం ప్రతీయమానత్వాత్ - సర్వైనాపిగీతశస్త్రాబారాశ్చైవ సర్వంరమణీయమ్॥ ... ... *

శ్లో॥ స్ఖాలిత్యం పథిగచ్ఛతో ధ్రువమిన స్పష్టంహిభూమండలే తస్మా త్కించిదిహ ప్రవిష్టమపిచేద్వ్యర్థంవచస్స్యాత్ప్రతమ్ । భక్త్యాపూజితదోషభి షణపటు శ్రీదక్షిణామూర్తిసత్పాదాంభోజసమర్పితాకృకృతిరియం ప్రత్యేక్ష్య మానాభవేత్ ॥ విబుధాన్ప్రహుధాసాధూ ర్థయేతాంజలిః కృతాంజలిః । వివే చయంతుతద్దృష్ట్వాగతేప్యేతమత్పరిశ్రమమ్॥ శ్రీకృష్ణంబుధరాజరాజవినుత శ్రీరామవిద్వన్మణిశ్రీలక్ష్మీరపిత్యంజజానతనయంగౌరీశపాదానతమ్। క న్యాగోత్రసమీపవాసిభగవన్నంతాత్రినుచింతాపలే సంధ్యావందననిర్ణయే నిర గమద్గుచ్ఛశ్చతుర్థోఽధునా॥ ... ...

ఇతి శ్రీరామదైవజ్ఞ వంశపయః పారావార సుధాకర
శ్రీరామభట్టమహోపాధ్యాయ తనయస్య
శ్రీలక్ష్మీగర్భసముద్రసద్రత్నస్య శ్రీకృష్ణ
పండితస్య కృతౌ నిర్ణయకల్పవల్లాఖ్యే
సంధ్యావందనభాష్యే.
చతుర్థ గుచ్ఛః.

